

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT

Kerli Käiro

NAISE ROLL ISLAMIEELSES ABIELUS

Magistritöö

Juhendaja: Elo Süld

Tartu 2013

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. ARAABIA POOLSAAR.....	9
1.1. Geograafia ja kliima	9
1.2. Etnograafiline ja lingvistiline taust.....	12
2. AJALOOLIS-MAJANDUSLIK ÜLEVAADE	15
2.1. Araabia poolsaar enne islamit	15
2.1.1. Ida-Araabia	16
2.1.2. Lõuna-Araabia	17
2.1.3. Põhja- ja Kesk-Araabia.....	19
2.2. Majandus	21
3. ÜHISKOND JA RELIGIOON ENNE ISLAMIT	25
3.1. Ühiskond.....	25
3.2. Matriarhaadi küsimus	28
3.3. Religioon	31
4. ISLAMIEELSE ABIELUKOMBED JA -TÜÜBID.....	34
4.1. Abielukombed ja -tavad.....	35
4.1.1. Abielu sõlmimine	35
4.1.2. Sobivad partnerid.....	37
4.1.3. Pruudiluna.....	39
4.1.4. Pulmatseremoonia kombestik.....	41
4.1.5. Abielurikkumine	42
4.1.6. Lahutus	43
4.1.7. Omand ja pärimine	47
4.1.8. Lesestumine	49
4.1.9. Naiste eraldumine ühiskonnast ja loori kandmine.....	50

4.2. Abielutüübid	51
4.2.1. Polügaamia ja grupiabieli	51
4.2.2. <i>Nikāh al-mut‘a</i>	54
4.2.3. <i>Nikāh al-istibḍā</i>	56
4.2.4. Vahetus- ja pärimisabieli	57
4.2.5. Röövabieli.....	58
4.2.6. <i>Bint ‘amm</i> abieli.....	59
4.2.7. Lepinguabieli	60
4.2.8. Endogaamia ja eksogaamia	62
4.2.9. Naiste seisund ühiskonnas ja abielus.....	64
KOKKUVÕTE	67
KASUTATUD KIRJANDUS	70
SUMMARY	78
LISAD	82
Lisa 1: Araabia poolsaar islamielses ajal	82
Lisa 2: Oaasid ja kõrbed Araabia poolsaarel	83
Lisa 3: Islamielses kuningriigid Lõuna-Araabias.....	84

SISSEJUHATUS

Alates 1980. aastatest on tänu teema mitmekülgsemale ja laiemale käsitlemisele meie teadmised islamimaade naiste, nende positsiooni ja õiguste kohta Lähis-Ida maades märksa täielikumad ning korrektsemad, kuigi hoolimata heatasemeliste teoste, artiklite ja koondkogumike arvu iga-aastasest täienemisest esineb teema kui terviku käsitlemises veel lünki. Pigem keskendutakse käsitlustes hilisemale perioodile, samas kui naiste olukorra uurimine varasemal ajal, sealhulgas enne islami esile kerkimist, kipub jääma põhjalikuma tähelepanuta. Kuid naiste olukorra mõistmiseks islami ajal ja hinnangute tegemiseks on vaja teada, milline oli nende staatus ja roll ühiskonnas enne uue usu esilekerkimist.

Islamieelset aega käsitlevastes töodes kasutatakse sageli vastava ajastu kohta terminit *jāhiliyya* ehk ignorantsuse aeg (*Time of Ignorance*). See moslemite endi loodud termin viitab kitsamalt Kesk- ja Lääne-Araabia ühiskondadele kolmel sajandil, mis islami tekkele eelnesid, mida iseloomustab jumaliku tõe ignoreerimine. Inimesed olid teadlikud kõrgema jumala olemasolust, kuid nad teenisid oma kohalikke paganlikke jumalusi. Oma negatiivse alatooniga viitab see ühiskonnale, mis oli islami vastand, ebamoraalne, polüteistlik ja isegi barbaarne. Kõige pahelisemaks pidasid moslemid selle puhul ebajumalakummardamist, mida seostati seksuaalse ja üldise kombelõtvusega. Seetõttu on seda kasutatud ka paganluse sünonüümina.¹ Käesolevas uurimistöös on selle termini kasutamist üldiselt välditud, kuna see on pigem religioosse, mitte ajaloolise alatooniga ja viitab usulisele olukorrale Araabia poolsaare teatud piirkonnas enne islamit. Kus see aga esineb, on see töös kasutatud autorite teostest otse refereeritud või tsiteeritud.

Paljud islami uurijad on võtnud omaks varajaste moslemite ajalise jaotuse, mille kohaselt islamit uueks alguseks ja uueks ajastuks peetakse, mida tsiviliseerimata *jāhiliyya*'st selgelt eristatakse. Sellega taheti end uute religioossete, sotsiaalsete ja moraalsete põhitõdede tõttu eelneva paganliku ajaga kontrasti asetada, islamit sellest ekslike tõekspidamiste ja tavadega perioodist distantseerida.² Samas ei saanud uus usk ning sellega kaasnevad reformatsioonid muudes valdkondades täiesti uut ühiskonnakorda luua, tuli arvestada

¹ Gerald R. Hawting, *The Idea of Idolatry and the Emergence of Islam* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 1–2; William E. Shepard, “Age of Ignorance“, *Encyclopaedia of the Qur’ān*, Vol. 1, ed. Jane Dammen McAuliffe (Leiden: Brill, 2001), 37. Edaspidi on “Encyclopaedia of the Qur’ān“ kohta kasutatud lühendit EQ.

² Andrew Rippin, *Muslims: Their Religious Beliefs and Practices* (London: Routledge, 1991), 9–10.

autonoomsete, vanu traditsioone austavate Araabia hõimude vastuvõtlikkuse piire ja suutlikkust muutuseid aktsepteerida ning üle võtta. Käesoleva magistritöö eesmärk on võrdleva meetodiga uurida erinevaid islamieelseid abielukombeid ja -tüüpe Araabia poolsaarel ning teha kindlaks, millised neist Muhamedi kehtestatud mitmesuguste määruste ja otsuste kujul islamisse edasi kandusid ning millised kaotati, ehk siis millisel määral islami abieludoktriin baseerus vanadel paganlikel kommetel. Seejuures on fookusesse asetatud naine, kelle õiguste ja positsiooni muutumist ühiskonnas ja abielus selle kõige taustal jälgida saab. Antud töös vaadeldakse abielu kui ühte fenomeni, andes sellest laiemal pinnal ülevaade ning võrreldes eri autorite töödele toetudes abielu islamieelsel ja -järgsel ajal.

Peaaegu ainsad allikad, mis Araabia elanikud endast maha jätnud on, on lühikesed ja piiratud teemasid puudutavad raidkirjad.³ Nende uurimiseks ning analüüsimiseks peaks heal tasemel valdama Araabia kohalikke dialekte ning nende keelelist omapära mõistma. Lühikeste raidkirjatekstide lugemist piirab ka asjaolu, et araabia keeles kasutatakse konsonantkirja, mistõttu sõnad võivad jääda mitmeti tõlgendatavaks ning terminid mõistetamatuks. Raidkirjadele lisaks annab ühiskonna kohta mingit infot 6.–7. sajandist pärinev mitmekesine luulekorpus, mida Araabia rahva ja nende kommete üpris autoriteetseks allikaks peetakse, kuna need peegeldavad selle ajastu inimeste tõekspidamisi ning ühiskonda, milles nad loodi.⁴ Üksikuid märkusi leidub ka assüüria, babüloonia, kreeka, rooma ja pärsia tekstides ning mingit infot saab ka arheoloogilistest leidudest tuletada.⁵ Selliste väikeste tükikeste kaupa on raske tervet ajalugu rekonstrueerida.

Luule ja raidkirjade põhjal ei saa poolsaare ajaloost ning selle ühiskonnast siiski terviklikku ja selget pilti. Nende kõrval toetutakse veel varajastele islami autoritele, tänu kellele on meieni jõudnud islami pärimus ehk Muhamedi elulood (*sīra*), Koraani kommentaarid (*tafsīr*) ning *ḥadīth*'id ehk prohveti teod ja ütlused. Nendele lisaks veel moslemite pühakiri Koraan. Kõiki neid on algselt suulisel teel edasi antud ja umbes

³ Lõuna-Araabia raidkirja korpusi on Pisa Ülikool hakanud digitaliseerima.

<http://csai.humnet.unipi.it/csai/html/index.html>

Kõikide hetkel teadaolevate Põhja-Araabia raidkirjade Internetti üles laadimise protsess on hetkel käimas. Andmeid täiendatakse pidevalt, kui uued leiud ilmnevad.

<http://krc.orient.ox.ac.uk/aalc/>

⁴ Evgenij A. Beljajev, *Arabs, Islam and the Arab Caliphate in the Early Middle Ages* (New York: Praeger, 1969), 22; Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs: From the Bronze Age to the Coming of Islam* (London: Routledge, 2002), 8–9.

⁵ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 9.

kaheksanda sajandi lõpust alates kirja pandud. Sellest tulenevalt on need moslemite seisukohtadest ideoloogiliselt mõjutatud, kes *jāhiliyya* suhtes pigem halvustavad kui erapooletud olid, mistõttu tuleb neid põhjalikult allikakriitliselt läbi töödelda ja tõlgendada.⁶ Seejuures on väga oluline araabia keele väga hea oskus ning põhjalikud teadmised piirkonna ajaloost ja ühiskonnast.

Islamielse ajaloo ja ühiskonna, sealhulgas naiste olukorra ja õiguste uurimist piirab kättesaadavate allikate vähesus ning vastuolulisus. Inkorporeerides kõiki eelpool nimetatud allikaid uurimisse, on siiski võimalik teemasse natuke selgust tuua. Eesti keeles pole naiste ja abielu kohta enne islamit teoseid ilmunud⁷, mistõttu tuleb vastava teema uurimisel ainult väliskirjandusele toetuda. Käesoleva magistritöö kirjutamisel on põhiallikateks olnud William Robertson Smithi “Kinship and Marriage in Early Arabia”⁸, Julius Wellhauseni “Die Ehe bei den Arabern”⁹, George Alexander Wilkeni “Das Matriarchat (Das Mutterrecht) bei den alten Arabern”¹⁰ ja Gertrude H. Sterni “Marriage in Early Islam”¹¹. Ühtlasi on need teosed magistritöö autori jaoks peamised teadaolevad pikemad uurimused, mis abielukommete või -tüüpide teemal kirjutatud on. Kuigi Robertson Smithi, Wellhauseni ja Wilkeni teosed on kirjutatud 19. sajandi lõpus, on need endiselt tänu originaalallikate kasutamisele arvestatavad tööd naiste ja abielu teema kohta, millele tänapäevani palju viidatakse ning toetutakse.¹² Stern kirjutab abielutüüpidest Mekas ja Mediinas ajal vahetult enne ja pärast islami esile kerkimist, kasutades põhiallikatena Ibn Sa‘d’i ja Ibn Ḥanbali traditsioonide kogumikke ning võrreldes kohati enda uurimistulemusi Robertson Smithi väidetega. Sternile on toetunud William Montgomery Watt¹³, kes on ka omapoolseid tõlgendusi välja toonud. Uuematest autoritest on kaasatud näiteks Leila Ahmedi¹⁴, Robert G. Hoylandi¹⁵, Nikki R. Keddie¹⁶ ja Michael Leckeri¹⁷ töid. Nende

⁶ Gerald R. Hawting, *The Idea of Idolatry*, 1–2.

⁷ Tallinna Ülikooli Lähis-Ida ja Aasia kultuuriloo osakonnas on eelnevatel aastatel ilmunud kaks islami ja naiste teemalist bakalaureusetööd. 2006. aastal kirjutas Kristiina Kalistru töö pealkirjaga „Naise roll islamiühiskonnas läbi aegade“, milles teema käsitlemist alustatakse islami tekkest. 2008. aastal esitas Jana Alver uurimuse teemal “The Sources of *ḥijāb* as traditional veiling and seclusion according to *Qur‘ān*, the *ḥadīth* and regional historical background”.

⁸ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage in Early Arabia*, (London: Black, 1903).

⁹ Julius Wellhausen, „Die Ehe bei den Arabern“, *Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften und der Georg-August-Universität zu Göttingen*, No. 11 (Göttingen, 1893).

¹⁰ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat (Das Mutterrecht) bei den alten Arabern* (Leipzig, 1884).

¹¹ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam* (London: Royal Asiatic Society, 1939).

¹² Kõige rohkem viidatakse Robertson Smithi teosele, kelle seisukohti isegi entsüklopeediate koostamisel esitatakse.

¹³ William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina* (Oxford: Clarendon Press, 1956).

¹⁴ Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate* (New Haven: Yale University Press, 1992).

¹⁵ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*.

teoste kõrval, mis käesoleva töö baasi moodustavad, on kasutatud kõige autoriteetsemaks peetud *Ṣaḥīḥ* Bukhārī¹⁸ ja *Ṣaḥīḥ* Muslimi¹⁹ *ḥadīth*'e ning 'Abdullah Yūsuf 'Alī kommenteeritud Koraani väljaannet²⁰. Töö eesmärk on anda ülevaade naise rollist abielus islamielses ühiskonnas, arvestades sealjuures selle piirkonna geograafilisi, poliitilisi, majanduslikke ja sotsiaalseid iseärasusi ning kaasates uurimusse autorile kättesaadavate erinevate teoste koostajate seisukohti ja hinnanguid islamieelse abielu ja naiste tema kohta.

Lähis-Ida naiste õiguste teema aktuaalsus pole aastatega ega uute teoste ilmumisega vähenenud. Et mõista islami mõju naiste staatusele, on vaja uurida nende olukorda ühiskonnas ajal enne islamit, samuti abielus. Kuna nende positsiooni ja rolli kogukonnas määrasid sotsiaalsed ja majanduslikud faktorid ning usulised ettekirjutused, tuleb teemale lähenedes uurida kõiki neid ühiskonna tahke, sealhulgas piirkondade kontakte naabermaadega ja viimaste mõjusid.²¹ Robertson Smith ja teised varasemad autorid on koostanud nende ajal kättesaadavatele allikatele tuginedes head teosed, kuid sellest alates on avastatud uusi leide, mida omakorda tuleks uurida ning uute käsitluste näol välja anda. Enamasti on ka uuemates teostes vanematele uurimistulemustele toetunud ning mõnevõrra teisi seisukohti ja tõlgendusi välja toodud, kuid uurijad peaksid algallikate juurde tagasi pöörduma, mis aja jooksul täienenud on, kuid pole veel peavoolu jõudnud, nendele uusi küsimusi esitama ning teemale erinevatest perspektiividest lähenema. Kõik uued seisukohad ja käsitlused aitavad luua värsked võrdlusmomente ning täiendada seni ebaühtlaselt käsitletud uurimisküsimusi.

Käesolev magistritöö koosneb sissejuhatausest, neljast osast, kokkuvõttest, inglisekeelsest resümeeist ja kahest lisast. Esimene peatükk annab ülevaate Araabia geograafilistest ja kliimaatilistest tingimustest, mis on määranud poolsaare kolme peamise piirkonna – Põhja-, Lõuna- ja Ida-Araabia – üksteisest eristumise ning nende asustumustri. Sellega on vastavuses lingvistiliselt erinevate rahvagruppide olemasolu. Teises peatükis

¹⁶ Nikki R. Keddie, *Women in the Middle East: Past and Present* (Princeton: Princeton University Press, 2007).

¹⁷ Michael Lecker, "A Note on Early Marriage Links Between Qurashīs and Jewish Women", *Jews and Arabs in Pre- and Early Islamic Arabia*, ed. Michael Lecker (UK: Ashgate, 1998).

¹⁸ *Ṣaḥīḥ* Bukhārī, Translator: Abdul Hamid Siddiqui. <http://www.usc.edu/org/cmje/religious-texts/hadith/bukhari/> [7.05.2013]

¹⁹ *Ṣaḥīḥ* Muslim. Translator: Abdul Hamid Siddiqui. <http://www.usc.edu/org/cmje/religious-texts/hadith/muslim/008-smt.php> [7.05.2013]

²⁰ 'Abdullah Yūsuf 'Alī, *The Meaning of the Holy Qur'ān* (Maryland: Amana Publications, 2001).

²¹ Yvonne Yazbek Haddad, John L. Esposito, *Islam, Gender & Social Change* (Oxford: Oxford University Press, 1998), xiii.

keskendutakse ajaloolise tausta andmisele ja majandusele, mis poolsaare autonoomseid asustusüksusi ühendas. Kolmandas peatükis käsitletakse Araabia poolsaare ühiskondlikku struktuuri ja religiooni, mis on vajalikud, mõistmaks kogukonnas kehtivaid tõekspidamisi ning väärtushinnanguid. Neljandas peatükis on välja toodud meile teada olevad islamielses abielukombed ja -tavad, võrreldes nende kirjeldamisel eri autorite seisukohti, lisades autori omapoolsed seoseid ja tähelepanekuid.

Kuna eesti keeles pole islami ajaloo ja muude teemade kohta teaduslikke teoseid ilmunud ning kuna antud teemat uurides tuleb vältimatult võõrkeelsete materjalide poole pöörduda, on käesolevas magistritöös eelistatud kasutada korrektseid araabia termineid, millest teemat edasi uurides teadlik olema peaks. Transliteratsioonis järgitakse Brilli "Encyclopaedia of Islam" ja "Encyclopaedia of the Qur'ān" süsteemi, kuid neist esimese terminites esinev *q* on asendatud *q*-ga ning *ḍj* j-ga. Dateerimisel on lähtutud kristlikust kalendrist.

1. ARAABIA POOLSAAR

Araabiale iseäralikest looduslikest tingimustest tulenevalt oli piirkond muu maailma jaoks pikka aega tundmatu ja läbi uurimata paik ning selle isolatsiooni tõttu pole seda piirkonda varastes kirjalikes allikates pikemalt kirjeldatud. Poolsaare geograafilisi ja kliimatilisi tingimusi on selle ajaloo kujunemisele ja saatusele määravaks peetud²², mistõttu neid valdkondi islami ühiskonna erinevate aspektide uurimisel teema paremaks mõitsemiseks käsitleda tuleb. Alljärgnevalt antakse ülevaade Araabia poolsaare olulisematest geograafilistest piirkondadest, selle kliimast ning rahvastikust.

1.1. Geograafia ja kliima

Jazīrat al-‘Arab ehk „araablase saar“ on Edela-Aasias Aafrika ja ülejäänud Aasia vahel asuv poolsaar, mida piiritleb läänes ja edelas Punane meri, lõunas Adeni laht, Araabia meri lõunas ja kagus ning Omaani ja Pärsia laht idas. Mööda poolsaare lääneosa jookseb paralleelselt rannikuga liivakivist ning kvartsporfüürist moodustunud kõrge mäeahelik, mis paikneb kohati otse mere ääres või taganeb rohkem sisemaale. Umbes 3,2 miljoni ruutkilomeetrine maamass koosneb enamasti iidsete kivimite plokist, nn Araabia kilbist, kuhu on kogunenud nooremad settekivimid, eriti idaossa. Seda katavad kustunud vulkaanid, mis on endast maha jätnud suured mustad basaltplatoed ehk *ḥārra*’d, mida leidnud just lääneosas. Araabia poolsaart saab mõtteliselt jaotada vähemalt neljaks geograafiliseks piirkonnaks. Esiteks lääne mägismaad, kuhu kuulub Punase mere äärne ‘Aḳaba lahest Bāb al-Mandabi väinani ulatuv rannikutasandik Tihāma, mille ühe osa moodustab sisemaa poole ulatuv Hijāzi piirkond, kus asuvad ka Meka ja Mediina. Teiseks tohutult suur siseala, mis hõlmab Rub al-Khālī ehk „Tühja Neljandiku“ maailma suurimat liiva- ja kivikõrbe lõunas, tervet poolsaare keskosa katvat Najdi platoed, al-Nafūdi ja al-Dahnā’ kõrbeid ning põhja stepialasid, mis Süüria kõrbeiga ühinevad. Poolsaare edelaosa, kliimatiliselt muust Araabiast erinev Lõuna-Jeemen ja Ḥaḍramawt on kolmas regioon ning Pärsia Lahe kuumad ja niisked, samas rikkaliku põhjaveevaruga rannikualad moodustavad

²² Eberhard Wohlfahrt, *Die Arabische Halbinsel: Länder zwischen Rotem Meer und Persischem Golf* (Berlin, 1980), 16; Irfan Shahid, “Pre-Islamic Arabia”, *The Cambridge History of Islam: The Central Islamic Lands from Pre-Islamic times to the First World War*, ed. Peter M. Holt (Cambridge University Press, 1980), 3.

neljanda piirkonna. Viimaks saab välja tuua ka Omaani oma mägismaadega. Mäed ja mäestikud välja arvatud, koosneb poolsaar peamiselt steppidest ning kõrbetest.²³ Araablase territooriumi täpsem piiritlemine on natuke problemaatiline, kuna selle rahvastik tervesse Lähis-Itta valgunud on, kuid tavapäraselt arvatakse selle sisse ka Süüria kõrb põhjas, ning kirdest ja põhjast piiritlevad seda piirkonda „viljaka poolkuu“ alad (vt ka Lisa 1).²⁴

Poolsaarel valitsevatest kliimaatilistest ja geoloogilistest tingimustest tulenevalt on Araabias põlluharimiseks looduslikud tingimused üpris ebasoodsad, sõltudes vihmavee puudumisel aastaringsete veeallikate või põhjavee olemasolust. Selles piirkonnas pole küll jõgesid ega järvesid, kuid kunagisest veeküllusest annab tunnistust jõeorgude ehk *wādī* de olemasolu. Neist olulisemad on Sirhān, Rumma, Dawāsir ja Ḥaḍramawt, mis omavahel süsteemi moodustades poolsaare eri osi ühendavad ning hooajaliselt vihmaveega täituvad.²⁵ Kliima on poolsaarel suhteliselt ühtlane, enamik sisemaast on kuiv, kuid rannikualal ning lõuna mägismaadel ja kõrbetes on niiskus suvel väga suur. Aastaringset esineb sademeid väga vähe, erandiks on antiikautorite antud nimega Arabia Felix, ehk viljakas Jeemeni ja Ḥaḍramawti piirkond oma mussoonvihmadega ning poolsaare idaosa oma põhjaveevarudega.²⁶

Veeressursside ja vihmavee puudus esines kogu poolsaarel, mistõttu oli ka põllumajandus teatud piirkondades, sealhulgas lõunas, võimalik ainult efektiivse irrigatsiooni, vähese vee kogumise, hoiustamise ja jaotamise tehnikaga, Tuli kaevata kaeve ja kanaleid, kujundada terrasse, süvendada tsisterne ja ehitada tammisid ning seda tehti juba väga varajases ajast alates kuid ainult nendes piirkondades, kus ühiskond oli piisavalt arenenud, et ühistoid organiseerida. Selliseks piirkonnaks oli Jeemen, mille kuulsaim vana aja ehitist on 15 meetri kõrgune ja umbes 500 meetri pikkune umbes esimese aastatuhande paiku eKr ehitatud Ma'ribi ehk Māribi tamm, mis niisutas märkimisväärselt suurt põldude ala, mille

²³ Carl Brockelmann, *History of the Islamic Peoples* (New York: Capricorn Books, 1960), 1; Abdullah Hassan Masry, *Prehistory in Northeastern Arabia: The Problem of Interregional Interaction* (Miami: Field Research Projects, 1974), 4; Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 3; Philip K. Hitti, *History of the Arabs: From the Earliest Times to the Present* (London: Macmillan, 1949), 14–15; Irfan Shahid, “Pre-Islamic Arabia”, 4–5.

²⁴ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 3; Glen W. Bowersock, *Roman Arabia* (Cambridge: Harvard University Press, 1983), 1.

²⁵ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 10; Irfan Shahid, “Pre-Islamic Arabia”, 4; Carl Brockelmann, *History of the Islamic Peoples*, 2; Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1981), 14.

²⁶ Abdullah Hassan Masry, *Prehistory in Northeastern Arabia*, 5–6; Robert Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 4–5; Irfan Shahid, “Pre-Islamic Arabia”, 4; Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, 17–18.

vahel olid kanalid. Tänapäeval varemtes seisvat tammi tuli mitu korda parandada, kusjuures selle viimane häving on jäädvustatud ka Koraanis (34:15–17).²⁷

Vee olemasolu määras ka populatsiooni asustuskohad. Kogu poolsaarel leidub laiali pillutatutena kõrbe, steppide või mägedega ümbritsetud viljakaid, kuid olemasoleva vee hulgast sõltuvalt varieeruva suurusega oaase, mis oma aastaringsete ojade või muude veeallikatega võimaldasid paikset eluviisi ja võimaldasid põllumajandusega tegeleda (vt ka Lisa 2, mis illustreerib hajali asuvate Põhja- ja Kesk-Araabia oaaside asukohti ja kõrbete paiknemist). Suurematest Hījāzi piirkonna oaasilinnadest võib välja tuua järgmised: Yathrib (Mediina), Taymā, Dūmat al-Jandal, Khaybar, al-Ta'if; idas omandasid maa-aluste veevarude toel tohutu suuruse al-Yamāma ja al-Qaṭīf. Tänu oma asukohale ning tähtsale rollile karavanikaubanduses said Põhja-Hījāzis asuv Daydān (Dedan), Petra ning Palmüüra Süüria kõrbes erinevatel ajastutel õitsengut nautida, asudes üpris viljatus piirkonnas. Ka Muhamedi sünnipaik Meka omas olulist positsiooni kaubandusasunduse ja kultuskeskuseks ning just tänu viimasele oli see ilmselt islami esilekerkimise ajaks muutunud Lääne-Araabia metropoliks. Siiski olid enamik Põhja- ja Kesk-Araabia arvukatest oaasidest võrdlemisi väikesed ning isegi suuremate kasvu limiteeris ressursside piiratus. Sellele lisaks asusid nad suurel maa-alal laiali pillutatutena üksteisest kohati üpris kaugel, mis aga pärssis omavaheliste kontaktide sõlmimist.²⁸

Lõuna-Araabia oli mitmes valdkonnas põhjast erinev. Irfan Shahid on leidnud, et lõunas olid paremad tingimused paikseks eluks, linnade tekkeks ja arenenumaks poliitiliseks ning materiaalseks kultuuriks. Kõrbes asuvad oaasid olid üksteisest kaugel ja neis elav rahvas oli eraldatud, samas kui Lõuna-Araabia linnalistes asundustes inimesed lähestikku koos elasid.²⁹ Ilmselt seal oligi tihedam asustus tänu soodsale kliimale, mis põlluharimiseks sobivad tingimused tagas. Viimase õitseng tagas iseseisva Lõuna-Araabia tsivilisatsiooni baasi, millele lisandusid majanduslikud faktorid nagu viiruki ja vürtside kaubandus, mis aitasid piirkonna edenemisele kaasa.³⁰

Klassikalised autorid jagasid poolsaare kolmeks. Arabia Felix oli iseseisev piirkond, hõlmates Lõuna-Hījāzi, Jeemenit, Ḥaḍramawti ja ülejäänud osa poolsaare lõunaosast. Arabia Petraea pealinnaga Petra kuulus Roomale ning asus Siinai ja Nabatea

²⁷ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 3, 85–87; Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 12; Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, 64.

²⁸ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 14–15; Irfan Shahid, “Pre-Islamic Arabia”, 5.

²⁹ Irfan Shahid, “Pre-Islamic Arabia”, 5.

³⁰ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 14–15.

kuningriikides. Arabia Deserta all mõeldi Süüria kõrbe, Põhja-Hijāzi ja Põhja-Nafūdi, piirkonda, mis kuulus osaliselt Partiale.³¹

1.2. Etnograafiline ja lingvistiline taust

Araabia hõimudel olid müütilised esivanemad, kelle järgi enda põlvnemist arvestati. Traditsiooni kohaselt põlvnesid araablased vähemalt kahest patriarhist nimedega Qaḥṭān ja ‘Adnān (Iismael), kuid ilmselt polnud hõimude seas ühtse esivanema figuuri, mistõttu tuli hõimu esiisana esitleda võõraid elemente. Sellena on juutide genealoogilise süsteemi eeskujuga kasutades üritatud kujutada Vanas Testamendis esinevat Sāmi, kellest Qaḥṭān ja ‘Adnān pärinevat. Esimene tähistavat „tõelisi“ araablasi (*al‘arab al-‘āriba*), Jeemeni ja Põhja-Hijāzi ning Süüria Quḍā‘a hõime, teine uustulnukaid (*al‘arab al-muta‘arriba* või *al-musta‘riba*), ehk siis ‘Adnān-Ma‘add hõime Kesk- ja Ida-Araabias. Retsö arvates on jeemenlaste „tõelisteks“ araablasteks nimetamine nende endi hilisem, Ummajjaadide perioodil umbes 8. sajandil kerkinud väljamõeldis, soovides end esmasteks araablasteks nimetada ning end ajaloo areenil rohkem esile tõsta.³²

Araablased kuuluvad semiidi keelt kõnelevate rahvaste hulka. See termin tuleneb Genesise kümnendast peatükist, mille kohaselt semiidid Noa pojast Shemist pärinesid, kuid see tähistab pigem lingvistilist klassifikatsiooni. Semiitide hulka loetakse araablasi, akkadlasi, assüürlasi, amoriite, kaanalasi ja nende järeltulijaid foiniiklasi, heebrealasi, abessiinlasi ning mõnesid aramea hõime, keda lingvistiliselt ühine protosemiidi algkeel ühendab.³³

Semiitide algkodu kohta on olnud mitmeid teooriaid, kuid üldiselt arvatakse, et sellesse lingvistilisse gruppi kuuluvate rahvaste hääl oli Araabia poolsaar, kust semiidi keelt kõnelevad grupid Lähis-Itta laiali rändasid ja paikseks jäädes kohalikku ühiskonda assimileerusid.³⁴ Alates neljandast aastatuhandest eKr on semiidi keelkonnas toimunud

³¹ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 44; Naval Intelligence Division, *Western Arabia and the Red Sea*, Geographical Handbook Series, B. R. 527 (1946), 218; Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, 44.

³² Jan Retsö, *The Arabs in Antiquity: Their History from the Assyrians to the Umayyads* (London: RoutledgeCurzon, 2003), 30–33. Retsö on oma mahukas teoses allikatele toetudes põhjalikult termini ‘araablane’, ‘arab kasutusi ja selle võimalikke tähendusi uurinud.

³³ Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, 8–10; George Aaron Barton, *Semitic and Hamitic Origins: Social and Religious* (Philadelphia: University of Philadelphia Press, 1934), 1, 16.

³⁴ Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, 10–12.

Barton on semiitide päritolumaa teooriatest ja nende toetajatest ülevaate andnud. George Aaron Barton, *Semitic and Hamitic Origins*, 2–9.

jaotusi alagruppideks, kuid neid on üpris raske teineteisest eristada. Araabia keelt on protosemiidi keele rekonstrueerimiseks kasutatud, seega seda teistest neist kõige arhailisemaks peetud.³⁵

Araabia poolsaarel polnud enne islamit ühtset keelt, piirkond jagunes lingvistiliselt kaheks. Lõunas elavad inimesed rääkisid semiidi keelt ja erinevaid dialekte. Seeba, Minea ja Qatabāni raidkirjades on kasutatud epigraafilist Lõuna-Araabia keelt ning kirja, mis Põhja-Araabia raidkirjadel kirjutamiseks üle võeti. Kuivadel aladel ja oasides elavad araablased rääkisid araabia keelt *'arabiyya*, millel oli ka dialektilisi variatsioone. *'Arabiyya* on väga arhailiste omadustega semiidi keel, milles Koraan kirjutatud on. Alates kuuendast sajandist esines luules üle poolsaare ühtne lingvistiline vorm, mis kandus islami aega edasi, kuni see hiljem kodifitseeriti. Sellest hoolimata ei saa eeldada, et *'arabiyya* oli islamieelsel ajal kõikide poolsaare elanike kõneldav ühine keel, pigem oli see luules kasutatav keel, samas kui muu elanikkond oma piirkonnale vastavat kõnekeelt rääkis.³⁶ Ida-Araabias tundub olevat olnud teistsugune areng kui poolsaare lääneosas, mille uurimist raskendab raidkirjade vähesus.³⁷

Lõuna-Araabiast on leitud neli raidkirjade gruppi, Thamūdi, Liḥyāni, Ṣafā'iti, Haṣā'iti, milles epigraafilisest Lõuna-Araabia tähestikust tuletatud kirja kasutati. Nende keelt on nimetatud proto-araabia või varajaseks araabia keeleks (*Early Arabic*), mis hilisema araabia keele varajane aste olla võis. Versteegh nimetas viimast varajaseks Põhja-Araabia keeleks (*Early North Arabic*), et seda eristada araabia raidkirjade keelest (proto-araabia) ja varajaste islami papüüruste omast (*Early Arabic*). Araabia keele kodifitseerisid kaheksandal sajandil grammatikud al-Baṣra ja al-Kūfa, see pidi esindama islamieelsete araablase kõne- ning Koraani keelt, klassikaline araabia keel *Classic Arabic*.³⁸

Etnograafiliselt on piirkond uurimata. Sõna „araablane“, *'arab* algupära ja tähendus, etümoloogia on üpris segane ja sellele on üritatud anda erinevaid selgitusi. Retsö arvas

³⁵ Kees Versteegh, *The Arabic Language* (Edinburgh University Press, 2001), 12–13.

³⁶ Irfan Shahid, “Pre-Islamic Arabia”, 6; Ernst Axel Knauf, “Arabo-Aramic and *'arabiyya*: from ancient Arabic to Early Standard Arabic, 200 CE–600 CE“, *The Qur'ān in Context: Historical and Literary Investigations into the Qur'ānic Milieu*, ed. Angelika Neuwirth, Nicolai Sinai, Michael Marx (Leiden: Brill, 2010), 197–207; Kees Versteegh, *The Arabic Language*, 10; Jan Retsö, “Arabs and Arabic in the Age of the Prophet“, *The Qur'ān in Context: Historical and Literary Investigations into the Qur'ānic Milieu*, ed. Angelika Neuwirth, Nicolai Sinai, Michael Marx (Leiden: Brill, 2010), 281–283.

³⁷ M. C. A. Macdonald, “Reflections on the Linguistic Map of Pre-Islamic Arabia“, *Literacy and Identity in Pre-Islamic Arabia*, ed. M. C. A. Macdonald (Burlington: Ashgate, 2009), 38.

³⁸ Kees Versteegh, *The Arabic Language*, 26; Herbjorn Janssen, “Arabic Script“, *EQ*, Vol. 1, ed. Jane Dammen McAuliffe (Brill, Leiden – Boston – Köln, 2001), 128–137.

arvukatele islamieelsetele allikatele toetudes, et see ei tähendanud kõrbeelanikku, nomaadi ega beduiini meie tänapäevases mõttes. See polevat tähistanud ka etnilist kogukonda, kuid tegemist võis olla religioosse kogukonnaga. Sõnast 'arab on 'arabī, araabia keel. Allikates viidatakse araabia keele olemasolule, kuid pole kindlalt teada, millist keelt või keeli silmas peeti, peamiselt on sellest religiooses kontekstis räägitud.³⁹

Eph'al nimetas Põhja-Araabia, Süüria-Araabia kõrbepiirkonna, Siinai poolsaare elanikke nomaadideks, ka paikseid oasielanikke, kuna Piibli ja kiilkirja allikates neid eristatud pole. Kõige tihedamini kasutati nende nomaadide kohta alates esimesest aastatuhandest eKr sõna 'araablane' ja arvestades selle sõna esinemist üksteisest sõltumatutes allikates, näib see viitavat sellele, et nomaadid ise end nii nimetasid. See võis tähendada nii beduiini kui kõrbeelanikku, või siis mõeldi selle all teatud rahvaid. Lõunas ilmub see termin suhteliselt hilja, umbes esimesel sajandil pKr Seebas. Sellisel juhul mõeldi selle all beduiine, kes olid kuningriikidele kas sõjalisteks liitlasteks või vaenlasteks. Mingil hetkel hakkas see Lõuna-Araabia kuninglikes tiitlites ilmema ja kui Lõuna-Araabia kuningriik 3.–4. sajandil lagunes, kaasnes sellega beduiinide sissevool piirkonda. Siis hakkas araablase termin laienema ka ülejäänud rahvastikule. Sellest järeldas ta, et sõna 'araablane' kehtis algselt Põhja-Araabia kohta ja kui beduiinid Kesk- ja Lõuna-Araabiasse valgusid, otsides asustatud maad, hakkas termin laienema.⁴⁰

Nabatealaste keele ja kirja üle on vaieldud. Levinud arvamuse kohaselt oli tegemist araablasega, kes koduse igapäevase araabia keele kõrval ka aramea keelt rääkisid, mida põhja pool majanduslikes ja administratiivküsimumustes kasutati. See põhines märkusel, et kuigi Nabatea ja Palmüüra raidkirjad on aramea keeles ja tähestikus kirjutatud, leidub seal siiski jälgi Araabia nimedest ja laensõnadest, mis hilisema klassikalise araabia keelega lähedalt seotud on. Sellele on Macdonald vastu vaielnud kui vaid paaril näitel põhinevale üldistusele.⁴¹

³⁹ Jan Retsö, *The Arabs in Antiquity*, 107–113, 592; Kees Versteegh, *The Arabic Language*, 24; Jan Retsö, "Arabs and Arabic in the Age of the Prophet", 285–287,

⁴⁰ Israel Eph'al, *The Ancient Arabs: Nomads on the Border of the Fertile Crescent 9th–5th centuries B.C.* (Jerusalem: Magnes Press, 1982), 5–9. Samal teemal Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 8.

⁴¹ Kees Versteegh, *The Arabic Language*, 28; John Spencer Trimingham, *Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times*, (London: Longman, 1979), 18–19; M. C. A. Macdonald, "Reflections", 46–47.

2. AJALOOLIS-MAJANDUSLIK ÜLEVAADE

Geograafilistest iseärasustest tulenevalt olid inimasustuse põhilised piirkonnad Araabia poolsaare suurel territooriumil üksteisest eraldatud ja erinevate kliimaatilise tingimustega, mis määrasid selle elanike eluolu ja tegevusvaldkonnad ning kujundasid ühiskonna ülesehitust. Inimasustuseks kõlbmatud siseala kõrbed eraldasid Ida- ja Kagu-Araabiat Lääne- ja Lõuna-Araabiast. Selle tõttu saab poolsaarel eristada vähemalt kolme poliitiliselt erineva taustaga suuremat piirkonda, millel kujunes oma ajalugu.

Kuigi suurriikide perifeerias asuv Araabia poolsaar võis oma karmi ja võõrastele läbitamatusena näiva keskkonnaga muust maailmast isolatsioonis olevat tunduda, ei suutnud ta siiski imperiumite vahetus läheduses asudes nende võimuvõitlusest täiesti kõrvale jääda. Lähis-Ida suured võimukeskused löid araablastega kontakte nii poliitilistel kui ka kaubanduslikel eesmärkidel, tänu millele nad leidsid mainimist teiste rahvaste allikates ja mis aitas neid maailmakaardil nähtavamale kohale jõuda.

Alljärgnev lühike ülevaade aitab seletada tausta poolsaare erinevates piirkondades poliitilises elus ning majanduses toimuvatele muutustele ning luua paremat pilti Araabia erinevate osade erijoontest.

2.1. Araabia poolsaar enne islamit

Kuna ajaloolastele kättesaadavad allikad on kohati puudulikud ja napid, on Araabia ajaloost kohati raske terviklikku ning süstemaatilist ülevaadet koostada, mistõttu islamieelse Araabia ajalugu on fragmentaarne ja paikkonniti ebaselge. Paljuski tuleb toetuda raidkirjadele, mille tekstide sisu sageli tendentslik ja dateerimata olla võib. Sellest hoolimata on paljud uurijad olemasolevatele allikatele toetudes Araabia ajaloost häid ülevaateid andnud, tänu millele saab välja tuua olulisemad arengujooned Araabia peamiste poliitiliste keskuste ajaloos.

2.1.1. Ida-Araabia

Juba pronksiajast on Mesopotaamia allikates mainitud Ida-Araabias asuvat Dilmuni kuningriiki oma olulise sadamasaare Bahrainiga ja lõuna pool asuvat Magani, mis omasid tähtsat rolli Pärsia lahel toimivas kaubanduses, varustades sumereid Omaanis toodetud vasega. Tänu sellele nautis Ida-Araabia alates umbes kolmanda aastatuhande keskelt eKr majanduslikku õitsengut, kuid mingil ajal tõmbus selles piirkonnas teatud faktorite tulemusel kaubandus tagasi. Selle taustaks võis olla Hammurabi kuningriigi kokkuvarisemine 18. sajandil eKr ning alternatiivsed vase allikad Anatoolias ja Küprosel, mille tõttu Ida-Araabia oma erilise positsiooni sumerite alal kaotas.⁴²

13. sajandil eKr oli lääne poole laienev Assüüria ka Dilmuni allutanud, kes selle kuningatele allikate kohaselt vähemalt 7. sajandini tribuuti maksis, kuni 609. aastal eKr Babüloonia Assüüria alad üle võttis. 549. aastal eKr vallutas Kүүros Meedia, Assüüria ja Babüloonia alad, luues Ahhemeniidide impeeriumi, mida riigi tolerantse poliitika tõttu kui rahumeelset aega mäletatakse. See idüll lõppes Aleksander Suure vallutustega 334. aastal eKr, mille käigus ei jõutud siiski läbi kaubanduse jõukaks saanud Araabia idarannikut koloniseerida. Sel perioodil toimus kreeka ideede ja elementide ida suunas liikumine, nende poliitilisse ja ühiskondlikku ellu üle kandmine ning levitamine, kuid Triminghami arvates oli hellenistliku kultuuri mõju Mesopotaamias ja Babüloonias pinnapealne, Lääne-Süürias aga sügavam.⁴³ Aleksandri surma järel jaotati vallutatud alad kindralite vahel, mille tulemusena Väike-Aasia ning Lähis-Ida Partia seleukiidide võimu alla arvati, kes jätkuvalt Ida-Araabiast huvitusid tänu selle osalusele India ja Araabia kaupade transpordis. Siiski jäi see piirkond ametlikest riigipiiridest välja, kuigi ei saa kahelda nende omavaheliste kaubanduskontaktide olemasolus.⁴⁴ Kirde-Araabia linn Gerrha varustas seleukiidide impeeriumi luksuskauba viirukiga ja India kaupadega, viimaseid transporditi maitsi ilmselt ka Petrasse. Hiljem varustasid gerrhalased Partia impeeriumi, kuni viimane 2. sajandil pKr Ida-Araabia sadamad oma võimu alla võttis.⁴⁵ Mesopotaamia alal toimus pidev võimuvahetus, mille mõjudest ei jäänud kõrvale ka Ida-Araabia, Pärsia lahel toimuva

⁴² Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 13–15.

⁴³ *Ibid.*, 18–24; John Spencer Trimmingham, *Christianity Among the Arabs*, 21.

⁴⁴ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 21–24; Albert Hourani, *History of the Arab Peoples* (London: Faber and Faber, 1991), 9.

⁴⁵ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 21–25.

kaubanduse tõttu. Siiski on raske määratleda, mis roll Ida-Araabial oli, mil määral võimuvahetuse järel kontaktid säilisid.

Bütsantsi ja sassaniidide impeeriumite omavahelisest sõjalisest ja kultuurilisest rivaalitsemisest 6.–7. sajandil ei jäänud kõrvale nende perifeerias asuvad riigid, sealhulgas Araabia eri piirkonnad, keda enda mõju alla sooviti saada. 3. sajandist pKr algas sassaniidide ülemvõim Ida-Araabia rannikul, kus kehtestati kontroll paiksete hõimudega liitu heitmise läbi, saades endale sõjalisi liitlasi ja omandades monopoli Pärsia lahes toimuva kaubanduse üle. Aeg-ajalt mässavaid ning võimust lahku löövaid Araabia hõime tuli rünnakutega korrale kutsuda, mida raskendas viimaste liikuv eluviis. Peale selle esines ka kokkupõrkeid sassaniididega liidus olevate hõimude ja nende vastu vaenulike nomaadihõimude vahel. Piirkonnas korra loomiseks ning parema kontrolli tagamiseks oli imperaator Khosro I sunnitud 6. sajandil sinna asevalitsejaid koos sõjalise toega saatma.⁴⁶

Kuulsaim sassaniidide vasall oli Lakhmiidide dünastia al-Ĥīras, mille pealikega sõjalisi ja kaubanduslikke liite sõlmiti. Viimased said austatud kohtlemise osaliseks kui neid sassaniidide poolt kuningateks krooniti, nad said kingituseks raha ja valdusi, oma võimu kindlustamiseks sassaniidide ratsaväe ja relvad, osaledes vastutasuks impeeriumi sõjalistes kampaaniates. Lakhmiidide abiga üritati Põhja- ning Kirde-Araabia hõime kontrolli all hoida, et nad ei ründaks karavane, ei rööviks ega maksustaks Iraagi piirkonnas olevaid asundusi. Osa hõime olid täiesti iseseisvad tänu oma mobiilsusele ja isegi kui nendega suudeti liite sõlmida, kippusid need ebapüsivad olema ning purunema. Lambakarjused suudeti ka allutada, kuid liikuvamaid kaamelikasvatatajaid mitte nii lihtsalt.⁴⁷

2.1.2. Lõuna-Araabia

Lõuna-Araabia oli kliimaatiliselt, lingvistiliselt ja kultuuriliselt muust poolsaarest erinev. Poliitiline võim oli geograafilistest tingimustest tulenevalt eri rahvaste vahel fragmenteerunud, kuna mägisel alal ei saanud ühtset poliitilist režiimi tekkida. Rahvaste kollektiivid moodustasid kultuskogukondi, mille liikmeid sidus ühise patroonjumaluse kultus ja ühine valitseja *mukarrib*, 'ühendaja', mis Seeba valitsejate nimetustes alguses

⁴⁶ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 27–30; Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 44–45; Albert Hourani, *History of the Arab Peoples*, 11.

⁴⁷ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 46–47.

esines, kuid hiljem asendus see tiitliga 'kuningas', *malik*. Need kogukonnad võisid suuremaid üksusi, föderatsioone moodustada, mida juhtis üks gupeering. Ühe monarhi alla kuuluvas piirkonnas elavad hõimud võisid üpris iseseisvad olla, kuid kontrolli aitas hoida valitsejat assisteeriv ülikkond.⁴⁸

Alates 5. sajandist eKr on Lõunas-Araabias jälgitav kuningriikide moodustumine (vt Lisa 3), mida nimetati seda valitseva aristokraatliku klassi järgi. Selle võimul oleva monarhia väiksemad alahõimud kontrollisid teatud piirkonna nõrgemaid ja alamaid üksusi, kogusid neilt makse ning nõudsid sisse sõjaväeteenistust ja teokohustust (teede, kindlustuste ja irrigatsioonisüsteemide ehitamine).⁴⁹

Esimesena kerkib 8. sajandil esile Seeba kuningriik, mis algselt ilmselt pealinna Māribi ümbrust hõlmas, kuid millele aja jooksul uued alad neis elavate hõimudega lisandusid, moodustades ühenduse, mis ühistel ehitusprojektidel ja sõjakäikudel vastastikust abi osutasid. Selle kuningriigi ajast pärineb lugu Piibli Seeba kuninganna külaskäigu kohta Saalomoni juurde, kellele kingitustena kulda, kalliskive ja vürtse viidi.⁵⁰

Eresuse Theophrastos ja Küreene Erastosthenes mainivad Lõuna-Araabia rahvastest Seeba kõrval veel kolme riiki oma rahvastega, kelle vahel võimuvõitlus käis. Kirde-Jeemenis asus Minae kuningriik (Maʿīn, pealinn Qarnaw), Seebast lõuna pool Qatabān (pealinn Timnaʿ) ja viimasest ida pool neist kõige jõukam Ḥaḍramawt pealinnaga Shabwa. Kõik need Ṣayhadi kõrbe ääres elavad rahvad olid tegevad Araabia poolsaart läbivas aroomikaubanduses.⁵¹

3. sajandil kerkis esile Ḥimyari kuningriik poolsaare kaguosas pealinnaga Zafār, mis laiendas oma võimualasid Ḥijāzi ja Kesk-Araabia beduiinide üle läbi Kinda hõimu. Seebalaste ning himjariitide vahel oli konfrontatsioon, mis lakkasid Seeba dünastia hääbumisega ja annekteerimisega 3. sajandil himjariitide poolt. Seejärel eksisteerisid

⁴⁸ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 36–38.

Varasemalt samastati *mukarrib*'i preesterkuningaga, kelle juhtimine rituaalsetel ja religioossetel funktsioonidel põhines. See teokraatlik riigikord olevat eelnenud sekulariseeritud ja tsentraliseeritud kuningavõimule. Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 38; Israel Eph'al, *The Ancient Arabs*, 228–229.

⁴⁹ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 37–39; Maria Höfner, "Die Kultur des Vorislamischen Südarabien", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 99 (Wiesbaden, 1950), 22; Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 14.

⁵⁰ Philip K. Hitti, *The Near-East in History: A 5000 Year Story* (Princeton, NJ, 1961), 133; Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 37–38.

⁵¹ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 40–45; Naval Intelligence Division, *Western Arabia and the Red Sea*, 219–225; Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, 52–56.

Jeemeni alal veel kaks suurvõimu, Ḥimyar ja Ḥaḍramawt, kuni kuningas Shammar Yuhar‘ish viimase sajandi lõpus endale allutas, ühendades esimest korda kogu Lõuna-Araabia ühtse võimu alla. Sellele järgnesid rasked ajad ning piirkonna endine hiilgus häabus viirukitee kokkukuivamisega. 525. aastal vallutasid abessiinlased kuningriigi, millele järgnesid kohalike pealike katsed sõdade käigus oma territooriumi suurendada. Ḥimjāri kuningriigile tõid lõpu riiki nõrgestavad hõimude omavahelised sõjad.⁵²

2.1.3. Põhja- ja Kesk-Araabia

Põhja- ja Kesk-Araabias sõltus asustus ja selle tihedus põllumajanduseks sobivate piirkondade olemasolust, kuid maaharimist sai viljeleda ainult laiali pillutatud oaasides. Osa elanikkonnast oli paikne, teine osa nomaadlikud karjakasvatajad, kes oma lamba- või kaamelikarjadega pidevas liikumises olid ja kõrbete piiratud veeressursse ära kasutasid. Just viimased võisid relvastatuna üpris võimukateks ning sõjakateks osutada, omades tänu kaamelitele suurt mobiilsust.⁵³

See Araabia piirkond oli ühtse riigi puudumise tõttu poliitiliselt fragmentaarne. Teatud hetkel võisid mingid hõimud esile kerkida, kuid kuna võimu balanss pidevalt kõikus, oli ülemvõim enamasti ebapüsiv ja ajutine. Mõnel juhul võisid hõimud suuremaks konföderatsiooniks paisuda, omades kontrolli alamate hõimude üle, kuid viimased säilitasid ka sellises olukorras oma autonoomsuse ning konföderatsioon ise ei saavutanud kindlat püsivust.⁵⁴

Esimene hõimukonföderatsioon, mis põhjas esile kerkis, oli Qedar, mille valitsejad Assüüria piiril olevaid araablasi kontrollisid. Selle hõimuliidu alla kuuluvat ala on raske täpsemalt määratleda, kuid mingil hetkel kontrollis see ala Alam-Eufratesest Ḥawrānini Loode-Süürias. Umbes sellest piirkonnast on Assüüria annaalides teateid ka naisvalitsejatest. Tiglatpilesar III annaalide kohaselt maksis araablaste kuninganna Zabibi 738. aastal Assüüriale tribuuti. Tema täpsem valitsemisala on teadmata, kuid see asus ilmselt Dūmat al-Jandali ümbruses, kus olevat valitsenud ilmselt Zabibi järglasaena

⁵² Andrew Rippin, *Muslims*, 5; Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 46–47; Jan Retsö, *The Arabs in Antiquity*, 15–17; Eberhard Wohlfahrt, *Die Arabische Halbinsel*, 635–636; Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies*, 15.

⁵³ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 29.

⁵⁴ *Ibid.*, 37, 39–41, 48.

kuninganna Samsi, kelle vastu sõda alustati, kuna ta oma Assüüriale antud truudusevannet murdnud oli. Assüüria ja Babüloonia vahelistes võimuvõitlustes hoidsid need kuningannad viimase poole, tehes koostööd ka teiste Assüüria-vastaste grupeeringutega. 703. aastal toetas araablase kuninganna Yati' oma vägedega babüloonlasi lahingus Assüüria Senanheribi vastu. Kui Babülon võitluse 689. aastal kaotas, alistati ka kuninganna Te'el-Khunu (Te'elhunu) ning temaga koostööd teinud araablase kuningas Ḫazael, mõlemad allutati jälle Assüüria ülemvõimule. Te'el-Khunu oli jumalanna Diblati preestrinna, ta viidi koos jumalakujude ning õe või tütre 'Tubū'aga ('Tabū'a) Senanheribi käsul Ninivesse. Jumalakujutised tagastas hiljem Esarhaddon, kuid 'Tubū'a jäi Ninivesse, kus ta üles kasvatati ja Esarhaddoni ajal araablase kuningannaks tehti ning kodumaale tagasi saadeti, tagades nii araablase lojaalsuse Assüüriale.⁵⁵ Süüria ja Nabatea aladel allutas Esarhaddon Baslu, Ikhilu kuninganna ning Nabatea klanni Dikhrani valitsejanna Iapa'. Viimane teade Kristuse-eelsest kuningannast pärineb Assurbanipali ajast, mil eduka kampaania käigus lõpetati Põhja-Araabia kuninganna Adia ja kuningas Ammuladi röövkäigud Assüüria territooriumile ning viidi nad vangidena Ninivesse.⁵⁶

Qedari kaudne järeltulija oli Nabatea, mis oma asukohast tulenevalt hellenistlikust kultuurist mõjutatud oli. Aja jooksul hakkas see piirkond aina enam Roomale alluma, kuni selle kuningatest Rooma kliendid ja liitlased said. 1. sajandil pKr oma võimsuse tipul suuri alasid hõlmanud hõlmanud riigi hiilgus ei kestnud kaua, kuni Rooma oma põhirivaali Partia allutamise järel 106. aastal Petra vallutas ja hävitas.⁵⁷ Palmüüras on samuti teateid ilusast ja targast kuningannast Zenobiast (al-Zabbā), kelle abikaasa Rooma kliendina piirkonda valitses ning kes 3. sajandil regendina oma poja nimel riigi etteotsa astus.⁵⁸

Kaameleid kasvatavad sõdalasnomaadid hakkasid umbes 4.–5. sajandi paiku oma röövretkedega naaberriikide Bütsantsi, Pärsia ja Lõuna-Araabia piirialade elu häirima, kuna osavate kõrbeelanikena oskasid nad vaenlaste eest kuivadesse ja inimvaenulikesse aladesse tagasi tõmbuda. Kuna neid sõjakaid ja mobiilseid gruppe raske allutada oli, üritati

⁵⁵ John Spencer Trimmingham, *Christianity Among the Arabs*, 11–12; Israel Eph'al, *The Ancient Arabs*, 82–86, 118–128; Nabia Abbott, "Pre-Islamic Arab Queens", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 58/1 (1941), 3–5.

⁵⁶ Nabia Abbott, "Pre-Islamic Arab Queens", 5; T. C. Mitchell, "Judah until the fall of Jerusalem (c. 700–586 B. C.)", *The Cambridge Ancient History: The Assyrian and Babylonian Empires and other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B. C.*, Vol. 3, Pt. 2, ed. John Boardman, I. E. S. Edwards, E. Sollberger (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 380–381.

⁵⁷ Philip K. Hitti, *The Near-East in History*, 146–147; John Spencer Trimmingham, *Christianity Among the Arabs*, 16–17.

⁵⁸ Nabia Abbott, "Pre-Islamic Arab Queens", 13–14.

teise taktikana nende „viljaka poolkuu“ ääreala nomaadidega liite sõlmida, et oma riigipiiril rahu tagada. Nii nagu sassaniidid sõlmisid liidu Kirde-Araabia lakhmiididega, löi ka Bütsants sõbralikke kontakte ghassaniididega, seejuures said mõlemad impeeriumid oma araabia liitlashõimudelt enda kampaaniates sõjalist toetust.⁵⁹

Ghassān oli Lõuna-Araabia päritolu hõim, mis 5. sajandi paiku Süüriasse emigreerus ja hiljem tugeva hõimuliidu rajas. Bütsantsi sõjalise toetamise kõrval oli nende ülesandeks impeeriumi sees või lähedal olevate nomaadide röövkäikude ärahoidmine, saades vastutasuks lojaalsuse eest kuninglikke tiitleid ja toetusi, mis toimis ka lahkmiitide puhul. Bütsantsi ja sassaniidide vasallid olid justkui puhverriigid, kes oma ülemvalitsejate nimel ka omavahel võitlusi maha pidasid.⁶⁰ Seni kuni impeeriumid tugevad olid, suudeti hõimuliitude abiga röövretki ära hoida, kuid niipea kui riik nõrgenemise märke näitas, hakkasid nomaadid jälle piirialasid rüüstama. Ükski suurriik ei suutnud enne islamit röövretki tegevaid araablasest nomaade täielikult allutada.⁶¹

6. sajandil tungisid võõrvõimud intensiivsemalt Araabia poolsaarele – Abessiinia Lõuna-Araabiasse, sassaniidid Kesk- ja Lääne-Araabiasse. Sellele lisaks rivaalitsesid Pärsia ja Bütsants ülemvõimu pärast Põhja-Araabias, mis 7. sajandil omavaheliste sõdade näol agressiivsemaks muutus.⁶²

2.2. Majandus

Araabia poolsaarel tegeleti paiksetes asundustes piisava vee olemasolul põllumajandusega. Parimad piirkonnad maaharimiseks olid Ida- ja Lõuna-Araabias ning oasides poolsaare põhjaosas. Teiseks peamiseks elatusallikaks oli karjandus ehk lamba-, kitse- ja kaamelikarjade kasvatamine, millega kaasnes aastaajaline liikuv eluviis ühelt karjamaalt

⁵⁹ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 41–43; Andrew Rippin, *Muslims*, 5; Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 78–79; Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies*, 15–16.

⁶⁰ Christiaan Snouk Hurgronje, “Islam“, *Selected Works of Christiaan Snouk Hurgronje*, ed. Georges-Henri Bousquet, Joseph Schacht (Leiden: Brill, 1957), 2; Andrew Rippin, *Muslims*, 5; Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 43–44.

⁶¹ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 48–49.

⁶² Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies*, 16.

teisele. Mõlema vahepealse variandina esines poolnomadism, mille puhul tegeleti nii põlluharimise kui ka nomaadliku karjakasvatusega, olenevalt hetketingimustest.⁶³

Nomaadid, poolnomaadid ja paiksed inimesed olid majanduslikult vastastikku sõltuvad, kuna nad vajasisid üksteiselt teatud tooteid, mida nad ise toota ei saanud. Nomaadid ja poolnomaadid vahetasid mitmesuguseid loomasaadusi nagu nahk, piim ja piimatooted, liha ja vill erinevate toiduainete, vilja, riide, metallitoodete ja relvade vastu. Selles kooskõlas esines ka ebakõlasid, mida tekitas konkurents põlluharimiseks ning karjatamiseks sobiva maa pärast. Nomaadid ja poolnomaadid võisid saada tasu teejuhiteenuste osutamise eest kõrbes ning karavanide saatmisest, kuid sageli tehti paiksetele asundustele ka röövkäike või võeti neilt maksu.⁶⁴

Olulisim areng karjanduses üksküürkaameli ehk dromedari kodustamine umbes 3. aastatuhande paiku eKr Kagu-Araabias, algselt ilmselt tema liha, piima ja sõnniku pärast. Transpordi- ning koormalooma funktsiooni omandas loom hiljem, umbes 13.–12. sajandil. Kodustatud kaamelil oli väga suur roll Araabia transiitkaubanduse tekkes ja arengus, kuna ta suudab karmides kõrbetingimustes ja pikkadel rännakutel kaua veeta olla.⁶⁵

Ühed varaseimad teated kaubandusest naaberriikidega pärinevad pronksiaja Ida-Araabiast, kus Dilmun kaubasaadetiste vahendaja oli, importides ise Mesopotaamiasse puitu, vaske ja pärleid.⁶⁶ Araabiasse tõi jõukuse vähemalt alates esimesest aastatuhandest eKr alanud viiruki- ja vürtsikaubandus Vahemeremaadega. Viiruk ja mürri saadi taimede vaigust, mis peamiselt Ḥaḍramawdi ja Jeemeni aladel kasvasid, olid kõige olulisemaks ekspordiartikliks Araabias. Mõlemaid kasutati aromaetidena või salvide-õlide ja ravimite valmistamiseks Egiptuses, Mesopotaamias, Roomas, Kreekas, Indias ja isegi Hiinas. Nõudlus nende järgi aina kasvas, kui mõlemat Kreekas ja Roomas usulistel pidustustel ja tseremooniatel ning kuningakodades kasutama hakati.⁶⁷

⁶³ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 85–89.

⁶⁴ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 26–27; Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 90, 98, 109.

⁶⁵ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 90–91; M. C. A. Macdonald, “North Arabia in the First Millennium BCE”, *Civilizations of the Ancient Near East*, Vol. 2, ed. Jack M. Sasson (New York: Schribner, 1995), 1357.

⁶⁶ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 13–15.

⁶⁷ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 12, 15; Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 102–104; M. C. A. Macdonald, “North Arabia in the First Millennium BCE”, 1357.

Asudes Vahemeremaade, Mesopotaamia, Aafrika ja India vahel, läbis kaubandus nii maitsi kui meritsi vältimatult Araabiat. Ida-Araabia oli teadaolevalt kaubanduslikes suhetes Indiaga ning sealt jõudsid kaubad läbi Põhja-Araabia ja Süüria Vahemeremaadesse ja mereteed pidi Lõuna-Araabiasse, kust need maisma- või mereteed pidi edasi transporditi. Meritsi olid laevade sihtkohtadeks Punasel merel Nabatea sadamalinn Leuke Kome ja Egiptuse sadamad. Maitsi transporditi kaupu kaamelikaravanide abil Petrasse, Egiptusesse ja Süüriasse ning sealt edasi järgmistesse sihtpunktidesse. Peale põhilise viirukitee Jeemenist Põhja-Araabiasst oli kogu poolsaarel palju väiksemaid kaubateid, mida mööda ka muid kaupu transporditi ja mis kaubanduselu tuiksoontena poolsaare piirkondi ühendasid (vt Lisa 1).⁶⁸ Majanduslikud sidemed suurendasid Araabia eri piirkondade ning neis elavate hõimude omavahelisi kontakte ja sidemeid. Need kujunesid ühendavaks faktoriks, mille tõttu eri hõimud kaubanduslikel eesmärkidel koostööd tegema hakkasid.

Karavaniteedest, eriti viirukiteest said kasu paljud asundused, mis selle läheduses või ääres asusid. Nende hulgas olid sellised kõrbelinnad nagu Daydān Põhja-Hijāzis, Petra, Palmüüra ja Maʿini kuningriik. Nabatea pealinn Petra oli oluline peatuspunkt Hijāzi ja Palestiina vahel alates 4. sajandist eKr. Tänu kaubandusele jõukaks saanud linn, mis kolme kaubatee ristumiskohas asus, kontrollis kaubateid Lõuna-Araabiast, mis viisid oma lõpppunktidesse Gazasse, Petrasse, Leuke Komesse, Ailasse mürri ja viirukit ning India nõutud kaupu.⁶⁹ Ka kultuskeskuse Meka olulisus suurenes 6. sajandil tänu Kuraišiitidele, kes kogu poolsaarel kaubanduskontakte lõid, kuigi nad vürtside ja aroomide kõrval ka tavakaupadega tegelesid. Nimetatud linnad olid siis erandiks reeglile, kuna enamik oaaasilinnu Kesk- ja Põhja-Araabias hoolimata oma kaubanduslikest või kultuslikest funktsioonidest väiksemõõdulisteks jäid.⁷⁰

On arutletud selle üle, mil määral kristluse levikuga viiruki tarbimise vähenemine ning Egiptuse ja Rooma laevade sisenemine merekaubandusse Punasel merel Araabia viirukikaubandust mõjutas, kuid selle kindlaks tegemine jääb käesoleva uurimistöö fookusest välja. Oluline on märkida, et ilmselt juba esimesel kristuse-eelsel sajandil oli

⁶⁸ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 109; Francis E. Peters, „Introduction“, *The Arabs and Arabia on the Eve of Islam*, ed. Francis E. Peters (Aldershot: Ashgate Variorum, 1999), xi; Daniel T. Potts, “Trans-Arabian Routes of the Pre-Islamic Period“, *The Arabs and Arabia on the Eve of Islam*, ed. Francis E. Peters (Aldershot: Ashgate Variorum, 1999), 45–75; Philip K. Hitti, *The Near-East in History*, 132–133.

⁶⁹ Philip K. Hitti, *The Near-East in History*, 146; Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 15; John Spencer Trimingham, *Christianity Among the Arabs*, 16–17.

⁷⁰ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 15; Mikhail D. Bukharin, “Mecca on the Caravan Routes in Pre-Islamic Antiquity“, *Qurʾān in Context*, ed. Angelika Neuwirth, Nicolai Sinai, Michael Marx (Leiden: Brill, 2010), 115–131.

muutunud normiks aroomide ja India vürtside ning muude kaupade meritsi transport, kuid karavaniteed ei kaotanud sellest hoolimata islami-eelses Araabias oma tähtsust. Ka Lõuna-Ĥijāz ja Meka olid Lõuna-Araabia, Ida-Aafrika ja Ida-Vahemerega kuni islami tulekuni läbi kaubanduse tihedalt seotud.⁷¹

⁷¹ Philip K. Hitti, *The Near-East in History*, 133–134; Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 107; Mikhail D. Bukharin, “Mecca on the Caravan Routes“, 115–119, 131.

3. ÜHISKOND JA RELIGIOON ENNE ISLAMIT

Eelnevates peatükkides selgus, et islamieelne Araabia oli lingvistiliselt väga heterogeenne piirkond, mille looduslikest iseärasustest tingitud asustumuster eraldiseisvate ja autonoomsete poliitiliselt killustunud piirkondade kujunemist soodustas. Poolsaare ökoloogilised tingimused määrasid inimeste elu-olu ja tegevusalad, mis omakorda mõjutavad oluliselt elanike väärtushinnanguid, tavasid ja tõekspidamisi, seda nii ühiskondlikus kui ka religiooses mõttes. Enamik asustatud paiku ei olnud poliitiliselt riikliku üksuse alla ühendatud, ka majanduslikult tõi kaubandus kogukondi üksteisele lähemale, kuid selles tegutseti samuti eraldiseisvate üksustena. Oluline oli seejuures suurte impeeriumite lähedal asumine, mis tähendas suurriikide kultuuriliste mõjude vältimatut levikut naaberrahvastele.

Käesolevas peatükis tuleks laskuda teemasse sügavamale ning vaadelda, kas Araabia elanikel oli ühiskondlikul ja religioosel tasandil ühine baas. Araabia poolsaare asustuse killustunud mosaiiki ühiskondlikul tasandil jälgides on näha, et kõikidel kogukondadel oli ühine sotsiaalne struktuur, mis seisnes iseseisva hõimu kui põhiüksuse olemasolus.

3.1. Ühiskond

Islamielses Araabias oli põhiliseks sotsiaalseks organisatsiooniks hõim, mis kujutas endast inimeste gruppi, keda ühendas omavaheline vere- või fiktiivsugulus ning vastastikuste kohustuste ja õiguste tunnetamine. Inimeste kuulumist hõimu jälgiti genealoogiate põhjal, mis võisid ajas väga kaugele tagasi minna. Hõim koosnes endale lojaalsetest alamatest üksustest, klannidest, mis oma truuduse ja toetuse eest said vastutasuks kaitset teiste hõimude rünnakute vastu. Kõiki poolsaare elanikke identifitseeris kuulumine mingisugusesse hõimu, mille toetuseta Araabia kohati karmis looduslikus keskkonnas ja veritasul põhinevas ühiskonnas oli üksikindiviid kaitsetu. Hõimust välja arvamise, viskamise või ise lahku löömise korral oli ainsaks lahenduseks teise hõimuga liitumine.⁷²

⁷² Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 113; Philip K. Hitti, *The Arabs: A Short History* (Princeton: Princeton University Press, 1949), 14; William Montgomery Watt, "The Tribal Basis of the Islamic State",

Tavaliselt oli hõimustruktuur komplekssem ja laiendatud, sellega olid ühendatud erinevad grupid või üksikisikud. Peale „puhtavereliste“ hõimuliikmete võisid sellesse kuuluda veel nn „kliendid“, vabastatud vangid ja orjad, teisest hõimust pagendatud põgenikud, kes hõimu adopteeriti ning eraldiseisvad väiksemad grupid, kes hõimudevahelistes sõdades ja röövkäikudes kohaliku hõimu kaitset vajasisid. Kellegi kaitse alla kuulumine tähendas ka alamat staatust enda patrooni suhtes.⁷³

Hõimud ja hõimukonföderatsioonid koosnesid mitmest tasemest, peamine neist oli kohalik kogukond, mis koosnes maksimaalselt paarisajast inimesest. Tegemist võis olla majapidamiste kogumikuga laagripaigas ja asundustes või mitme külaga. Kõik alamad üksused olid võrdsed, kuid nende huvid olid allutatud hõimu huvidele. Sotsiaalne diferentseerumine oli nomaadide hulgas minimaalne, vahet võidi teha ainult hõimu täisliikmete ja nende abist sõltujate vahel. Nendest heterogeensemad olid ilmselt paiksed ühiskonnad, mis tegelesid põlluharimise ja kaubandusega ning kus tööjaotus ja jõukus suurem oli. Näiteks Lõuna-Araabiast on teada administratiivseid ametikohti, kuid nende funktsioon jääb meile ebaselgeks.⁷⁴

Lõuna-Araabia varasemate raidkirjade põhjal jääb mulje, et iga rahvas oli seotud oma pühendumusega teatud patroonjumala kultusele ja lojaalsusega kuningale. Osa rahvaid ei vaadelnud kokkukuulumist mitte eponüümse esivanema järgi, vaid pidasid end teatud konkreetse piirkonda või linna kuuluvaks, sidudes oma kogukonda enda territooriumiga. Lõunas oli kuningriikidel pealike hierarhia. Igas hõimus domineeris ülikupere, mille liikmed olid ka valitseja vasallid, kes aitasid alamaid klanne kontrollida, neid maksustada ning ühistöödeks organiseerida. Selle ümber elavad nomaadid võisid ka riigile oma sõjalisi teenuseid ja lojaalsust pakkuda. Nomaadlike ja iseseisvamate hõimude puhul määras identiteedi genealoogia.⁷⁵

Hõimuühiskonnas puudusid kirjalikud seadused, neid asendasid tavad ja kombad, mis olid aja jooksul juurdunud ning üldtunnustatuks saanud. Hõimuseadus oli tavaseadus, mille

Atti del Convegno Internazionale sul Tema: Dalla Tribù allo Stato: Roma 13-16 aprile 1961 (Roma : Accad. Nazionale dei Lincei, 1952), 153; Hammūdah ‘Abd al’Aṭī, *The Family Structure in Islam* (Indianapolis, 1977), 7, 24; Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 20–21.

⁷³ William Montgomery Watt, “The Tribal Basis of the Islamic State“, 153–154; Hammūdah ‘Abd al’Aṭī, *The Family Structure*, 23–24.

⁷⁴ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 114–115, 117, 120.

⁷⁵ *Ibid.*, 115–119; Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 284–285.

iidne oli kindlaks määratud traditsioon ja esivanemate teod. Ühiseid asju arutati kogukondlikult hõimu koosolekutel.⁷⁶

Vastastikusel abil ja lojaalsusel põhineva hõimustruktuuri eesmärk oli Watti väitel koostöö loomade karjatamisel ning kaitse teiste hõimude rünnakute ja röövkäikude vastu, mis nomaadliku eluga kaasas käis ja alati naabritele peavalu valmistas. Vapra ja osava sõdalase roll oli kindlasti oluline. Kohati suudeti luua ka suuremaid hõimude konföderatsioone, kuid need lagunesid tavaliselt mõne aja möödudes. Ilmselt seetõttu, et solidaarsus oli suuremas grupis väiksem. Ka tülide korral võisid alahõimud põhistruktuurist lahku lüüa.⁷⁷ Islamieelses Araabias võisid ka naised hõimu eesotsas olla ning võitlustest osa võtta, nagu näiteks Põhja-Araabia kuningannad Samsi ja Yati', kes Assüüria vastu lahinguid pidasid.

Ühiskonnaliikmete roll sõltus tegevusaladest, mis sõltusid omakorda tootmisvormidest. Suur osa poolsaare elanikkonnast oli nomaadliku elustiiliga ja elas telkides, teised oli paiksed ning tegelesid kaubanduse või põlluharimisega. Külades tegelesid naised koduste tööde ja toidu valmistamisega. Nomaadid ja poolnomaadid olid liikumises, naised pidid loomade eest hoolt kandma ning loomsetest saadustest kõike vajaminevat valmistama, kodu eest hoolitsema. Selge tendentsina on meeste tööd rohkem väärtustatud, kes kauplejate, küttide ja võitlejatena esile kerkisid ning ühiskonnas domineerivama rolli omandasid. Nad olid liikuvamad, samas kui naised olid koduhoidjate ja lastekasvatajatena elamise külge seotud.⁷⁸

Juba enne islamit hakkasid toimuma sotsioloogilised muutused, eesotsas Mekaga, kus hõimu solidaarsus lagunema hakkas, mida tingis individualismi kasv. Mekat valitses kaubandusliku eliidina Kuraišiitide hõim, kes laienas majandussuhteid Vana Maailmaga, tänu millele oli kasvav linn kontaktis kultuuriliselt ja materiaalselt arenenumate piirkondadega põhjas nagu Süüria ja Bütsants, puutudes kokku ka seal valitsevate uskumustega, kristluse ja judaismiga. Kuigi põllumajandus polnud seal kivise pinnase tõttu

⁷⁶ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 121; Asghar Ali Engineer, *The Qur'an, Women and Modern Society* (New Delhi: Sterling, 1999), 30.

⁷⁷ William Montgomery Watt, "The Tribal Basis of the Islamic State", 154–155; Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 23–24.

⁷⁸ Lois Beck, Nikki Keddie, *Women in the Muslim World* (Cambridge: Harvard University Press, 1978), 5–8, 21–22.

võimalik, leidis asundus oma niši kaubanduses, kuna seal asuv pühamu palverännakutel käivad araablased ligi meelitas.⁷⁹

Mediinas, islamieelse nimega Yathrib, tegeleti peamiselt põlluharimisega, datlite ja vilja kasvatamisega, kuid selle kõrval natuke ka kaubandusega. Algselt olevat sealsed väiksed araablaste asundused olnud juutidele allutatud, kuid see olukord muutus araablastest Awsi ja Khazraj hõimude sisse rändamisega (nende ühisnimetus oli Banū Qayla, hiljem, pärast *hijra*'t nimetati neid *anṣār*'iks, „aitajad“), kes olevat pärast Ma'ribi tammi purunemist Lõuna-Araabiast sinna emigreerunud. Ka nemad kuulusid algselt juutide võimu alla, kuid Banū Qayla saavutas peagi iseseisvuse ja võimupositsioonid olid muutunud. 7. sajandil oli Mediinas pingeline olukord klannidevahelise verivaenu pärast, mida lahendama kutsuti Muhamed.⁸⁰

3.2. Matriarhaadi küsimus

1861. aastal ilmus Johann Jakob Bachofeni sulest raamat „Das Mutterrecht“⁸¹, mis pani aluse pikalt kestnud diskussioonidele ja teooriatele matriarhaadi teemal. Toetudes peamiselt klassikalise antiikaega kuuluvatele tõenditele ning arvamusele, et müüdid kajastavad reaalsust, tõestas ta sellises süsteemi olemasolu, kus isa polnud perepea ja milles põlvnemist naisliini pidi järgiti. Sellest tulenevalt väitis Bachofen, et algselt oli ema perepea ning aja jooksul kaasnes matrilineaarsusega⁸² naiste ülemvõim ühiskonnas ehk „günokraatia“. Tema matriarhaadi teooria leidis pooldajaid, muuhulgas John Ferguson McLennan, Lewis Henry Morgan ja Edward Burnett Tylor, samas kui abielu ajaloost kirjutanud Edward Westermarck patriarhaadi teooriat osavalt kaitses, tõestades, et mehed

⁷⁹ Hammūdah ‘Abd al‘Aṭī, *The Family Structure*, 8; Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 45; William Montgomery Watt, “The Tribal Basis of the Islamic State“, 155.

⁸⁰ William Montgomery Watt, “The Tribal Basis of the Islamic State“, 155–156; Julius Wellhausen, “Medina vor dem Islam“, *Skizzen und Vorarbeiten*, 4. Heft (Berlin: Reimer, 1889), 7–10; William Montgomery Watt, “Medina“, *Historic Cities of the Islamic World*, ed. Clifford Edmund Bosworth (Leiden: Brill, 2007), 380–381.

⁸¹ Johann Jakob Bachofen, *Das Mutterrecht: Eine Untersuchung über die Gynakokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur* (Stuttgart, 1861).

Matriarhaadi all mõeldakse ühiskonda, mida valitseb naine. Seda on hiljem samastatud ühiskonnasüsteemiga, mida iseloomustab põlvnemise arvestamine naisliini pidi.

⁸² Matrilineaarsus on põlvnemise arvestamine naisliini pidi. Selle vastand on patrilineaarsus ehk põlvnemise jälgimine meesliini pidi.

võivad matrilineaarsusel põhinevas ühiskonnas perekondlikes ja poliitilistes asjades domineerida.⁸³

George Alexander Wilken toetub oma töös „Das Matriarchat“ muuhulgas Bachofeni teooriale, rakendades seda ka islamieelsele Araabia ühiskonnale. Wilken nägi matriarhaadi algena olukorda, kus lapse isa polnud teada ja sugulust vaadeldi läbi ema, kuna algsetes ühiskondades polnud üldisest promiskuiteedist tulenevalt kindlat ja seaduslikku abielu ning naine oli seotud paljude meestega. Ka luuletajad olevat sageli inimeste päritolu emaliini pidi maininud.⁸⁴

William Robertson Smithi väitel oli islamieelne ühiskond valdavalt matrilineaarne ja islamiga kehtestati patrilineaarsus, mille algus ei ulatuvat väga kaugesse aega. Põlvnemine emaliinis pidi olema vanem, kuid patrilineaarsus tekkis polüandrilistes sugulasgruppides, kes tõid naised teistest hõimudest sisse, kuid tahtsid lapsed enda hõimu jätta.⁸⁵ Montgomery Watt ei jõudnud nii järsule järeldusele, kuid ta nentis, et islamieelne Araabia oli valdavalt matrilineaarne. Inimesi vaadeldi emade gruppi kuuluvatena, isadusel polnud kas üldse tähendust või oli seda vähe ja omand liikus mehelt tema õe pojale. Umbes Muhamedi sünni ajal olevat hakanud tasapisi toimuma üleminek matrilineaarselt ühiskonnalt patrilineaarsele, kuna tänu kaubandusele paiksemaks muutunud meklastele hakkas omand kogunema indiviididele ega kuulunud enam tervele inimgrupile, hõimule. Sellises olukorras taheti vara oma perekonna sees hoida ja oma järglastele pärandada, seetõttu muutus ka isadus oluliseks. Mingil ajal esinesid mõlemad variandid, kuid islami esile kerkimise paiku olevat kindel üleminek toimuma hakanud. See-eest Meka olevat islamieelsel ajal valdavalt matrilineaarne olnud.⁸⁶

Wellhausen ei kahelnud samuti, et islamieelses Araabias matrilineaarsus eksisteeris, kuid see ei tähendanud, et naistel ühiskonnas ja peres rohkem võimu oli. Tema poolt kirjeldatud olukord Araabias sarnanes avunkulaadiga, mille kohaselt mehel oma õe lastega eriline suhe oli. Abielupaar elas naise venna juures, kes oli perepea ja kellele kuulus võim. Selle kõrval

⁸³ Simon Pembroke, "Women in Charge: The Function of Alternatives in Early Greek Tradition and the Ancient Idea of Matriarchy", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 30, (1967), 1; Joan Bamberger, "The Myth of Matriarchy: Why Men Rule in Primitive Society", *Woman, Culture and Society*, ed. Michelle Zimballist Rosaldo, Louise Lamphere (Stanford, Stanford University Press, 1974), 263–264. Tänapäeval ei tehta matriarhaadil ja matrilineaarsusel enam väga vahet, kuna esimese eksiteerimist tõenäoliselt ei peeta.

⁸⁴ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 7, 37, 47.

⁸⁵ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 176–178.

⁸⁶ William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 272–273, 376.

ei välista ta patrilineaarsust.⁸⁷ Wellhauseni kõrval on avunkulaadi esinemist Araabias võimalikuks pidanud ka Wilken, viidates levinud arvamustele araablase seas, et laps omandab oma emapoolse onu olemuse. See viitavat mehe erilisele sidemele oma õe lastega.⁸⁸

Nimetatud autorite teoseid lugedes tuleb meeles pidada, et nad kirjutasid ajal, mil oli populaarne sotsiaalne evolutsionism, mille kohaselt oldi veendunud, et kogu inimkond matriarhaadi ja patriarhaadi universaalsed astmed läbi tegi. Seda süsteemi üritati kõikidele ühiskondadele laiendada. Hiljem nendest teooriatest loobuti, kuid Araabia matriarhaadi puhul on selle hüpoteesi jäänukeid veel mõne autori puhul näha.⁸⁹

Matriarhaadi teoriast on tänapäeval kui müüdist enamasti loobutud, kuna selle eksisteerimise tõestamiseks pole leitud piisavalt tõendeid. Seda mõistet võiks siiski matrilineaarsusest eristada, kuna üks ei tingi teise olemasolu. Isegi suguluse arvestamist naisliini pidi ei peeta enam kunagi kehtinud universaalseks tavaks ega arvata, et see patrilineaarsusest vanem oli.⁹⁰ Kuigi uusimas Koraani entsüklopeedias on Wattile viidates väidetud, et Muhamedi ajal toimus Araabia hõimusteemi perestruktuuris üleminek matrilineaarselt-matrilokaalselt ühiskonnakorralt, mis oli tavapärane Kesk-Araabias ja teatud määral esines islami varajasel perioodil, patrilineaarsete-patrilokaalsete, mis oli domineeriv Mekas enne Muhamedi, ei ole piisavalt alust arvata, et matrilineaarsus Araabias selliseks radikaalseks üleminekuks kunagi nii valdav oli.⁹¹ Ilmselt esines islami eelajal mõlemaid vorme, olenevalt kohalikust tavast. Mekas võis – seoses eelmises alapeatükis mainitud ühiskondlikele muutustega (nomaadide paikseks jäämine, intensiivistuva kaubandustegevusega kaasnev hõimuväärtuste lagunemine ja individualismi tõus, naabermaade mõjud) – enne Muhamedi patrilineaarsus valdavam olla ning aja jooksul domineerivamaks muutuda, ei saa välistada et ka mujal Araabia poolsaarel.⁹² Lõuna-Araabia tekstid viitavad selgelt valdavalt patrilineaarsete ühiskonnakorrale, kuigi mõningad näited võivad viidata ka üksikutele matrilineaarsetele juhtumitele.⁹³ Ka Ida-

⁸⁷ Julius Wellhausen, "Die Ehe bei den Arabern", 474–479.

⁸⁸ George Alexander Wilken, *Das Patriarchat*, 44–45, 48.

⁸⁹ Andrej Korotajev, "Where there any Truly Matrilineal Lineages in the Arabian Peninsula?", *Proceedings of the Seminar for Arabic Studies*, 25 (1995), 83.

Matriarhaadi hüpoteesi esineb veel William Montgomery Watt's teoses "Muhammad at Medina".

⁹⁰ Simon Pembroke, "Women in Charge", 1; Lois Beck, *Women in the Muslim World*, 21.

⁹¹ Avner Giladi, "Family", EQ, Vol. 2, ed. Jane Dammen McAuliffe (Brill: Leiden, 2002) 174; Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 41, 45.

⁹² Leila Ahmed, "Women and the Advent of Islam", *Signs*, 11 (4), (1986), 667–668.

⁹³ Andrej Korotajev, "Where there any Truly Matrilineal Lineages in the Arabian Peninsula?", 83–84, 92.

Araabiast on avastatud raidkiri, kus naine enda põlvnemist emaliini pidi esitab.⁹⁴ Üksikute juhtumite toel ei saa kindlasti üldistusi teha, kuid matrilineaarsuse esinemist islamieelsel ajal Araabia poolsaarel ei saa ilmselt välistada, samas ka mitte valdavaks pidada.

3.3. Religioon

Islamieelsel ajal oli Araabia ühiskond kuni 4. sajandini pKr valdavalt polüteistlik. Kummardati erinevaid jumalusi, mis esindasid inimestele olulisi jõude, kuid mille üle neil kontrolli polnud, nagu vihm, viljakus, tervis, surm, jne. Raidkirjas sõnumitega üritati neid välja kutsuda, pühenduskingidega nende soosingut võita või edastati mingi palve või tänusõnad.⁹⁵ Hõimud austasid erinevaid kohalikke jumalaid ja iidoleid, ühtlasi oli enamikul neist ka tunnetus ühest jumalast, kes teistest kõrgemal asus. Selleks oli Allāh, keda seostati eriti Mekas asuva Kaaba pühamuga, mille ehitajaks peeti Abrahami. Seda austasid peaaegu kõik hõimud, kes kogu Araabiast seal palverännakul (*hajj*) käisid ja teatud usulisi riitusi läbi viisid.⁹⁶ Kaabat, kus asus Must kivi, peeti Hubali, Kuraišiitide jaoks kõige olulisema jumala elupaigaks. Hubali pole Koraanis mainitud ning ta võis mekalaste ja Kaaba jaoks hiljem üle võetud jumal olla, kes siiski Allāhit ei asendanud.⁹⁷

Meka oli püha territooriumiga ümbritsetud püha linn (*ḥaram*) ning seda kontrollis ja valvas püha perekond, Kuraišiitid. Tänu oma pühadusest tulenevale verevalamise keelule oli see kauplemiseks hea paik, nagu ka teised sarnased pühad enklaavid Araabias.⁹⁸ Meka polüteistlikku panteoni kuulusid veel Koraanis Allāhi tütaradena nimetatud jumalannad al-Lāt, Manāt ja al-‘Uzzā, keda samuti Kaabas kummardati. Al-Ṭa’īf oli al-Lāti kultuskeskus, *ḥaram*, mida kontrollis Thaḳīfi püha pere ja al-‘Uzzā oli jumal Dushara kõrval Petras populaarne.⁹⁹

⁹⁴ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 130.

Irfan Shahid on Araabia kuningannadele viidanud kui tõendile matriarhaadi olemasolust. Irfan Shahid, “Pre-Islamic Arabia”, 21.

⁹⁵ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 139–140; Andrew Rippin, *Muslims*, 6.

⁹⁶ Gerard R. Hawting, *The Idea of Idolatry*, 20–21.

⁹⁷ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 32; Francis E. Peters, *The Hajj* (Princeton: Princeton University Press, 1994), 24–25.

⁹⁸ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 30; Francis E. Peters, *The Hajj*, 5–7.

⁹⁹ Irfan Shahid, “Pre-Islamic Arabia”, 24; Asghar Ali Engineer, *The Rights of Women in Islam*, (London: Hurst, 1992), 35–36; Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 32; Francis E. Peters, *The Hajj*, 25–26; Robert Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 142.

Jumalustele püstitati templeid ja altareid, nende austamisega käis kaasas loomohvrite toomine, et luua kontakti inimese ja jumaluse vahel. Templites käisid ilmselt nii mehed kui naised. Samuti käidi palverännakutel, viidi läbi rituaalseid sööminguid. Kui ohverdamine ehk paganlik komme islami tulekuga kadus, siis Meka palverännaku paganlikku rituaali ei mõistnud Koraan hukka, vaid see arvati islami religioosete tavade hulka ning hiljem selgitati seda traditsioonina, mida olevat järginud Abraham. Seejuures on kindel, et seda praktiseerisid juba enne Muhamedi ilmutusi mekalased ja teised linna külasthanud palverändurid.¹⁰⁰

Lõuna-Araabia arenenumas tsivilisatsioonis oli keerulisem panteon üle saja jumalusega, kes olid erinevates sfäärides tegevad, kuid osa olid ilmselt sama jumala erinevad ilmingud. Kogu regioonis oli levinuim 'Athari kultus, kellel oli mitu ilmingut. Igal rahval oli ka oma patroonjumalus, kelle lasteks nad end pidasid. Pühendumine ühele jumalusele ühendas rahvast ja sidus nad tervikuks.¹⁰¹ Austati ka Päikest jumalanna Shamsi nime all.¹⁰² 4.–5. sajandil pKr ilmusid Lõuna-Araabia raidkirjadesse „armuliku“ Raḥmānāni monoteistliku kultuse märgid, keda nimetati sageli „taeva ja maa isandaks“. Kuigi monoteismi tekkel võis olla iseseisev areng, on seda siiski seostatud juutide mõjuga ühiskonnale. Neljandast sajandist on teada juutide kohalolu lõunas, kristlusel polnud selles piirkonnas nii sügav mõju.¹⁰³

Oma asukohast tulenevalt oli Araabia poolsaar Vahemere ja Mesopotaamia ühiskondadega kontaktis, eriti tänu kaubandusele. Ilmselt kandus nendeni sealsete impeeriumite mõju, nii kultuurilises kui ka religioosses mõttes, seda eriti piirialal elavate araablaste puhul. Judaism ja kristlus kui peamised religioonid suuremates võimupiirkondades jõudsid ka Araabiasse. Juutide kogukondi oli 6. sajandil al-Ḥijāzi linnades Jeemenis, Mediinas, Fadakis ja Khaybaris, kas eraldi või paganatega segunenult, samas moodustades alati oma hõimu.¹⁰⁴ Jeemenis oli judaism isegi õukonnas levinud. 4.–6. sajandini oli Araabias kristlik missioon aktiivsem. Jeemenit ning nomaadlikke ja poolnomaadlikke hõime Lääne-Araabias mõjutas Bütsantsi monofüsiitlus, samas kui Iraani nestoriaanlik kirik Ida-Araabias tegutses, olles edukas al-Ḥīra lakhmiitide uude usku pööramisel. Rohkem on

¹⁰⁰ Francis E. Peters, *The Hajj*, 29–30; Andrew Rippin, *Muslims*, 6.

¹⁰¹ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 140–141.

¹⁰² Asghar Ali Engineer, *The Rights of Women in Islam*, 35; Andrew Rippin, *Muslims*, 6.

¹⁰³ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 146–147; Andrew Rippin, *Muslims*, 6–7.

¹⁰⁴ Christiaan Snouck Hurgonje, “Islam“, 2–3.

infot kristluse kohta impeeriumite piirialadel, pole teada, kui palju ta sisemaale levis ja kui sügav mõju sellel araablastele oli.¹⁰⁵

Islamiieelsel ajal oli ka naistel religioosses elus oma koht. Nad võisid templites käia ja rituaalidest osa võtta, kuid selle kõrval on nad juba väga vanast ajast teatud piirkondades, eriti Jeemenis, preestrinnade funktsiooni täitnud ning nendest on allikates mitmeid teateid.¹⁰⁶ Oaasilinn Dūmat al-Jandal (Dūmah) oli baasiks Qedari hõimudele karavaniteel ja selle peamine jumalus oli Atarsamain, „taeva hommikutäht“, mis oli Mesopotaamia Ištari vaste.¹⁰⁷ Seal tegutsenud varem mainitud kuningannasid on ka preestrinnadeks peetud. Näiteks Te’el-Khunu kandis religioosset tiitlit *apkallatu*, olles jumalanna Diblati preestrinna.¹⁰⁸ Naised on sageli ka oraaklitena tegevad olnud. Ennustamiseks oli mitmeid viise, alates jumalate küsimises, oomenite tõlgendamisest kuni liisu heitmiseni. Ennustajad võisid sageli liikuvad olla ning laatadel ja turgudel oma teenuseid pakkuda. Nende autoriteet võis üsna suur olla, kuna läbikäimine jumalatega tagas neile austust. Näiteks ‘Tarifa olevat Ma’ribi tammi purunemist ette ennustanud ja inimesed põhja pool asuvatele aladele juhatanud, jagades neile teel nõu. Zarqā’ bint Zuhayr ühendas Quḍā’a hõimud Tanūkhi nime all ning soovitas neil Bahrainist lahkuda ja end Lõuna-Iraaki sisse seada. Ennustajatel oli Lõuna-Araabias kõrge reputatsioon.¹⁰⁹

Jumalannade ja preestrinnade olemasolu ei viita tingimata nende juhtivale rollile ühiskonnas. See näitab pigem, et naised oli kogukonnas aktiivsed, mitte ainult kui hõimujuhid ja sõjapealikud, vaid ka ideoloogilisel tasandil.

¹⁰⁵ Francis E. Peters, *The Arabs and Arabia on the Eve of Islam* (Aldershot: Ashgate Variorum, 1999), xxvi–xxvii; Robert Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 147.

¹⁰⁶ Asghar Ali Engineer, *The Rights of Women in Islam*, 34.

¹⁰⁷ M. C. A. Macdonald, “North Arabia in the First Millennium BCE“, 1360.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 1360; John Spencer Trimingham, *Christianity Among Arabs*, 11.

¹⁰⁹ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 153–157; A. Fisher, “Kāhin“, *E. J. Brill’s First Encyclopaedia of Islam, 1913–1936*, Vol. 4, ed. M. Th. Houtsma (Leiden: Brill, 1993), 625.

Engineer on rohkem näiteid välja toonud. Asghar Ali Engineer, *The Rights of Women in Islam*, 34, 35.

4. ISLAMIEELSESED ABIELUKOMBED JA -TÜÜBID

Enne teema juurde asumist tuleks natuke arutleda abielu mõiste üle. Kuna algselt puudus Araabias idee kindlast abieluinstitutsioonist, oli fikseeritud termini puudumisel kasutusel rida erinevaid sõnu, mis tähistasid abielu sobitamist, selle legaalseks muutmist läbi suguakti, kihlumist ja abiellumisega seotud korraldusi. Alles islami ajal kujunes üldlevinuks peamiselt Mekas kasutatav termin *nikāh*, mis algselt seksuaalvahekorda tähendas, kuid mis koraanlikes korraldustes ning otsustes abielu tähenduses esines.¹¹⁰

Eelpool kirjeldatud Araabia poolsaare kliimatilistest ja geograafilistest tingimustest tulenevalt olid hõimukogukonnad eraldiseisvad ja kohati isoleeritud üksused, välja arvatud suuremad hõimu konföderatsioonid ning asundused, mis viirukiteel või selle läheduses asusid ja kaubandusest osa võtsid. Erinevatest keskkonnatingimustest sõltuvate elatusalade ja elamistingimuste tõttu oli ka naise roll ühiskonnas, tema olukord ning staatus piirkonniti erinev. Seetõttu võisid hõimudel omad abielukombed olla, või siis vähemalt mingite teatud kommete erinevad variatsioonid. Vaadeldava piirkonna suurust, asustuse eraldatust ja poliitilist killustatust arvestades võib loogiliselt järeldada, et seal juba kohalikul tasandil erinevaid abielutüüpe leidis. Allikate fragmentaarsuse tõttu oli ajaloolise ülevaate rekonstrueerimine üpris problemaatiline, kuid sellega võrreldes on abielutavadest ja -vormidest on tänapäeva uurijatele veel vähem teada. Varasema aja kohta on vastavast teemast üksikuid märkusi luules, islamiaegset kombestikku aitavad taastada traditsioonid ja Koraani määrused.

Alljärgnevalt tuuakse välja ning kirjeldatakse erinevaid islami-eelseid abielutüüpe ja -tavasid ning vaadeldakse, kas ja millised neist islami abieluprintsiipidesse edasi kandusid. Kuna abielukombeid ei saa konkreetsete abielutüüpidega seostada, tuli mõlemaid eraldi alapeatükkides analüüsida. Etteruttavalt võib öelda, et võttes arvesse seisukohta, et enamik abielu ja lahutust puudutavaid korraldusi ilmutati Mediinas, siis ilmselt kumavad islami abieludoktriinist läbi peamiselt Muhamedi kodulinna Meka ja islami kogukonna kantsi Mediina tavad ja kombes.¹¹¹

¹¹⁰ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 71–72; Harald Motzki, “Marriage and Divorce”, *EQ*, Vol. 3, ed. Jane Dammen McAuliffe (Brill, Leiden – Boston, 2003), 277.

¹¹¹ Leila Ahmed, “Women and the Advent of Islam”, 669.

4.1. Abielukombed ja -tavad

4.1.1. Abielu sõlmimine

Abielu sõlmimise juures saab jälgida mitmeid nüansse, alates sobivaimast ajast. Islami-eelsel ajal olevat olnud Shawwāli¹¹² kuus ebasoovitav või lausa keelatud abielluda. Seda ilmselt Araabias kunagi selles kuus levima hakanud katku pärast, mis inimeste mällu negatiivse alatoonini jätnud oli. Islami ajal kujunes see abiellumiseks kõige soositumaks kuuks. Selle taustaks on traditsioon, mille kohaselt 'Ā'isha bint Abū Bakr teatas, et talle meeldib, kui naised sel kuul abielluvad, pannes sellega aluse pretsedendile, mis laialt levinuks muutus. Ilmselt tahtis ta seda kuud sihilikult propageerida, kuna Muhamed temaga selles kuus abiellus.¹¹³

Kindlat vanust abiellumiseks polnud täpselt määratletud, kuid ilmselt peeti õigeaks ajaks puberteediikka jõudmist, mil tüdruku vanematel või lähimal meessugulasel talle sobivat abikaasat otsima hakata tuli, kui ta juba enne seda kellelegi ära lubatud polnud. Väga noorte laste abiellu sobitamine vanemate poolt, enne kui tüdrukud olid küpsesse ikka jõudnud, oli Araabias üsna levinud. Vähemalt Mekast on teateid, et vanemad või eestkostjad suusõnalise mitteametliku kokkuleppe alusel lapse paari panna võisid ja selle täide viimist peeti moraalseks kohustuseks. Ka Muhamed kihlus oma lemmiknaise 'Ā'ishaga, kui tüdruk alles kuueaastane oli, 9-10 aastaselt viidi ta juba „mänguväljakult otse abieluvoodisse“, kus liit seaduslikuks muudeti. Moslemite eeskujuna muutis Muhamed selle ka pretsedendiks. Algselt olevat 'Ā'isha kellelegi teisele lubatud olnud, kuid Abū Bakr taganes kokkuleppest, kui prohvet kuueaastase tüdruku kätt palus.¹¹⁴ Ka islamis polnud tüdrukute abieluiga täpselt määratud, kuid selles järgiti ilmselt islami-eelsel ajal kujunenud tavasid.

On teateid, et enne islamit võisid naised ise endale mehe valida, talle abieluettepaneku teha või vanemate poolt välja valitud mehe suhtes oma arvamust avaldada. Ei saa ka välistada, et kõrgemast seisusest naised isegi abielus enda huvides tingimusi seadsid, soovides mehega liitu astudes teatud õigusi ja iseseisvust säilitada, näiteks õigust abielu lahutada või

¹¹² Islami kuukalendri kümnes kuu.

¹¹³ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 84–85; *Saḥīḥ* Muslim. Translator: Abdul Hamid Siddiqui. Book 8, Number 3312.

¹¹⁴ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 28–29, 94; Wiebke Walther, *Women in Islam* (Princeton, New York, 1993), 58–59; Leila Ahmed, "Women and the Advent of Islam", 675–676.

keelates enda kõrvale teist naist võtta.¹¹⁵ Näiteks Muhamedi esimene naine Khadija olevat end ise tulevasele prohvetile abikaasaks pakkunud ning kuna Muhamed tema eluajal teisi naisi tema kõrvale ei võtnud, on arvatud, et see Khadija nõue oli. Pärast tema surma sobitas Muhamed abielu korraga kahe naise, Sawdā ja ‘Ā’ishaga. See võis olla islamieelsel ajal väga tavaline, et naine abieluettepaneku tegi, eriti matrilineaarses ühiskonnas, kuid islami esilekerkimise ajal, kui patrilineaarne süsteem valdavamaks muutus, juba vähem levinud oli.¹¹⁶

Muhamed oli arvamusel, et naiselt tuleb väljavalitu suhtes arvamust küsida, kusjuures neitsi puhul tähendavat vaikimine nõusolekut.¹¹⁷ Tegelikult võis see lihtsalt märkida vastumeelsuse puudumist mehe suhtes, kuid kahtlemata ei pruukinud ka väga noorelt mehele lubatud tüdrukud küsimuse tagamõttest ja tähendusest täpselt aru saada, juhul kui vanemad neilt abielu sobitades üldse mingit nõusolekut küsisid. Mitmete traditsioonide kohaselt on Muhamed naisele vastumeelse abielu tühistanud, samas on mõned tema enda abielud sõlmitud näiliselt naise nõusolekuta.¹¹⁸ See viitab, et nii enne islamit kui ka islami algusajal võisid naised sageli oma abikaasa ise valida või tema valikul vähemalt enda eest rääkida, kuid samas esines ka pealesunnituid või nende tahtest sõltumata korraldatud abielusid. Islamiga kehtestati küll naise nõusoleku nõue, kuid paljudes islamimaades eirasid vanemad seda väga sageli, olenedes suuresti kohalike tavade mõjust.¹¹⁹ Naise õigus enda tulevase kaasa suhtes arvamust avaldada sõltus ilmselt paljudest asjaoludest, alates piirkondlikest kommetest ja ühiskonna tüübist, lõpetades tema sotsiaalse seisundi ning majandusliku olukorraga. Khadija näite puhul on oluliseks asjaolu, et tegemist oli varem abielus olnud naisega ja kuigi selleks mingeid konkreetseid tõendeid ei ole, võib teoreetiliselt pakkuda välja võimaluse, et lahutatud naistel ja leskedel mehe valikul natuke vabamad käed olid.

Abielu sõlmides oli tavapärane, et kolmas osapool naise eest asju korraldas, isegi kui viimasel oli õigus abiellumise kohta arvamust avaldada. See eestkostja oli kas tüdruku isa, tema lähim meessugulane või hõimu liige, kes tema huvide eest seisma pidi ja rääkima läbi tingimused, mille alusel abielu toimuda sai. Wellhausen nimetas seda isikut *walī*ks, kuid

¹¹⁵ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 85.

¹¹⁶ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 63; Julius Wellhausen, „Die Ehe bei den Arabern“, 465; Leila Ahmed, „Women and the Advent of Islam“, 674; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 154.

¹¹⁷ *Ṣaḥīḥ* Bukhārī, Translator: Abdul Hamid Siddiqui. Volume 7, Book 62, Number 67–68.

¹¹⁸ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 32–35; Naila Minai, *Women in Islam: Tradition and Transition in the Middle East* (London: Murray, 1981), 10; *Ṣaḥīḥ* Bukhārī. Volume 7, Book 62, Number 69.

¹¹⁹ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 36.

kuna see termin ei esine islamieelses luules ega Koraanis, siis arvatakse, et see tuli kasutusele ning sai oma tähenduse alles hilisemal ajal, kehtides ainult kaugemate sugulaste ja naise hõimukaaslaste, mitte lähedaste sugulaste nagu isa või venna kohta.¹²⁰

4.1.2. Sobivad partnerid

Abielus pidid osapooled eelistatult võrdsed olema. Kui islami ajal kujunes samaväärsuse aluseks sarnane usk ja sotsiaalne staatus, siis nii-öelda paganlikul ajal olid staatuse kõrval olulised ka sarnased kombed ja uskumused, seetõttu võidi olla vastu abielule „võõraste elementidega“.¹²¹ Kuna tüdrukuid võis väga noorelt mehele panna, polnud abielu osapoolte suur vanusevahe ilmselt oluline, mis on ka tänapäeval paljudes islamimaades jälgitav.

Muhamedi sõnul abielluti naisega nelja asja pärast – staatuse, jõukuse, usu ja eelkõige ilu pärast.¹²² Prohvet soovitas kõikidel, kellel vähegi võimalik, abielluda, vastasel juhul tuli paastuda, et seksuaalset iha vähendada. Matrooni ehk korra juba abielus olnud naise kõrval soosis ta rohkem abielu neitsiga, kellega mees mängida saaks. Neitsit eelistati ilmselt ka ajal enne Muhamedi tema puhtuse ja puutumatuset tõttu ning vabade naiste kõrval oli lubatud naita ka orjatarit või sõjavange. Kes aga orjatariga abiellus, teda haris, talle häid kombeid õpetas ja seejärel naise vabastas, seda ootas islami ajal Allähilt autasu paradiisis. See pidi selle lubaduse kohaselt ka Muhamedile osaks langema, kuna ta oma üheteistkümnendale naisele, kelle ta Khaybari lahingu järel võttis, pruudilunaks vabaduse kinkis.¹²³

Sobivaid partnereid võidi valida kas hõimuseselt või -väliselt, kuid mehed võisid sageli eelistada abielusid teise hõimu kuuluva naisega, et vältida peretülisid sugulastega ja saada sitkemaid järeltulijaid. Ilmselt oldi juba islamieelsel ajal tähele pandud, et lähedalt suguluses olevate inimeste liidust nõrgad ja haiglased lapsed sündida võivad. Meieni pole jõudnud teateid, mil määral enne islamit intsestiliite esines, kuid nende esinemist ei saa täielikult välistada, kuna mingil põhjusel tunti vajadust Koraanis täpselt panna paika,

¹²⁰ *Ibid.*, 35, 37–42; Julius Wellhausen, „Die Ehe bei den Arabern“, 433.

¹²¹ Julius Wellhausen, „Die Ehe bei den Arabern“, 438–439; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 75–76, 97; Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 129; Hammūdah ‘Abd al’Aṭī, *The Family Structure*, 84–85.

¹²² Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 28–29; *Ṣaḥīḥ* Bukhārī. Volume 7, Book 62, Number 27.

¹²³ *Ṣaḥīḥ* Bukhārī. Volume 7, Book 63, Number 3–4, 16, 20, 23.

kellega on meestel keelatud abielluda.¹²⁴ Suuras 4:22–24 loetletute hulka kuulusid lähedased veresugulased (ema, õde, tütar, tädi, õe-venna tütre), kasuema, amm ja kõik, keda viimane imetanud on (neid nimetatakse kasuemaks ja kasuõdedeks, „piimasugulased“), naiste emad, kasutütred, poegade abikaasad ning keelatud oli ka kahe õega korraga abielus olla (4:23). Samuti polnud lubatud abielluda paganate ehk polüteistidega (2:221), abielurikkujatega (24:3. Abielurikkujad võisid ainult omavahel abielluda) ning juba abielus olevate naistega (4:24), kuigi sõjavangid erandiks olid.¹²⁵ Ilmselt olid need piirid islamieelsel ajal vabamad ja selliseid kitsendusi polnud kindlalt paika pandud. Kindlasti esines enne islamit abielusid kasuemadega, millest on järgmises peatükis pikemalt juttu. Sterni arvates olevat Muhamedi kasusugulastele laiendatud abielukeeld nii mekalaste kui mediinalaste jaoks uuendus olnud, kuigi Mekas võis enne islamit olla tabu oma kasuema või -õega abielluda.¹²⁶ Watti hinnangul oli abielukeeld kasuema, kasutütre ja pojanaisega uuendus.¹²⁷

Wilkeni kohaselt võis matrilineaarsusel põhinevas ühiskonnas tekkida olukord, kus samast isast pärinevad lapsed omavahel abiellusid. Seda seetõttu, et matrilineaarsuse ja polügaamia¹²⁸ tõttu ei pruugitud lapse isa teada, kuna sellele tähtsust ei omistatud.¹²⁹

¹²⁴ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 74; Hammūdah ‘Abd al‘Aṭī, *The Family Structure*, 128–134; George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 58–59; Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern”, 440.

Mekas oli kombeks vastsündinuid mõneks aastaks beduiinidest kasuvanemate juurde kõrbesse saata, et nad tervena üles kasvaks ja õilsad isikuomadused omandaks. Mediinas pole sellest teateid, ilmselt seda seal ei praktiseeritud. Sterni arvates oli sel taval seos mekalaste vastumeelsusega imetava emaga vahekorda astuda, kuna arvati, et sel oleks lapse tervisele halba mõju. Muhamed pidas seda isegi üheks lapse tapmise kaudseks meetodiks ning tahtis seda ka mediinalaste seast välja juurida, kuid talle olevat meelde tulnud, et pärslased ja roomlased seda praktiseerisid, kuid sel polnud nende lastele kahjulikku mõju. ‘Abd al‘Aṭī ei usu et laste beduiinide juurde saatmise taval Mekas imetamise ebausuga tegemist oli. Pigem tulenes see sotsiaalsest keskkonnast, milles elati. Lapsi taheti linna kahjulikust mõjust kaugele saata, et nad kõrbes õige iseloomu omandaks. Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 96–97; Hammūdah ‘Abd al‘Aṭī, *The Family Structure*, 133; William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 377–378.

¹²⁵ Bernard Weiss, “Prohibited Degrees”, *EQ*, Vol. 4, ed. Jane Dammen McAuliffe (Brill, Leiden – Boston, 2004), 284–285.

¹²⁶ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 98.

¹²⁷ William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 280.

¹²⁸ Polügaamia on olukord kui indiviidil on rohkem kui üks abikaasa. Selle all saab eristada polügüüniat ehk mitmenaisepidamist ning polüandriat ehk mitmemehepidamist.

¹²⁹ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 59.

4.1.3. Pruudiluna

Üks olulisemaid eeldusi abieluks nii enne kui pärast islamit oli pruudiluna tasumine, mille suurus ja maksmisviis enne naitumist pruudi eestkostja või pruudi enda ja peigmehe vahel kindlaks määrati. Araabia keeles on selle kohta kaks peamist terminit – *mahr* ja *ṣadāq*, mis Stern leidis enda allikatele tuginedes sünonüümsed olevat.¹³⁰ Robertson Smith, Wellhausen, Levy ja Harald Motzki on mõlemat teineteisest selgelt eristanud. Nende kohaselt oli *mahr* naise vanematele makstav pruudiluna ja *ṣadāq* peigmehele tulevasele naisele antav kingitus.¹³¹ Ka Brill'i islami entsüklopeedias on nende terminite jaoks samasugune sisuline erinevus antud.¹³² Robertson Smith seostas esimest monogaamse lepinguabieluga, mille raames naine enda omaste juurest lahkus ja seda hõimuliikme kaotust tema sugulastele kompenseerida tuli. Ta kasutas *mahr*'i sünonüümina väljendit „osturaha“, millega mees justkui ostis omandina õigused naise üle ning hüvitas tulevase kaasa perekonnale tekkiva kahju nende poegade eest, kelle naine oma mehe hõimule sünnitas.¹³³ Pruudi eestkostjale makstava pruudiluna kui majandusliku kahju kompenseerimise seisukohta on väljendanud ka Walther ja 'Abd al' Aḩ.¹³⁴ Teisest küljest arvas Robertson Smith, et *ṣadāq* kuulus algselt seda tüüpi abielu juurde, kus naine otsustas iseenda eest, ta sai pruudiluna enda kätte ja teda ei allutatud abikaasale. Sellisel juhul sarnanes see kingiga *mot'a* abielus, millest on abielutüüpide juures juttu.¹³⁵ Watt oli seisukohal, et pruudiluna maksti ukxorilokaalse¹³⁶ abielu puhul, mille korral mees läks pärast abielu naise juurde elama, vahepeal naise eestkostjatele, virilokaalse abielu puhul naisele.¹³⁷ Isegi kui need terminid algselt erineva sisuga olid, siis mingil hetkel sulandus nende tähendus ühtseks.

¹³⁰ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 46; O. Spies, „Mahr“, *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam, 1913–1936*, Vol. 5, ed. M. Th. Houtsma (Leiden: Brill, 1993), 137–138.

¹³¹ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 93, 96; Julius Wellhausen, „Die Ehe bei den Arabern“, 433–434; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 46; Harald Motzki, „Bridewealth“, *EQ*, Vol. 1, ed. Jane Dammen McAuliffe (Brill, Leiden – Boston – Köln, 2001), 258; Reuben Levy, *The Social Structure of Islam*, 95.

¹³² O. Spies, „Mahr“, 137.

¹³³ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 93–111.

Mahr'i tõlkena esineb ka islami entsüklopeedias „purchase-money“ ehk osturaha. O. Spies, „Mahr“, 137.

¹³⁴ Wiebke Walther, *Women in Islam*, 55; Hammūdah 'Abd al' Aḩ *The Family Structure*, 63.

¹³⁵ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 93–97, 106, 111–112.

¹³⁶ Uksori- ehk matrilokaalsus (uxorilocal, matriloc) viitab ühiskonnasüsteemile, kus abielupaar naise või ta lähisugulaste juures elab. Selle vastandiks on viri- ehk patrilokaalsus (virilocal, patrilocal), mille korral resideeruti mehe perekonna juures.

¹³⁷ William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 283.

Robertson Smithi seisukoha järgi maksti pruudiluna naise eestkostjatele, kuid islami ajal see tava kaotati, terminid muutusid sünonüümseteks ja seda hakati naisele andma.¹³⁸ Ka Motzki väitel oli peigmehe poolt pruudile makstav summa, mille üle oli naisel ainuõigus, islami ühiskonnas uuendus.¹³⁹ Sterni kohaselt anti algselt pruudiluna sellele, kes naise abielu korraldas, justkui vastutasuks õiguste eest naise üle, kuid juba enne islamit oli tavaks see naisele maksta. Seda, et juba enne islamit pruut eestkostja asemel pruudiluna endale sai, tõdes ka Wellhausen. Samas esines isegi islami ajal endiselt kõrvalekaldeid vanade kommete poole, mis viitab sellele, et uue usu esile kerkimisega ei toimunud pruudiluna maksmisses ilmselt drastilist tavade vahetust ja islam võis kehtestada millegi, mis juba enne uue usu esile kerkimist ühiskonnas migil määral levinud oli.¹⁴⁰

Pruudiluna suuruse, olemuse ja maksmisviisi kohta islamieelsel ajal on vähe infot, ka islamis polnud see täpselt kindlaks määratud. Selleks võis olla raha, majapidamistarbed, riideesemed või mingi tegu. Orjatarile oli sobiv vabadus kinkida, mille Muhamed kahele oma naisele abielludes tagas. Summa suurus või olemus sõltus kindlasti mehe majanduslikust olukorrast, ka Koraani kohaselt tuli seda vastavalt võimalustele tasuda (2:236), ja seda võis mõjutada ka naise sotsiaalne seisund. Kui pruudiluna rahas maksti, võidi selle eest majapidamises vajaminevaid asju muretseda, kuid mõnel juhul tagas viimase pruudi perekond kas kaasavarana või kinkides tarbeesemeid.¹⁴¹ Stern arvas, et kuna abielud olid islamieelsel ajal väga paindliku iseloomuga, ei eksisteerinud ilmselt mingit kindlaks määratud maksmisaega ega -viisi, vaid see protseduur määrati individuaalselt kosija ning pruudi eestkostajte või pruudi enda vahel.¹⁴² Islami ajast on näiteid, et pruudiluna võidi maksta kas korraga või osadena ja lahutuse järel jäi see naise omandiks.¹⁴³

Eraldi võib tõstatada küsimuse, kas varem abielus olnud naised neitsitest erinevalt tasu said. Islami esimestest aastatest on mõningaid teateid pruudiluna kohta peamiselt seoses Muhamedi naistega, kuid eeldatavasti kehtis see *muhājirūn*'i¹⁴⁴ kohta üldiselt. Allikatele

¹³⁸ *Ibid.*, 93, 96, 111–112.

¹³⁹ Harald Motzki, "Bridewealth", 258.

¹⁴⁰ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 37–38; Julius Wellhausen, „Die Ehe bei den Arabern“, 434–435; William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 283.

¹⁴¹ Maulānā Muhammad 'Alī, *The Religion of Islām: A Comprehensive Discussion of the Sources, Principles and Practices of Islām* (Lahore, 1950), 622–624; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 46, 51–55; Julius Wellhausen, "Die Ehe bei den Arabern", 434; Wiebke Walther, *Women in Islam*, 56.

¹⁴² Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 46.

¹⁴³ O. Spies, "Mahr", 137–138.

¹⁴⁴ Üldnimetus Kuraišiitidest migrantide kohta, kes koos Muhamediga Mekast Mediinasse läksid. Prohveti Mediina liitlaste jaoks kasutati nimetust *anṣār* (toetajad).

toetudes järeltas Stern, et sel perioodil said lesed üldise raske majandusliku olukorra tõttu harva pruudiluna rahalises vormis, vaid pidid leppima majapidamisvahenditega. Kuna puutumata neitsid olid kaasadena rohkem hinnas, võisid nad saada mõnevõrra suurema väärtusega tasu, kuid üldiselt olid islami algusaastatel summad väiksemad, hakates alles vallutussõdade käigus kogutud rikkuste toel hiljem kasvama.¹⁴⁵

4.1.4. Pulmatseremoonia kombestik

Pulmad võisid islamieelsel ajal kesta kuni nädal aega. Erilist tähelepanu pöörati pruudi välimusele, teda lõhnastati ja meigiti, kusjuures käte kaunistamist eriti oluliseks peeti. Juukseid sätiti keerukasse soengusse, mis võis sümboliseerida tüdruku sotsiaalse staatuse muutusele. Piisavalt paksude juuste puudumisel võidi islamieelsel ajal ilusama lõpptulemuse saavutamiseks isegi võltsjuukseid kanda. Mingil põhjusel oli Muhamed kunstlikule juuste pikendamisele ja paksemaks muutmisele tugevalt vastu, väites, et Allāh saadab nende kasutajale needusi peale. Kahjuks pole teateid selle kohta, kas pruut mingit kindlat riietust kandis. Ka peigmees lõhnastas end enne pidustusi.¹⁴⁶

Islami ajal kuulus tseremoonia juurde pidulik protsessioon, millega pruudi naissugulased ja sõbrannad ta peigmehe juurde viisid. Ajal enne islamit oli see rongkäik nagu ka kogu tseremoonia ilmselt lihtsam ja tagasihoidlikum. Robertson Smithi arvates võis pruudi tseremoniaalne peigmehe juurde toimetamine rõövabielu jäänuk olla, mil edukalt rõövretkelt tulevad mehed kaasa toodud naistega abiellusid.¹⁴⁷ Pruutpaari jaoks püstitati spetsiaalne telk või muu varjualune. See oli akt, mida tähistav araabiakeelne termin Sterni arvates primitiivses Araabia ühiskonnas kogu abielu institutsiooni tähistada võis.¹⁴⁸

Arvatavasti ei puudunud pulmapeolt muusika, mängiti pille ja võib-olla isegi tantsiti. Oluline osa pulmast oli kuni mitu päeva kestev pidusööming, *walīma*, mille korraldas peigmees. Selle täpset toimumisaega pole kindlaks tehtud, mõne teate kohaselt leidis see aset pärast seda, kui pruut peigmehe majja viidi, kuid enne pulmaööd, teiste kohaselt pärast

¹⁴⁵ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 50–54.

¹⁴⁶ Julius Wellhausen, "Die Ehe bei den Arabern", 443; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 85–87; *Ṣaḥīḥ* Bukhārī Volume 7, Book 62, Number 133; W. Heffening, "Urs", *E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam: 1913–1936*, Vol. 8, ed. M. Th. Houtsma (Brill, Leiden, 1987), 1038–1039.

¹⁴⁷ W. Heffening, "Urs", 1038; Julius Wellhausen, "Die Ehe bei den Arabern", 443; *Ṣaḥīḥ* Bukhārī. Volume 7, Book 62, Number 133; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 98.

¹⁴⁸ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 71.

abielu seaduslikuks muutvat seksuaalvahekorda, näiteks kui prohvet Muhamed abiellus Zaynāb bint Jahshiga. Kui prohvet Şafīya Huayī'ga abiellus, toimus see järgmisel päeval, ilmselt sellest tulenevalt, et prohvet temaga Khaibari lahingust tagasi pöördumise järel naitus. Sellest võib järeldada, et banketil ei pruukinud kindlaks määratud aega olla. Kutse pulmasöömingule oli prohveti korraldusel tugevalt soovitatav vastu võtta ja sinna tuli nii rikkaid kui vaeseid kutsuda. Kuigi moslemite pulmad muutusid hiljem toretsevamaks, peeti beduiinide seas pulmi ka pärast islami tulekut tagasihoidlikumalt.¹⁴⁹

Pärast pulmi võis naine mehe juurde elama minna, kui hõim patrilineaarne oli. Matrilineaarse ühiskonnakorra puhul läks mees naise juurde, mõlemad variandid olid islamielses ajal võimalikud, olenedes kohalikust tavast. Oluline on märkida, et abiellumise järel ei kuulunud naine mehe hõimu, isegi siis, kui ta oma abikaasa juurde elama läks. Naine jäi ametlikult endiselt enda hõimu liikmeks ja võis vajadusel omaste kaitse ning toe peale loota.¹⁵⁰

4.1.5. Abielurikkumine

Zinā ehk abielurikkumine, seksuaalvahekord inimeste vahel, kes teineteisega abielus polnud, oli islamis keelatud ja selles väärteos nelja tunnistaja kinnitusel süüdimõistetut ootas sada kepihoopi (24:2,4¹⁵¹). *Zinā* alla ei kuulunud loomulikult vahekord konkubiinidega, mida täielikult aktsepteeriti, ja orjataride puhul oli karistus selle teo eest poole väiksem. Süüdi mõistmist raskendas Koraanis määratud nõue, mille kohaselt abielurikkumise tõestamiseks nelja tunnistajat vaja oli (4:19). Kui tunnistajaid polnud, võis mees süüdistust neli korda kinnitada ja viiendal korral tuli öelda, et Allāhi needus talle

¹⁴⁹ *Şahīh* Bukhārī. 7: 62: 99, 102–104, 106, 108; *Şahīh* Muslim. Book 8, Number 3337–3353; W. Heffening, "Urs", 1038–1040; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 87, 89–90; Maulānā Muhammad 'Alī, *The Religion of Islām*, 626; Hammūdah 'Abd al'Aṭī, *The Family Structure*, 79.

¹⁵⁰ Nikki R. Keddie, *Women in the Middle East*, 18; Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 129; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 77, 122; Julius Wellhausen, "Die Ehe bei den Arabern", 468.

¹⁵¹ Islami juristide arvates kehtis see karistus ainult vallaliste inimeste puhul, samas kui abielus olijatele oli karistuseks kividega surnuks pildumine. Viimane karistus olevat juutide õigusest üle võetud. 'Abdullah Yūsuf 'Alī, *The Meaning of the Holy Qur'ān*, 865; Wiebke Walther, *Women in Islam*, 62.

Selle taustaks on üks hatiit *Şahīh* Muslimilt, mille kohaselt rikkusid kaks juuti abielu. Selle peale olevat Muhamed küsinud, mis karistus neid nende pühakirja järgi ootaks ja selle neile määraski. *Şahīh* Muslim. Volume 8, Number 4211–4214.

Hatiitidest selgub, et ka Muhamed seda karistust määras. Sada kepihoopi ja pagendusse saatmine vallaliste puhul, kepihoobid ja kividega surnuks pildumine abieluinimeste puhul. *Şahīh* Muslim. Volume 17, Number 4191–4192, 4209; *Şahīh* Bukhārī. Volume 7, Book 63, Number 195.

valetamise korral peale langeks. Naine sai end selle süüdistuse vastu kaitsta, väites neli korda vastu et mees valetab, ning aktsepteerides viiendal korral ise valetamise eest Allāhi needust. Sellist mehe õigust oma naist abielurikkumises süüdistada nimetatakse *li'ān*'iks, millega kaasnes igal juhul abielulahutus (24:6–9).¹⁵² Karistused abieluvälise intiimvahekorra ja kellegi selles valesti süüdistamise eest olevat Muhamedile ilmutatud pärast tema naise 'Ā'isha truudusetuse kahtlust, mis prohvetit ilmselgelt piinas.¹⁵³

Sterni teooria kohaselt võis Muhamed kasutada sõna *zinā* ka väga lõtvade abielusidemete ning sellest tulenevate perekonna ühtsust nõrgestavate rikkumiste ja moraalsuse lõtvuse kohta, mitte ainult ranges mõttes abielurikkumise tähistamiseks. Seda terminit võidi kasutada ka teist tüüpi liitude, sealhulgas polüandriliste ja ajutiste abielude kohta, mistõttu oli Sterni kohaselt võimalik, et mees sõlmis püsiva abielu enda hõimu kuuluva naisega, samas kui ajutisi abielusid sõlmiti teiste hõimude naistega.¹⁵⁴

4.1.6. Lahutus

Mitmete arvamuste kohaselt olid abielusidemed islamieelsel ajal väga lahtised, abielusid lahutati sageli ja seda said algatada nii mees kui naine, misjärel osapooled uue liidu sõlmisid. Oli väga tavapärane, et araablased olid elu jooksul rohkem kui ühe korra abielus olnud. See tulenes abielude ebapüsivusest, kuna vanadel araablased olevat puudunud kontseptsioon püsivast ja siduvast abieluliidust.¹⁵⁵ Huvitav on siinjuures märkida termini *khalafa* kasutamist olukorras, kus naine abiellus järjekorras mitmenda mehega, kes niiõelda „järgnes“ naisele kas lahutuse või eelmise abikaasa surma järel. See võis tuleneda tavast, kui naine pärandus oma abikaasa õiguslikule pärijale või kui lahutatud naine järgmisele mehele edasi anti.¹⁵⁶

¹⁵² 'Abdullah Yūsuf 'Alī, *The Meaning of the Holy Qur'ān*, 866; Hammūdah 'Abd al'Aṭī, *The Family Structure*, 239.

¹⁵³ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 73, 105.

¹⁵⁴ *Ibid.*, 73–74; Wiebke Walther, *Women in Islam*, 61; Leia Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 44–45; William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 384.

Robertson Smith on *zinā*'t Nairi polüandria üheks tüübiks pidanud, mille puhul abikaasade arv teada polnud. William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 151.

¹⁵⁵ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 21; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 62, 68, 73; Leila Ahmed, “Women and the Advent of Islam”, 669.

¹⁵⁶ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 72; William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 275.

Tihti võidi lahutada juba enne abielu seaduslikuks muutmist seksuaalvahekorraga, isegi enne pruudiluna kindlaks määramist. Sel puhul oli Koraanis kindlaks määratud, et mees esimesel juhul poole pruudilunast naisele annaks, kui viimane sellest just ei loobu ja teisel juhul peeti mingit sümboolset kingitust naisele asjakohaseks, vastavalt mehe majanduslikele võimalusele (33:49, 2:236–237).¹⁵⁷

Enne islamit said ka naised end mehest lahutada. *Kitāb al-Aghāni* kohaselt olevat islamieelsel ajal olevat naistel olnud õigus meestest lahutada, pöörates telgisuu vastasilmakaarde, mis pidi abikaasale vihjama, et teda enam tagasi ei oodatud.¹⁵⁸ See viitab Smithi arvates asjaolule, et telk naisele kuulus ja et mees abiellumise järel tema juurde elama läks.¹⁵⁹ Sterni kohaselt esines selline lahutusviis ainult nomaadlike hõimude juures, kui mees abielludes naise klanniga liitus.¹⁶⁰

Ühe lihtsa lahutusviisina võisid naised lahutust taotleda, paludes mehe vastu Jumala kaitset. Seda vormelit, mida võidi kolm korda korrata, kasutasid mitu naist Muhamedi vastu, et pärast abielu sõlmimist oma vabadust tagasi saada, kuid enne selle seadustamist seksuaalvahekorraga. Islamieelsel ajal oli Allāhi asemel ilmselt mõne teise hõimujumala nimi. Prohvet ei kiitnud seda lahutusvormelit ilmselt heaks, kuna see tegi lahutuse liiga lihtsaks. See võib olla põhjuseks, miks sellest lahutustüübist hilisemal ajal teateid ei ole.¹⁶¹

Muhamed üritas kaotada üpris tihti kasutatavat islamieelset abieluvormelit *zihār*, millega mees oma naist enda ema seljaga võrdleb ja seejärel temaga abielulise suhte katkestas.¹⁶² Wellhausen oli arvamusel, et see lahutusviis Kuraiiitidelt pärineda võis, nagu paljud teised tavad.¹⁶³ Antud lahutuse korral ei olnud naised enam abieluõigusi, kuid ta oli ikka mehe kontrolli all ega tohtinud uuesti abielluda. Mees hoidis naist enda küljes kinni, kuna viimane ei tohtinud tema juurest lahkuda ega uuesti abielluda.¹⁶⁴ Koraanis mõistetakse selline lahutuse taotlemine hukka, kuna mees ebaõigelt naist enda küljes hoiab (33:4) ja

¹⁵⁷ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 134.

¹⁵⁸ Julius Wellhausen, „Die Ehe bei den Arabern“, 466; Robert Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 130; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 132; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 80; George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 22, 64; Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 44. *Kitāb al-Aghāni* on õpetlase Abū al-Faraj al-Iṣbahānī (897–967) koostatud entsüklopeediline teos araabia laulude, luuletajate, muusikute ja heliloojate kohta.

¹⁵⁹ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 80.

¹⁶⁰ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 132.

¹⁶¹ *Ibid.*, 132–134; *Ṣaḥīḥ* Bukhārī. Volume 7, Book 63, Number 182.

¹⁶² Hammūdāh ‘Abd al’Aṭī, *The Family Structure*, 238; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 127; Ali Ünal, *The Qur’ān: With Annotated Interpretation in Modern English* (New Jersey: Tughra Books, 2008), 1115.

¹⁶³ Julius Wellhausen, „Die Ehe bei den Arabern“, 453.

¹⁶⁴ Ali Ünal, *The Qur’ān*, 1115; ‘Abdullah Yūsuf ‘Alī, *The Meaning of the Holy Qur’ān*, 1056, 1432–1433.

selleks, et mees oma sõnad tagasi võtta saaks, pidi ta karistuseks ühe orja vabaks laskma. Kui see võimalik polnud, pidi ta kaks kuud paastuma või kuuekümnele vaesele süüa andma (58:2–4). Robertson Smithi arvates oli mees *zihāri* lausumise järel kohustatud oma naist edasi toetama, kuid Stern ei leidnud sellele enda andmete põhjal kinnitust.¹⁶⁵

Levinud oli ka *khul'*-lahutus, mille raames naine end abielust välja kaubelda võis, andes mehele oma vabaduse eest tagasi pruudiluna ja kingitused, mis ta viimaselt saanud oli. Kuigi siinkohal võib öelda, et naine oli kaudselt lahutuse algataja, oli lõppkokkuvõttes ikka mees see, kes naise palvele vastu tulles lahutuse tagama pidi. Samuti võis see oleneda mehest, mida naine talle tagastama pidi.¹⁶⁶ Selline olukord võis ilmselt viia kuritarvituseni meeste poolt, kuna Koraanis tunti vajadust kutsuda mehi korradele ja keelata neil sellist lahutust naistelt nende halva kohtlemisega välja pressida (2:229).¹⁶⁷ Islamieelsel ajal, kui pruudiluna naise eestkostjale maksti, pidid naise klanni liikmed selle tagasi maksma, et naine vabaks lastaks, kuna see oli algselt vanematele makstud.¹⁶⁸ Watt arvas, et see oli islamieelse matrilokaalse abielu jäänuk, mil naine või ta vend abikaasa minema saata võis.¹⁶⁹

Islamis sai lahutuse algatada eelkõige mees, lausudes kindla vormeli stiilis „ma lahutan sinust“ ja lubades seejärel naisest eemale hoida. Seda nimetatakse *ṭalaq* lahutuseks. Järgneva nelja kuu jooksul võis ta äraleppimise kasuks otsustada (2:226), kuid selle vormeli kolmas lausumine oli lõplik, ka siis, kui seda korrigeeriti kolm korda järjest öeldi. Pärast seda ei saanud mees lahutatud naisega enne abielluda, kui viimane vahepeal teise mehega abielus olnud oli, abielu intiimvahekorraga seadustanud, temast lahutanud ja ooteaja ehk *'idda* lõpetanud (2:230). See tähendas ka seda, et mees endise naisega uuesti abiellumise korral talle pruudilina maksma pidi. *Ṭalaq* lahutuse korral ei tohtinud mees naisele antud kingitusi tagasi nõuda ja pidi naist lapse sünni korral kuni imetamise lõpuni ülal pidama (2:229; 4:20).¹⁷⁰ Ära leppimine enne kolmandat lahutusvormeli lausumist oli islamis igal juhul soovitatav, kuna Allāhile lahutus ei meeldivat.¹⁷¹ Robertson Smithi arvates eksisteeris *khul'* lahutuse kõrval ajal enne islamit ka *ṭalāq* lahutus ja mõlemad

¹⁶⁵ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 193; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 129.

¹⁶⁶ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 112–113; Wiebke Walther, *Women in Islam*, 65; Gertrude H. Stern, *Women in Early Islam*, 129; William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 281.

¹⁶⁷ 'Abdullah Yūsuf 'Alī, *The Meaning of the Holy Qur'ān*, 1056.

¹⁶⁸ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 130.

¹⁶⁹ William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 281.

¹⁷⁰ *Ṣaḥīḥ* Bukhārī. Volume 7, Book 63, Number 187; *Ṣaḥīḥ* Muslim. Book 8, Number 3354–3360.

¹⁷¹ Gunawan Adnan, *Women and the Glorious Qur'ān: An Analytical Study of Women-Related Verses of Sūra An-Nisa'* (Göttingen: Universitätsdrucke Göttingen, 2004), 39.

kuulusid baaliabielu juurde, kuid Sterni arvates oli protseduur ilmselt natuke teistsugune kui hilisemal ajal ning ta kahtleb selle kolmekordses lausumises.¹⁷²

Hammūdah ‘Abd al‘Aḩī on *li‘ān*’i ühe tagasivõtmatu lahutustüübina välja toonud, kuid seda ei saa siiski eraldiseisvaks lahutusviisiks pidada. *Li‘ān*’i puhul oli lahutus abielurikkumises süüdistamise protseduuriga kaasnev võimalik tagajärg, mitte meetod abikaasast lahutamiseks.¹⁷³

Islamis järgnes naistele lahutuse järel kolme kuupuhastuse pikkune ooteaeg ehk ‘*idda*’¹⁷⁴, et tuvastada naise rasedus (2:228). Juhul kui abielu lahutati enne seksuaalvahekorra aset leidmist, polnud ‘*idda*’ vajalik (33:49). Neil, kel veel kuupuhastust polnud, oli selle perioodi pikkuseks kolm kuud ning raseduse korral lõpetas ‘*idda*’ lapse süünd (65:4). Sel ajal pidi mees naist edasi toetama, tagama peavarju ja ülalpidamise ning naine võis mehe juures edasi eldada (2:1, 6). Osa autorite arvates polevat *jāhiliyya*-ajal enne uuesti abiellumist ‘*idda*’st väga kinni peetud, kusjuures Watt näeb selle tõendina ooteaja rangemat nõudmist Koraanis.¹⁷⁵ Selle olulisem tagamõte oli ilmselt isaduse kindlaks määramine, kuna alates islami kehtestamisest patrilineaarne ühiskonnakord valdavaks muutus. Samuti on väidetud, et paganlikul ajal võis naine rasedana teise mehega abielluda, kuid selleks võis eelmise mehe luba vaja olla. Eelmisest abielust sündinud laps kuulus uuele mehele, kelle laagris ta sündis.¹⁷⁶ Wellhauseni arvamuse kohaselt oli islamieelsel ajal võimalik pärast tagasivõtmatud lahutust pruudiluna uuesti maksmata eelmist naist tagasi võtta.¹⁷⁷

¹⁷² William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 112; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 130, 135.

¹⁷³ Hammūdah ‘Abd al‘Aḩī, *The Family Structure*, 239.

¹⁷⁴ Stern on arvamusel, et tegemist oli Mediina terminiga, mille Muhamed üle võttis. Sellest tulenevalt võidi vastavast tavast Mediinas rohkem kinni pidada. Sellele võib viidata ka see, et Muhamed ise paar abielu ooteajast kinni pidamata sõlmis. ‘*Idda*’-kontseptsioon polnud ilmselt Muhamedi enda väljamõeldis, kuigi ta sellest kinnipidamist isaduse kindlakstegemiseks rangemalt nõudma hakkas. Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 141–142.

¹⁷⁵ *Ibid.*, 140; Leia Ahmed, “Women and the Advent of Islam”, 669; Leia Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 44; Asghar Ali Engineer, *The Rights of Women in Islam*, 30; William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 383.

¹⁷⁶ William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 453, 457; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 114.

¹⁷⁷ William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 453.

4.1.7. Omand ja pärimine

Naiste vara omamise ja pärimise küsimuses on erinevaid arvamusi. Mitmed uurijad on viidanud teooriale, et *jähiliyya*-ajal said pärida ainult need, kes relva kanda ning maad kaitsta, ehk siis hõimu omandi valvamisest ja lahingutest osa võtta said, mis osutab sellele, et naised päranduse saamisest välja arvati.¹⁷⁸ Siiski ei välista see isiklike ja väiksemate esemete omamise õigust, mida ta oma meessugulastelt või abikaasalt kingituseks saada võis.¹⁷⁹

On arutletud selle üle, kas eespool alapeatükis 4.1.1. mainitud pulmadeks püstitatud telk mehele või naisele kuulus. Rooma ajaloolane Ammianus Marcellinuse kirjeldas pidevalt liikuvuses olevaid nomaadlikke saratseene, kelle all ilmselt Põhja-Araabias elavaid nomaade mõeldi ning seda, kuidas naine oma abikaasale pruudilunana oda ja telgi andis, jättes endale õiguse soovi korral mees minema saata.¹⁸⁰ Wilken arvas, et Ammianus selle kirjelduse puhul eksis, kuna tema hinnangul saavat ainult mees naisele midagi anda, mitte vastupidi.¹⁸¹ Smith väljendas see-eest kindlat veendumust, et telk algselt naisele ja tema lastele kuulus, ja ka Sterni ei välista võimalust, et naised telki omada võisid.¹⁸²

Wellhausen on vastavat teemat arutades järeldanud, et eeldatavasti ühines Ammianuse kirjeldatud abielus võõrast hõimust pärit mees ajutiselt naise hõimuga, kui ta samasse sugukonda ei kuulnud, saades viimaselt oda ja telgi. Seda mõttekäiku arendades võis see seda tähendada, et mees justkui hõimu liikmeks võeti ja temalt sellest alates edaspidi hõimu kaitsmist oodati. Autor on ka täheldanud, et naistel telgiga mingi eriline side tundus olevat. Nad olid telgiga lähedaselt seotud, kuna majapidamistööd enamasti nende õlul olid. Naised võtsid telke rännakutele kaasa, hoolitsesid selle üles panemise ja maha võtmise eest. Lõpetuseks järeldas ta, et kui Doughty teatel lehestunud ja lahutatud naistel oma telk oli, kuid vallalistel ja ringi rändavatel meestel mitte, siis küllap oli see ka vanasti nii.¹⁸³

¹⁷⁸ Reuben Levy, *The Social Structure of Islam* (Cambridge: Cambridge University Press, 1957), 96; George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 66–68; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 65–66, 117–118, 120. Robertson Smith on seda pigem Mediinaga seostanud.

¹⁷⁹ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 118–119.

¹⁸⁰ Ancient History Sourcebook: Ancient Accounts of Arabia, 430 BCE–550 CE.

<http://www.fordham.edu/halsall/ancient/arabia1.asp>

¹⁸¹ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 10.

¹⁸² William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 118–119; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 167.

¹⁸³ Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 444–446.

Islamielsest ajast on näiteid iseseisvatest ja jõukatest naistest, kes vara omasid. Näiteks prohveti esimene abikaasa Khadīja, kes oli üpris varakas ning osales karavanikaubanduses, kuid kelle puhul pole kindlalt teada, kuidas ta selle jõukuse omandas. Robertson Smithi teooria kohaselt võis ta selle oma eelmistelt abikaasadelt kas annetuse või isegi testamendiga saada, kuid Sterni hinnangul omandas Khadīja selle hüvitistena, sõlmides ajutisi ja lühiajalisi abielusid mitme mehega.¹⁸⁴

Wilken on edastanud loo, mille kohaselt üks Uḥudi lahingus mehe kaotanud naine Muhamedi juurde kaebama läks, et ta mehe surma korral pärandusest ilma jäeti ja seejärel olevat ilmutatud koraanlikud määrused naiste osa kohta pärandis. Ta järeldas sellest, et ilmselt oli see enne tavaks olnud, muidu poleks naine näinud endal õigust midagi nõudma minna. Seetõttu olevat vanade araablaste puhul naise pärijate hulgast välja jätmine pigem erand, mitte reegel olnud, mis ainult teatud hõimude juures kehtis.¹⁸⁵ Robertson Smith kummutas selle loo tõele vastavuse, võrreldes seda teiste versioonidega ning järeldades, et tegemist oli hilisema võltsinguga, kuid Levy on seda traditsiooni samuti seostanud Koraani pärimist puudutava ilmutusega, arvates et Muhamed võttis naistele pärimisõiguse tagamisel tõenäoliselt arvesse hetkeolukorda, mil paljud naised olid lastega moslemite esimeste vallutussõdade käigus oma abikaasadest ja majanduslikust toest ilma jäänud.¹⁸⁶

Meka ja Mediina näitel on pärimisküsimust põhjalikumalt uurinud Stern järeldanud, et islamielseel ajal said naised Mekas ning sellega liidus olevates hõimudes ilmselt vara pärida, kui oma isalt mitte, siis vähemalt abikaasalt küll.¹⁸⁷ Pärast *hijra*'t ei toimunud Mediinas palju liite *anṣār*'i ja *muhājirūn*'i vahel, mille ühe üheks põhjuseks võis olla see, et naise pärimisõigusega, mis Sterni ja Robertson Smithi kohaselt mediinalaste jaoks tundmatu ning isegi ebasoositav oli, oleks põllumajanduslik maa hõimu käest kaduma läinud ja selle ühtsust kahjustanud. Seetõttu sõlmitigi Mediinas enamasti hõimusesiseid abielusid.¹⁸⁸ Watt nentis, et erinevalt Mekast Mediinas naised vara omada ei saanud, see kuulus ühisomandina matrilinearsele perele ning selle eest vastutas naise vend, onu või poeg. Alates individualismi kasvuga kuuenda sajandi teisel poolel olevat mehed aga vara

¹⁸⁴ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 120; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 158–161.

¹⁸⁵ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 68.

¹⁸⁶ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 118; Reuben Levy, *The Social Structure of Islam*, 96.

¹⁸⁷ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 158, 162; Leila Ahmed, "Women and the Advent of Islam", 680.

¹⁸⁸ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 77, 162–168; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 117, 120.

endale nõudma hakanud.¹⁸⁹ Ka Lõuna-Araabia ning Petra jõukamates ühiskondades olevat naised ilmselt pärijate hulka arvatud.¹⁹⁰

Ilmselt olenes naiste pärimisõigus kohalikest kommetest ja kehtivast abielutüübist. Ühiskonnas, kus põlvnemist arvestati naisliini pidi, ei jäetud naisi tõenäoliselt pärijate hulgast välja, kuid eksogaamia puhul, mille korral naine oma mehe hõimu juurde läks, võidi neilt pärimisõigus võtta, kuna omandit sooviti hõimu sisse jätta.¹⁹¹ Kokkuvõttes võib järeldada, et naised said islamieelse ajal ilmselt vara omada ja ei saa välistada, et nad mõnedes hõimudes, olenevat kohalikest kommetest, pärijate hulka arvati.

Sterni teatel võisid islami varajasel perioodil naised igasugust omandit pärida ja omada, kuigi maa ühelt inimeselt teisele edasi andmisele vastuväiteid olla võis. Koraanis sätestati pärimise kohta kindlad määrused, mille kohaselt naine neljandiku oma mehe varast päris, lapse olemasolu korral kaheksandiku. Mees sai poole oma naise omandist, lapse olemasolu korral neljandiku (4:12). Naine päris igal juhul poole vähem kui mees.¹⁹²

4.1.8. Lesestumine

Moslemi õpetlase al-Tirmidhī väitel kestis *jāhiliyya*-ajal mehe surma järel leinaaeg ehk 'idda terve aasta.¹⁹³ Lesk olevat mehe surma järel väiksesse telki tõmbunud, ta pani selga oma halvimid riided ega kasutanud parfüümi ja ilmselt ei värvinud ennast. Aasta pärast mehe surma lõpetas leinaperioodi sümboolne akt, mille kohaselt telgist välja astunud lesk end kas mingi linnu või looma vastu hõõrus, kusjuures loom selle vaevalt üle elas. Seejärel anti talle tükk kaamelisõnnikut, mille viskamise järel ta jälle end lõhnastada ja ilustada tohtis. Samas autor tõdes, et see ei kehtinud kõikide hõimude juures.¹⁹⁴ Selle tava esinemisest pole meieni praktiliselt mingeid tõendeid jõudnud ja kuna on teateid, et islamieelse ajal juba lahutuse korral 'idda'st kinni ei peetud, siis ei pruugitud seda ka

¹⁸⁹ William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 382, 388.

¹⁹⁰ Jack Goody, *The Oriental, the Ancient, the Primitive: Systems of Marriage and the Family in Pre-Industrial Societies of Eurasia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 368; Hatoon Ajwad al-Fassi, *Women in Pre-Islamic Arabia: Nabatea* (Oxford, 2007), 49–51.

¹⁹¹ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 115.

¹⁹² Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 167–168.

¹⁹³ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 69; Asghar Ali Engineer, *The Rights of Women in Islam*, 30.

¹⁹⁴ Julius Wellhausen, "Die Ehe bei den Arabern", 454–455; George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 69–70; *Ṣaḥīḥ* Bukhārī. Volume 7, Book 63, Number 251–252.

abikaasa surma korral rangelt järgida.¹⁹⁵ *Idda*-aeg islamis oli lesestumise järel pikem kui lahutuse puhul, täpsemalt neli kuud ja kümme päeva (2:234).

4.1.9. Naiste eraldumine ühiskonnast ja loori kandmine

Varajased islami tekstid ei erista keeleliselt ühiskonnast eraldumist loori kandmisest, kasutades mõlema kohta terminit *hijab*.¹⁹⁶ Koraanis ega traditsioonides pole selle tava kohta kindlat ettekirjutust, kusjuures loori või selle kandmise kohta mitmeid erinevaid termineid kasutatakse, ka metafoorilises mõttes. Ainult ühes suuras nõutakse naistelt oma keha katmist ja selle all mõeldud kehaosade kohta on eri koolkondadel erinevaid arvamusi (24:31–32; 33:39).¹⁹⁷ Kogukonnast eraldumine kehtis algselt ainult Muhamedi naiste ehk Uskujate Emade kohta, kellega koraanliku korralduse kohaselt eesriide tagant rääkida tuli, mis tema naiste seas alguses protesti tekitada võis (33:53). See määrus olevat Muhamedi ja Zaynab bint Jahshi pulmapeo järel ilmutatud, kui külalised lahkumisega kaua viivitasid. Samas on selle ilmutuse taustaks ka teisi lugusid välja toodud, seega mitmed erinevad prohveti naise puudutavad intsidendid võisid kogukonnast eraldumise nõuet esile kutsuda.¹⁹⁸

Levinud arvamuse kohaselt ei tutvustanud Muhamed loori kandmise tava. See olevat islamieelsel ajal mõnedes linnades kasutusel olnud teatud klassi kuuluvatel naistel, ilmselt tagasihoidlikkuse ja väärrikuse märgiks ning sellega ei seostunud algselt kogukonnast eraldumine. Näoloori kandmisest kui laialt levinud kombest on teateid naabermaadest, kus seda kandsid juudi, kreeka, rooma ja assüüria kõrgema sotsiaalse staatusega naised, kusjuures kõiki neid patriarhaalseid ühiskondi iseloomustasid tavad, mis naise staatust kontrollisid ning nende olulisust ühiskonnas vähendasid. Kõigest sellest võisid nende piirkondadega kaubanduslikes ja poliitilistes suhetes olevad araablased teadlikud olla.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Reuben Levy, *The Social Structure of Islam*, 106; Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 44; Gertrude Stern, *Marriage in Early Islam*, 140.

¹⁹⁶ Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 53–54.

¹⁹⁷ Asghar Ali Engineer, *The Qur'an, Women and Modern Society*, 8; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 110–111.

¹⁹⁸ *Ṣaḥīḥ* Muslim. Book 8, Number 3330, 3334; *Ṣaḥīḥ* Bukhārī. Volume 7, Book 62, Number 95; Wiebke Walther, 72; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 111; Leila Ahmed, “Women and the Advent of Islam”, 684; Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 53–54.

¹⁹⁹ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 108–126; Leila Ahmed, “Women and the Advent of Islam”, 684; Naila Minai, *Women in Islam*, 20; Asghar Ali Engineer, *The Qur'an, Women and Modern Society*, 8; Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 5, 14–18, 45.

Huvitav on teade selle kohta, et aristokraatlikud naised Mekas Muhamedi eluajal loori kandsid. Arvestades Meka kommertslikku olemust ning kaubandussidemeid Bütsantsi impeeriumiga võis see kogukond tõesti enda jõukuse ja üleoleku märgiks loori kandmise tava rakendama hakata. Kahjuks puuduvad selle kohta täiendavad allikad.²⁰⁰

Raske on jälgida loori kandmise ja ühiskonnast eraldumise tava kujunemist islami ajal. Need kombed võisid laiemalt kanda kinnitada kas Muhamedi naiste eeskujul, naabermaade kõrgklassi naiste mõjul, mida Muhamed ja teised kaubandusega tegelevad araablased oma karavanireisidel märgata võis, või need võeti üle teistelt rahvastelt, kellega vallutuste ajal kokku puututi ning kelle ülemklassi naistega end samastada taheti.²⁰¹ Selle kindlaks tegemine jääb käesoleva uurimistöö piiridest välja.

4.2. Abielutüübid

4.2.1. Polügaamia ja grupiabielu

Šahīh Bukhārī on välja toonud 'Ā'isha loendatud neli erinevat *jāhiliyya*-ajal kehtinud abielutüüpi, millest kaks kujutavad endast polügaamseid liite. Esimese kohaselt tulid kuni kümme meest kohale, kellega naine vahekorras oli ja lapse sünni järel kutsuti kõik mehed kohale, misjärel ema määras lapse ühele neist. Teise puhul elas hulk mehi ühe naisega kokku, kes ilmselt prostituut oli. Tal oli lipuke ukse ees, mis viitas sellele, et ühtegi külastajat ära ei saadetud. Kui naine rasedaks jäi ja lapse sünnitas, kutsuti mehed ning ametlik füsiognoom kohale, kes füüsilise sarnasuse põhjal isaduse kindlaks tegi.²⁰² Bukhārī kirjeldusest on näha, et need polüandria vormid üksteisest ainult naisega vahekorras olevate meeste arvu suhtes erinevad, kuigi teist on prostitutsiooniga sarnanevaks hetäärluseks, ka kogukonna-abieluks nimetatud.²⁰³ Selle kirjelduse kohaselt ei saa

²⁰⁰ Wiebke Walther, *Women in Islam*, 70; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 110.

²⁰¹ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 110, 126; Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 5; Leila Ahmed, "Women and the Advent of Islam", 681.

²⁰² George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 25–27; Reuben Levy, *The Social Structure of Islam*, 118. Herodoruse teatel kasutati ka Liibüa auseede juures laste füüsilise sarnasuse alusel isale määramist. Simon Pembroke, "Women in Charge", 10–11.

²⁰³ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 26, 29.

imestada, et osa autoreid arvas, et islamieelses Araabias valdavalt lõdvad seksuaalsed kombed olid.²⁰⁴

Robertson Smith on väitnud, et polüandria Araabia poolsaarel valdavalt esines ja see polnud mingil ajahetkel mitte erandlik nähtus, vaid reegel. Ta eristab kahte peamist polügaamia tüüpi, kasutades nendeks McLennanilt üle võetud termineid. Seejuures on ta välja toonud Kreeka geograafi Strabo kirjelduse lõuna-araablaste kohta, mille kohaselt üks sugulusgrupp ühte naist omas ja mehed teda kordamööda külastasid, jättes naise juurde sisenendes märgiks toika ukse taha. Nii olevat kõik üksteise vennad olnud. Naine veetis öö vanima mehe juures, kelle käes oli kontroll ja vahekorda teisest sugulasgrupist pärit inimesega peeti abielurikkumiseks, mida karistati surmaga. Strabo kirjeldatud polüandria liigitus McLennani jaotuse kohaselt Tiibeti polüandria alla, mille puhul sugulusgrupp ühist naist omas. Robertson Smith pidas seda arenenumaks vormiks, kuna tegemist oli vendade grupiga ja ta nimetas seda omakorda *ba 'ali* polüandriaks, kuna naine oli meeste kontrollile allutatud. Tiibeti polüandria kõrval eksisteeris nn Nairi polüandria, mille puhul naine oma sugulaste juurde jäi, kuid tema juures käisid kosilased, kes erinevatesse sugulusgruppidesse kuuluda võisid, samas kui laps naisele kuulus ja põlvnemist emaliini pidi arvati. Nairi polüandria alla liigitas Robertson Smith ajutist tüüpi liite Araabias. Bukhārī kirjeldatud esimest polüandria vormi pidas ta hilisemaks arenguks, kuna isaduse põhimõtte juba esile kerkinud oli.²⁰⁵

Polüandria ühe põhjusena tõi ta McLennani eeskujul välja vastsündinud tüdrukute tapmise kombe, millega olevat kaasnenud naiste puudus. Viimast argumenti on Wilken kritiseerinud, kuna tütarlaste tapmine ei pidavat tingimata naiste puuduseni viima, kuna

²⁰⁴ Wiebke Walther, *Women in Islam*, 57.

²⁰⁵ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 145–149, 152, 158–173. Robertson Smith on polüandria jaotuse ja nimetused McLennani teosest võtnud, kelle teooriaid Henry Morgan kritiseerinud on. Selliste üldiste, kõikehõlmavate ühiskonnateooriate puhul tuleb ettevaatlikuks jääda, kuna neid ei saa kõikidele ühiskondadele kohaldada. John Ferguson McLennan, *Primitive Marriage: An Inquiry into the Origin of the Form of Capture in Marriage Ceremonies* (Edinburgh, 1886).

Herodotuse kirjelduse kohaselt oli toika ukse taha jätmise komme ka Liibüa nasamonidele omane. Pembroke'i arvates on ühte lugu antiikautorite puhul eri tegevuspaikadesse asetatud, lisades juurde anomaaliaid. Samas olid Strabo väitel mehed ka oma emadega vahekorras, mida Pembroke seletab sellega, et mitte ainult vennad, vaid ka isad võisid sama naisega vahekorras olla ning Strabo ei suutnud emade ja isa teiste naiste vahel vahet teha. Simon Pembroke, "Women in Charge", 5–8, 13; *Ancient History Sourcebook: Ancient Accounts of Arabia, 430 BCE–550 CE*.

loodusseaduse kohaselt olevat naisi alati rohkem ja meeste arvu vähendasid pidevalt toimuvad sõjad.²⁰⁶

Wilken nõustus Robertson Smithiga, et vanade araablaste juures ilmselt poliandria eksisteeris, kuna Strabo andmed seda kinnitavad. Tema sõnul on arvatud, et läbi poliandria toimus areng privaatabielu poole, kusjuures alguses polnud sama naist omavad mehed suguluses, vaid alles arenenumas vormis reeglina vennad ühte kaasat omasid. Ta ise siiski kahtles, kas seda mingiks arenguastmeks pidada võib, kuna see võis kujutada erandlikku juhtumit ühiskonnas, milles naiste arv mingil põhjusel vähenenud oli.²⁰⁷

Wellhausen kasutas samuti Strabo kirjeldust järeldamiseks, et mehed olid sugulased, kes ühte majapidamist omasid ja naine justkui nende ühisomand oli. Sellest tulenevalt peeti abielurikkujaks seda, kes väiksesse sugulasringi ei kuulunud.²⁰⁸

Ka Stern on leidnud näiteid, et Mediinas üks naine samal ajal kahe vennaga abielus oli, samas ei soovi ta piisavate tõendite puudumisel väita, et poliandria Mediinas laiemalt esines. Kuigi Robertson Smith arvas, et vanas Araabias abielutüüpidest valdavalt poliandria esines, heidab Stern selle kõrvale kui loogilisest arutlusest tuletatud, mitte kindlatel tõenditel põhineva järelduse.²⁰⁹ Täpsete järelduste püstitamist segab asjaolu, et lahutused olid sagedased ja tihti ei saa kindlalt väita, kas korraga oldi mitme inimesega abielus või järjest. Islam võis küll polügüüniat aktsepteerida, kuid allikate kohaselt ei saa väita, et see Mekas ja/või Mediinas islami eelõhtul eksisteeris. Ilmselt ei võimaldanud juba majanduslikud tingimused Mediinas mehel islamieelsel ajal mitut naist pidada, millega nõustub ka Watt.²¹⁰ Seejuures ei välista Stern võimalust, et meestel oli mitu naist, kuid nad elasid koos ühega neist ja võisid teisi lihtsalt küllastada.²¹¹

Islami apoloogeedid on väitnud, et islam pani piiri lokkavale polügüüniale, mis olevat isegi beduiinide juures eksisteerinud, kuid lääne teadlased on arvanud, et see polnud vana tava piirang, vaid Muhamedi ajal valitsenud sotsiaalse olukorra tulem ja võib-olla isegi selle julgustamine.²¹² Allikatest tuleneva info põhjal ei tundu polügaamia islamieelsel ajal

²⁰⁶ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 153–155; George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 53–56.

²⁰⁷ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 7–9, 27.

²⁰⁸ Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 461–462.

²⁰⁹ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 61–62.

²¹⁰ *Ibid.*, 62–70, 81. William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 276.

²¹¹ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 70; Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 44.

²¹² Leila Ahmed, “Women and the Advent of Islam”, 679; Asghar Ali Engineer, *The Rights of Women in Islam*, 21–22; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 81.

Araabias laialt levinud olevat, vähemalt Mekas ja Mediinas mitte. Islamiga seadustati polügaamia, andes mehele õiguse kuni nelja naisega abielluda, eeldusel et ta neid kõiki võrdselt kohelda suudab (4:3). Naistele see õigus ei laienenud. See luba ilmutati prohvetile pärast Uḥudi lahingut, mille järel täienesid juba varasemates lahingutes abikaasa kaotanud leskede read ning tekkima hakkas nii-öelda üleliigsete ja vallaliste naiste probleem. Seetõttu tuli anda välja sanktsioone leskede ja laste ees hoolitsemiseks. Prohvet näitas ise uskujate kogukonnale eeskujuna, abielludes Badri ja Uḥudi lahingu järel lehestunud Zainab bint Khuzayma ja Umm Salamaga. Ilmselt polnud tegu varasema tava piiranguga, vaid hetkeasjaoludest tuleneva abinõuga parandada toetuseta jäänud leskede olukorda.²¹³ Osa teadete kohaselt ei kiidetud polügaamia kehtestamist algselt heaks, eriti Mediina elanike seas, kelle jaoks see võõras oli, kuid ajapikku selle kombega lepidi. Samas veel mõnda aega võisid võimukamad naised nõuda et mees nende kõrvale teist ei võtaks, nagu seda tegi Muhamedi lapselaps Amīna.²¹⁴ Kuna islami nõuete kohaselt pidi mees oma naistele omaenda majapidamise tagama, oli polügaamia ka islami ajal pigem jõukamate moslemite privileeg.²¹⁵

4.2.2. *Nikāḥ al-mut‘a*

Nikāḥ al-mut‘a ehk naudingubieliu oli kahe osapoole, mehe ja naise vahel kindlaks ajaks sõlmitud abielu, mille läbi naine mingi tasu sai. Selle abielutüübi eripäraks on ajaline piiratus, mille abielu osapooled kindlaks määrasid ning mille möödudes liit kehtivuse kaotas. See ei hõlmanud lahutust ega eeldanud eestkostja olemasolu, ehk siis naise pere sekkumist, mistõttu võis see täielikus saladuses toimuda.²¹⁶ *Mut‘a*’t on peetud islami-eelseks abielutüübiks, toetudes Ammianus Marcellinuse kirjeldusele saratseenidest, mille kohaselt mehed endale teatud ajaks naise palkasid, kes neile justkui kaasavaraks vibu ja

²¹³ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 78–69, 81; William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 279; Wiebke Walther, *Women in Islam*, 57–58; Leila Ahmad, “Women and the Advent of Islam”, 679–680.

²¹⁴ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 82–83; Naila Minai, *Women in Islam*, 17; William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 277; Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 52.

²¹⁵ Wiebke Walther, *Women in Islam*, 58.

²¹⁶ Reuben Levy, *The Social Structure of Islam*, 115; George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 10, 17; Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern”, 464–465; Artur Gribetz, *Strange Bedfellows: Mut‘at al-nisā’ and Mut‘at al-ḥajj*, (Berlin, 1994), xv; Shahla Haeri, “Temporary Marriage”, *EQ*, Vol. 5, ed. Jane Dammen McAuliffe (Brill, Leiden – Boston, 2006), 232.

Robertson Smithi arvates oli mõlema osapoole vastastikusel soovil võimalik liitu ka pikendada. William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 82–85

telgi andsid, jättes endale samas vabaduse mees omal soovil maha jätta.²¹⁷ Wellhausen on Ammianus Marcellinuse kirjeldatud abielu eraldiseisvaks islamieelseks abielutüübiks pidanud, mida tema sõnul *mut‘a*’ga sassi ajada ei tohiks. *Mut‘a* polevat tema väitel islamis konserveeritud vana tava jäänuk, mida Ammianus Marcellinuse kirjeldusega samastada saaks. Seda sellepärast, et *mut‘a* korral saab naine kingituse, mitte mees, ja ta ei saanud abielu lõpetada. *Mut‘a* on ajutine kooselu vorm, samas kui Wellhausen islamieelset abielu püsivaks pidas.²¹⁸ Robertson Smith ja Wilken on mõlemat islamieelse abielutüübina teineteisega samastanud, lisades veel, et ilmselt jäi naine oma hõimu juurde ja sellisest vahekorrast sündinud lapsed kuulusid tema sugukonda.²¹⁹

Hatiitides on mitmeid teateid, mille kohaselt Muhamed enda järgijatel mingil perioodil *mut‘a*’t praktiseerida lubas, kuid selle keelustamise ajaks ollakse erinevatel arvamustel. Mõne hatiidi teatel oli see abielu Muhamedi eluajal lubatud²²⁰, teistest ilmneb, et Muhamed selle Khaibari lahingu järel keelas. Samas osa hatiitide kohaselt oli see ka Meka vallutamise ajal mõneks ajaks lubatud.²²¹ Muhamedi kõrval on selle keelamist Omariga seostatud.²²² Nende hatiitide põhjal on Wilken järeldanud, et prohvet selle mitu korda keelustas, kuid seda keeldu Omari ajani eirata võidi.²²³ Šiiidid on *mut‘a* keelamise vastu protesteerinud ning nende hulgas on see lubatud ja teatud reeglitega varustatuna kompleksseks religioosseks institutsiooniks arenenud.²²⁴

Traditsioonide kohaselt lubas prohvet seda erandina vallutussõdade ajal praktiseerida. Selle taustal tundub *mut‘a* eesmärgiks olevat mingil põhjusel kodust eemal olevatele meestele naise tagamine, keda ajutiselt niiöelda „üürida“ võidi. Siit ka järeldus, et ajutine abielu seisnes pigem seksuaalse naudingu saamises teatud ajavahemikus, kui järeltulijate

²¹⁷ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 20; Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 465; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 82; Ancient History Sourcebook: Ancient Accounts of Arabia, 430 BCE–550 CE.

²¹⁸ Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 464–465; Artur Gribetz, *Strange Bedfellows*, 6.

²¹⁹ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 10–20; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 84–85.

Robertson Smith on *mut‘a*’st rääkides maininud ka sellele sarnast *beena* abielu, mis McLennani teatel Tseilonil ja Indias esines. Selle kohaselt jäi naine samuti oma hõimu juurde, sellest liidust sündinud lapsed kuulusid temale ning mees käis tal lihtsalt aeg-ajalt külas. Sellised abielutüübid, kus naine säilitab oma iseseisvuse ja teda ei allutata mehele, nimetas ta *šadīqa* abieluks, vastukaaluks baaliabielule. William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 86–87, 94.

²²⁰ *Šaḥīḥ* Muslim. Book 8, Number 3246, 3261; *Šaḥīḥ* Bukhārī. Volume 7, Book 63, Number 251–252.

²²¹ *Šaḥīḥ* Muslim. Book 8, Number 3253–3254, 3257–3258, 3260, 3263, 3265–3267; *Šaḥīḥ* Bukhārī, Volume 7, Book 59, Number 527, 530; Susan Ann Spector, *Women in Classical Islamic Law: A Survey of the Sources* (Leiden: Brill, 2010), 94.

²²² *Šaḥīḥ* Muslim. Book 7, Number 2874. Book 8, Number 3248–3250.

²²³ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 10–13.

²²⁴ Shahla Haeri, “Temporary Marriage”, 232–235.

sigitamises, sarnanedes mingil määral prostitutsiooniga, mis spetsiaalse terminiga varustatud on.²²⁵

Allikmaterjali puudulikkuse tõttu on raske luua järeltusi islamieelsel ajal esineva ajutise abielu kohta, kuid asjaolu, et Sterni andmed abieluliitude ebapüsivusele ja lõtvusele viitavad, on üpris kõnekas.²²⁶ Selle esinemist ei saa välistada ka selle tõttu, et Muhamed ajutisi abielusid vallutusretkede ajal praktiseerida lubas ning sellele ei viidatud kui mingile uuele ja ebatavalisele tavale.

4.2.3. *Nikāh al-istibḍā*

‘Ā’isha oli *Ṣaḥīḥ* Bukhārī vahendusel eelpool nimetatud kahe polügaamiatüübi ja tavapärase abielu kõrval eraldi abieluvormina välja toonud *al-istibḍā*, mille kohaselt mees oma naise pärast kuupuhastust ühiskonnas kõrgemat staatust omava mehe juurde saatis, kellega naine vahekorras olema pidi.²²⁷ Pärast seda hoidus mees enda naisega kuni rasedust kinnitavate märkideni füüsilisse kontakti astumast, kuid sellisest aktist sündinud laps kuulus seaduslikule abikaasale. See olevat Bukhārī kohaselt olnud viis kõrgest seisusest järglaste saamiseks, kuigi osa autorite seisukoha järgi seda ka paari lastetuse korral praktiseeriti.²²⁸

Gelder viitab vastavat teemat arutades õigustatult, et kuna naine oli kogu selle protseduuri ajal enda mehega abielus ega võõra partneriga seadsulikult liitu ei sõlminud, ei saa sellest siiski kui abielutüübist rääkida. Tema hinnangul oli selle tava eesmärgiks eelkõige „hea kvaliteediga“, füüsiliselt ja vaimselt tugevaid järglasi saada.²²⁹

²²⁵ Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern”, 464–465; Reuben Levy, *The Social Structure of Islam*, 115; Shahla Haeri, “Temporary Marriage”, 233; George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 18.

²²⁶ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 62.

²²⁷ Artur Gribetz, *Strange Bedfellows*, 7; George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 25; Hammūdah ‘Abd al’Aḥī, *The Family Structure*, 100.

²²⁸ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 26, 28–29; Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 132; Wiebke Walther, *Women in Islam*, 64; Robert Bertram Serjeant, “Zinā, some Forms of Marriage and Allied Topics in Western Arabia”, *Studies in the Oriental Culture and History: Festschrift for Walter Dostal*, ed. Andre Gingrich (Frankfurt am Main: Lang, 1993), 147–148.

²²⁹ Geert Jan van Gelden, *Close Relationships: Incest and Inbreeding in Classical Arabic Literature* (London: Tauris, 2005), 19–21.

Stern ei leidnud enda allikatest tõendeid ei selle, ega ka muude Bukhārī mainitud abielutüüpide kohta.²³⁰ Samas puudutavad tema allikad peamiselt aega vahetult enne islamit, ehk siis sündmusi umbes *hijra* paiku ja islami varajasel perioodil ehk moslemi kogukonna varajastel aastatel. Selleks ajaks võis osa vanade araablaste kombeid, sealhulgas *al-istibḏā*, mida islami ajal enam ei esinenud, praktikast kadunud olla, kuid inimeste mälus veel püsida.

4.2.4. Vahetus- ja pärimisabielu

Shighār'i ehk vahetusabielu puhul vahetasid islamieelsel ajal mehed omavahel enda eestkostevaluseid, tütreid või õdesid, vältides nii pruudiluna maksmist. Samuti tavatsesid mehed ka ise enda hoolealustega abielluda, seejuures viimasele tasu maksmata.²³¹

Bukhārī kohaselt keelas prohvet *shighār*'i, ilmselt kuna see ei ühtinud muhameedliku printsipiiga, et pruudiluna kuulub naisele.²³² Islami koolkonnad on arutlenud selle üle, kuidas selliste juhtumite korral käituda. Enamasti nõustuti selles, et abielu oli kehtetu, paar lahutati, kuid pruudiluna maksmises oldi eriarvamusel.²³³

Ühe teate kohaselt võis mees *jāhiliyya*-ajal oma isa, venna või poja lesega lahkunu pruudiluna all abielluda või teda kellelegi teisele naita ja sellest saadud tasu endale võtta, juhul kui ta lehestunud naisele kiiresti riide peale viskas näitamaks, et ta viimase enda hoole alla võttis. Kui naine aga ootas, kuid oma pere juurde tagasi läks, võis ta ise enda järgmise abielu üle otsustada. Robertson Smithi järeldas sellest, et abieluõigused olid pruudilunaga ostetavad ja seetõttu võidi neid kui omandit koos lesega pärida ning soovi korral edasi müüa.²³⁴ Wellhausen ei pea isegi valeks naise kui omandi käsitlemist, keda

²³⁰ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 74.

²³¹ Susan Ann Spector, *Women in Classical Islamic Law*, 86; Julius Wellhausen, "Die Ehe bei den Arabern", 443; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 100–101; Maulānā Muhammad 'Alī, *The Religion of Islām*, 625; Reuben Levy, *The Social Structure of Islam*, 105; William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 283.

²³² Ṣaḥīḥ Bukhārī, Volume 7, Book 62, Number 47; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage in Early Arabia*, 112; Maulānā Muhammad 'Alī, *The Religion of Islām*, 625.

²³³ Susan Ann Spector, *Women in Classical Islamic Law*, 86–87.

²³⁴ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 105–106, 162. Vaata ka Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 129; Hammūdah 'Abd al'Aḩī, *The Family Structure*, 101; George Alexander Wilken, *Das Patriarchat*, 68–69.

'Abd al'Aḩī on oma isa lahutatud naise või lese ehk kasuemaga abiellumist nimetatud *maqt*-abieluks. Hammūdah 'Abd al'Aḩī, *The Family Structure*, 101.

lehestumise järel kui lahkunu vara pärandada võidi, eelkõige oma vennale.²³⁵ Wilken on Robertson Smithi järeldustega üldiselt nõustunud, kuid samas polevat naiste pärandumine mehe sugulasele reegel olnud, kuna leidus naisi, kes ise enda eest otsustada võisid, seetõttu võis see tava ainult teatud hõimude juures esineda. Samuti olevat oma isa lesega abiellumine vanade araablaste juures põlatud olnud ja sellises liidus inimesi sõimunimega kutsuma hakati. Nendele seisukohtadele ei leiduvat aga Robertson Smithi väitel mingeid konkreetseid näiteid.²³⁶ Koraan seevastu keelas meestel naisi vastu nende tahtmist pärida (4:19, 22), samuti keelati abielu kasupojaga (4:22–23).

Robertson Smithi väitel oli nii Mekas kui Mediinas palju juhtumeid, kui mees oma venna lesega abiellus.²³⁷ Ka Stern on leidnud mitmeid tõendeid, et mõlemas oaasilinnas vennad sama naisega abiellusid, kuigi ta ei sooviks väita, et see laialt levinud komme oli. Pole kindel, kas vanad araablaste seda õilsaks tavaks pidasid, et mees oma venna lese kätt paluks, või see oli varasema leviraadi jäänuk, kuid islami ajal oli see üpris levinud kombeks muutunud.²³⁸

4.2.5. Röövabielu

Islamielses hõimuühiskonnas toimusid eri gruppide vahel pidevalt sõjad, mille käigus rööviti muu väärtusliku hulgas ka naisi, kellega kas abielluti või nad konkubiinideks muudeti. Sellises abielus kaotas naine õiguse iseenda eest otsustada, ta kuulus mehe võimu alla ja ainult viimane sai lahutust lahutada.²³⁹ Muhamedi eluajal ja enne seda olevat pruudirööv väga tavaline ja levinud olnud, iga ekspeditsiooni üks eesmärk oli nii mees- kui

Robertson Smithi hinnangul võis isa lesega abiellumine Araabias või isegi kogu maailmas väga levinud olla. William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 109–110.

²³⁵ Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 455.

Islami entsüklopeedia kohaselt peeti kuni Muhamedini Araabias naiste mehe vara hulka ning pärija jätkas lahkunu abielu. O. Spies, “*Mahr*“, 137.

²³⁶ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 62, 65–70; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 106–107.

²³⁷ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 108–109.

²³⁸ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 61, 70.

Ka Burckhardt täheldas selliste liitude olemasolu oma reisidel beduiini ühiskondades. Seal polnud tava poolt nõutud, et mees ja tema venna lesk abielluks, kuid naine keeldus harva sellest ettepanekust, kuna sellisel juhul jäi vara perekonna sisse. John Lewis Burckhardt, *Notes on the Bedouins and the Wahābys* (London, 1830), 64.

²³⁹ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 74, 91; Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 436.

naisorjade võtmine, kelle eest hiljem lunaraha nõuda võidi või kes orjaks müüdi. Sõjad toetasid Araabias kihavat orjakaubandust turgudel, sealhulgas Mekas.²⁴⁰

Selle abielutüübi kohta pole paljud uurijad väga sõna võtnud. Teistest mõnevõrra pikemalt on sellest kirjutanud Robertson Smith, kes seostas Araabia naiste kombelõtvust osaliselt pidevate röövidega ja arvas, et röövabielu oli vanem kui lepingu- ehk ostuabielu, millega nõustus ka Levy, kuna araablased olevat abielunaise allumist abikaasale praktiliselt vangistuseks pidanud.²⁴¹

Muhamed ja tema kaaskondlased võtsid ka vallutuste käigus naisvange ning abiellusid nendega, kinkides neile pruudilunaks vabaduse.²⁴² Kuna prohvet selle tava heaks kiitis, tunnustati ka islamis seda tüüpi abielu (4:24).

Konkubiinidena sai sõjavange ja mitte abielus olevate orjatare pidada, kusjuures Koraani kohaselt polnud nende arv piiratud. Neid ei tohtud prostitutsioonile sundida ega rasedana järgmisele omanikule edasi müüa. Kui omanik orjatariga abielluda soovis, pidi ta naise enne vabastama. Islamis oli kitsendavaks määruseks nõue, et naine kas moslem, kristlane või juut olema pidi.²⁴³

4.2.6. *Bint ‘amm* abielu

Islamieelsete araablaste juures olevat levinud tava olnud oma isapoolse onutütrega (*bint ‘amm*) abielluda. On arvatud, et nõbudel oma lulletütardele eelisabieluõigus oli, kuid nende omavahelist abiellumist ei peetud siduvaks kohustuseks. *Bint ‘amm* abielu võidi soosida selle endogaamse iseloomu tõttu, kuna tütar ei lahkunud hõimust ja jäi omaste kontrolli alla.²⁴⁴

²⁴⁰ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 89, 99; William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 293.

²⁴¹ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 91, 97; Reuben Levy, *The Social Structure of Islam*, 95.

²⁴² Julius Wellhausen, "Die Ehe bei den Arabern", 436.

²⁴³ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 90; Reuben Levy, *The Social Structure of Islam*, 117–118; Hammūdah ‘Abd al’ Aṭī, *The Family Structure*, 44–45.

²⁴⁴ Julius Wellhausen, "Die Ehe bei den Arabern", 436–437; Reuben Levy, *The Social Structure of Islam*, 102.

Mitmete autorite arvates esines seda abielutüüpi ajal enne islamit üpris sageli²⁴⁵, kuid Sterni arvates ei olnud see siiski kindlalt välja kujunenud tava, kuna selle praktiseerimine eri hõimudes üpris arvestatavalt varieerus. Tema kohaselt võis termin *bint ‘amm* mitte ainult esimese astme nõo kohta kehtida, vaid see võis ka kaugematele sugulastele nagu nõo pojale-tütrelle ning teise ja kolmanda astme nõbudele laieneda.²⁴⁶ Muhamedi pärimisseaduse tõttu muutus *bint ‘amm* abielu ilmselt valdavamaks, kuna selle kohaselt võisid naised oma sugulaste ja abikaasa varast mingi osa pärida, kuid isapoolse nõoga abielludes jäi varandus klanni.²⁴⁷

See tava on islami ajal Lähis-Idas väga soositud olnud. Ka Burckhart täheldas oma reisirõõl, et poistel võis *bint ‘amm*ile eelisõigus olla. Samuti oli tüdruku nõo jaoks pruudiluna väiksem kui võõrastele, aga kui viimane ei langetanud abikaasa valikul otsust tema kasuks, oli teise kosilasega abiellumiseks ikka lallepoja nõusolekut vaja.²⁴⁸

4.2.7. Lepingubieliu

‘Ā’isha kohaselt olevat Muhamed kaotanud kõik abielutüübid peale selle, mida islamis tunnustatakse, ehk siis tavapärase individuaalbieliu mehe ja naise vahel, millega kaasnes pruudiluna maksmine.²⁴⁹ Kuna islamis oli abielu kui leping, on sellest ka antud nimetus tuletatud. Asetades selle islamieelses ühiskonnas laiemale taustale, võib sellele lisada, et pruudiluna maksti kas naisele endale või tema eestkostjale ja abiellumise järel võis paar nii mehe kui naise juurde elama minna, olenevalt kohalikust tavast. Wellhauseni kohaselt võis abielupaar nii naise kui mehe juures elada ning viimasel juhul võis mees abikaasal külas

²⁴⁵ Reuben Levy, *The Social Structure of Islam*, 102; Nikki R. Keddie, *Women in the Middle East*, 18; George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 59–62.

²⁴⁶ Esimese astme nõbu on onu ja tädi laps, teise astme nõbu vanatädi või -onu lapselaps, kolmanda astme nõbu vanavanatädi, -onu laps.

²⁴⁷ Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 60, 65, 158, 166.

²⁴⁸ John Lewis Burckhardt, *Notes on the Bedouins and the Wahābys*, 113, 272.

²⁴⁹ Leila Ahmed, “Women and the Advent of Islam”, 668–669; Artur Gribetz, *Strange Bedfellows*, 7.

Wellhausen on seda ka patriarhaalseks privaatabieluks nimetanud, mis viitab sellele, et põlvnemist arvestati meesliini pidi. Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 460.

See koos 4.2.1. nimetatud kahe polügaamse abielutüübiga ja 4.2.3. välja toodud *al-istibḍā’*ga moodustasid ‘Ā’isha kohaselt neli põhilist abielutüüpi islamieelsel ajal.

käia. Samuti olevat juba enne islamit pruudiluna naisele maksma hakatud.²⁵⁰ Engineer pidas lepinguabielu koos pruudiluna maksmisega islamieelsel ajal kõige levinumaks.²⁵¹

Robertson Smith nimetas lepinguabielu ka ostuabieluks, mida semiidi rahvaste juures laiemalt leiduvat, kuna pruudiluna islami tulekuni abielu sobitajatele kui hüvitist ühest hõimuliikmest ilma jäämise eest maksti. Ta on selle koos röövabieluga ühise nimetaja, *ba'al*'i ehk ülemvõimu-abielu alla liigitanud, mille iseloomulikuks jooneks oli see, et naine mehe hõimu juurde elama läheb ja seejärel enda abikaasa (ar. k. *ba'l*, *ba'al* ehk isand) võimu alla kuulub. Sellise abielu puhul arvestati pärinemist ilmselgelt meesliini pidi. Juhul kui kink pruudile anti, oli tegemist *ṣadīqa* abieluga, mille alla võis *mut'a* liigitada. Varasemal ajal olevat Robertson Smithi arvates see väga levinud olnud, arvestades seda, kuivõrd sugulusgrupp kokku hoidis ja naisele vajadusel tuge pakkus.²⁵² Wilken seostas ostuabielu eksogaamia ehk hõimuvälise abieluga, mis võis Araabias enne Muhamedi siinseal esineda, kuid ilmselt polnud see väga levinud, kuna naiste staatus selleks liiga kõrge oli.²⁵³

Abielu islamis oli Robertson Smithi kohaselt samuti ostuabielu, mille korral pruudi eestkostja abielu sobitab ja naine abiellumise järel mehele allutati, kuigi pruudiluna mingi „humaanse ebaloogilisuse“ läbi viimasele maksti. Selle abielutüübi levikuga olevatki naiste positsiooni allakäik alanud.²⁵⁴

Muhamed kehtestas islamieelsel ajal kehtinud erinevate abielutavade paljusust elimineerides patriarhaalse, patrilineaarse ja virilokaalse abielutüübi pruudiluna maksmisega naisele, millega kaasnes polügüünia võimalus. Selle abielutüübi raames oli mehel abielus selgelt rohkem privileege – nad omasid kontrolli naise üle, sellest liidust sündinud lapsed kuulusid tema suguliini ning eelkõige meestel oli lahutuse algatamise õigus. Ahmedile tundus, et meestele anti totaalne võim, samas kui naised sellega meeste ees jõuetuteks muutusid.²⁵⁵

²⁵⁰ Julius Wellhausen, „Die Ehe bei den Arabern“, 433–434, 468–469.

²⁵¹ Asghar Ali Engineer, *The Rights of Women in Islam*, 22–23.

²⁵² William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 87–96, 121, 125.

²⁵³ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 65–72.

²⁵⁴ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 121, 127.

²⁵⁵ Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 45; Leila Ahmed, „Women and the Advent of Islam“, 678.

4.2.8. Endogaamia ja eksogaamia

Abielutüüpide esinemist kogukonnas mõjutas olulisel määral nende suletus või avatus läbi abielu kontaktide loomise suhtes teiste hõimudega. Kui eelistati sõlmida hõimuseseid abielusid, oli tegu endogaamiaga. Hõimuvälist abielu ehk eksogaamiat on kahte tüüpi. Kui naine abiellumise järel oma pere juurde jäi ja mees talle järgnes või teda seal külastas, oli tegemist uksori- ehk matrilokaalsusega, mis esines islamieelsel ajal ka Araabias. Selles liidus kuulusid lapsed naise hõimu ja põlvnemist jälgiti emaliini pidi.²⁵⁶ Väidetavalt oli matrilineaarsusel põhinevas ühiskonnas vend perepea.²⁵⁷ Viri- ehk patrilokaalsuse puhul läks naine mehe pere juurde elama.

Endogaamia ja eksogaamia esinemise ning leviku osas Araabia poolsaarel on autorid erinevatel seisukohtadel. Wilkeni kohaselt domineeris algselt araablaste juures eksogaamia, kuid esines ka *bint 'amm* abielusid. Üleminekuga patrilineaarsusel põhinevale ühiskonnakorrale asendus eksogaamia endogaamiaga ja abielu onutütrega muuts väga levinuks, kuigi abielud võõrastega ühiskonnapildist lõplikult ei kadunud.²⁵⁸ Wellhausen oli arvamusel, et endogaamiat eelistati eksogaamiale hõimu kokkuhoidmise eesmärgil, kuna järeltulijad jäid lahutuse korral hõimu sisse (eeldades, et naine läks mehe juurde elama) ja naise pere sai oma tüdruku lahutuse või lehestumise korral toetada. Samuti sooviti abielust sündinud lapsi hõimu sees hoida, kuna lahutuse korral võis naine koos lastega hõimust lahkuda, kui ta mujalt pärit oli. Eksogaamia puhul olevat Araabias selle mõlemaid alaliike esinenud.²⁵⁹

Smithi ja Wilkeni arvates rääkis eksogaamia kasuks vastumeelsus veresugulaste vaheliste abielude vastu, kuna usuti et sellisest abielust sündinud lapsed nõrgad ja haiglased on.²⁶⁰ Peale selle võisid mehed teise klanni naisi eelistada peretülide vältimiseks, mis koos elades

²⁵⁶ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 76–78, 86–87; Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 478; Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 41; George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 43.

²⁵⁷ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 129; William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 272.

²⁵⁸ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 62, 43–44.

Wilken oli arvamusel, et eksogaamia, mille puhul naise pere juurde elama jääd, oli matrilineaarsusel põhineva ühiskonnakorra jäänuk.

²⁵⁹ Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 437–438, 450, 468.

²⁶⁰ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 74; George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 57.

vältimatult tekkida võisid. Ka pidevad hõimudevahelised sõjad soodustasid eksogaamiat ja isegi laialt levinud vastsündinud tütarlaste tapmise komme.²⁶¹

Stern uuris Mediina elanike genealoogiaid ja järeldas, et sealses põllumajanduslikus kogukonnas praktiseeriti enim endogaamiat. Abielluti peamiselt klanni või alahõimu sees, sageli lähedaste sugulastega. Eksogaamia puhul sõlmiti abielusid ümbritsevate hõimude meestega, kes nende liitlased olid ja naised jäid seejuures oma klanni juurde. Kui Mediina mehed väljaspoolt naise võtsid, võisid viimased enda hõimude juurde jääda ning mees käis tal seal külas.²⁶² Juba enne Muhamedi tulekut esines seal palju abielusid Mediina rivaalitsevate hõimude Aws ja Khazraj vahel, mõlema hõimu klannide liidrid olevat isegi omavahel suguluses olnud. See viitab, et abielusid sõlmiti ka poliitilistel eesmärkidel liitude loomiseks.²⁶³

Mekast on näiteid nii hõimusestest kui ka -välistest abieludest, samuti Kuraišiitide liitlashõimude liikmetega. Abielusidemed lähedal elavate hõimude naistega, kes oma grupi juurde jäid, tundusid ajutised olevat. Kõige eelneva põhjal järeldas Stern, et Mekas ja Mediinas ei eksisteerinud kindlat abielutüüpi, kuid enamasti jäid naised Mekas ja Mediinas oma hõimu juurde ega abiellunud väga väljaspoole.²⁶⁴ Lecker on geneoloogilisi tabeleid uurides leidnud tõendeid Mediina juutide ja Kuraišiitide omavahelistele abieludele enne *hijra*'t, mis võis mõningal määral seletada prohveti teadmisi selle usu kohta.²⁶⁵

Robertson Smith kaldus arvama, et islamieelne Araabia peamiselt endogaamne oli, kusjuures beduiinide puhul naine harva oma hõimu juurest lahkus. Samas ta nendib, et endogaamia ja eksogaamia ilmselt teineteise kõrval esinesid. Kus hõimudevahelise vaenu puudumine seda lubas, sõlmiti ka eksogaamseid abielusid.²⁶⁶ Ka kõik eelpool nimetatud autorid tõdesid nii endogaamia kui ka eksogaamia olemasolu islamieelses Araabias, kusjuures viimase puhul võis abielupaar nii mehe kui naise juures resideeruda.²⁶⁷

Seitsmendal sajandil kehtestas Muhamed virilokaalse patrilineaarsusel põhineva polügüünse abielutüübi, kusjuures Ahmedi väitel oli Araabia viimane piirkond Lähis-Idas,

²⁶¹ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 74–75, 124

²⁶² Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 46, 57–58.

²⁶³ *Ibid.*, 58, 63.

²⁶⁴ *Ibid.*, 65–68, 152.

Nii viri- kui ka ukxorilokaalsuse olemasolu Mekas tunnistas ka Watt. William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 375.

²⁶⁵ Michael Lecker, “A Note on Early Marriage Links”, 17–39.

²⁶⁶ William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 74–79.

²⁶⁷ George Alexander Wilken, *Das Matriarchat*, 52–53; Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 437–438; Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 46–68.

kus selle ajani patrilineaarsusel põhinev abielu ainsa õigusliku abielutüübina kehtestatud polnud. Virilokaalset polüüüniat olevat enne islamit Araabias vähe esinenud ja seda esines pigem matrilineaarses kontekstis, kus mehed naistel nende hõimu juures külas käisid.²⁶⁸

4.2.9. Naiste seisund ühiskonnas ja abielus

Islamielses luules kujutati naise vabadena, kes oma klanni meestega üpris vabalt ringi käisid, samas kui võõra klanni vastassoo esindajatega natuke distantsi hoiti.²⁶⁹ Levinud arvamuse kohaselt olid naised enne islamit ning prohveti eluajal iseseisvamad ja avalikus elus tegevamad, neid austati ja hoiti ning vajadusel astus naise sugukond, kellele ta toetuda sai, tema kaitseks välja. Juhul kui pruudiluna eestkostjatele maksti, võidi neis ka sissetuleku allikat näha. Naised polnud ainult abikaasad ja emad, nad olid ühiskonna nähtavad ning aktiivsed liikmed, tegeledes erinevates sfäärides, ka majanduses – nad olid preestrinnad, ennustajad, ravijad, luuletajad, võitlejad ja isegi valitsejad, mida tõestavad teises peatükis toodud näited. Kuigi nad ei pruukinud meestega samal tasemel olla, teadvustati nende panust kogukonda.²⁷⁰ Naiste staatus ja õigused abielus sõltusid paljuski kehtivatest kohalikest tavadest, ühiskondlikust korrast ning nende endi sotsiaalsest staatusest, kuid eelnevale taustale toetudes võib järeldada, et teatud kogukondades oli neil abikaasa valikul kaasaraäkimisõigus, nad võisid pruudiluna endale jätta, seega vara omada ja kohati ka pärida ning omasid õigust lahutust algatada. Beduiini naistele võis nomaadlik eluviis rohkem vabadust tagada.²⁷¹

Peamiselt põllumajandusliku kogukonnaga ning piiratud väliskontaktidega Mediinat ja jõukamat kaubandusega tegelevat Mekat võrreldes jõudis Stern järeldusele, et mõlemal oli erinev ettekujutus abieluinstitutsioonist. *Anṣār* ei sõlminud meelsasti abielusid võõraste

²⁶⁸ Leila Ahmed, *Women and Gender*, 41, 44.

²⁶⁹ Teresa Garulo, “Women in Medieval Classical Poetry”, *Writing the Feminine: Women in Arab Sources*, ed. Manuela Marín, Randi Deguilhem (London: Tauris, 2002), 31–32.

²⁷⁰ Wiebke Walther, *Women in Islam*, 4, 6; Robert Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 128, 132; Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 447–450; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 96–97, 155; Naila Minai, *Women in Islam*, 5, 17; Leila Ahmed, “Women and the Advent of Islam”, 690; Nabia Abbott, “Women and the State on the Eve of Islam”, *The American Journal of Semitic Languages*, 58 (1941), 259–263; Jane I. Smith, “Women, Religion and Social Change in Early Islam”, *Women, Religion and Social Change*, ed. Yvonne Yazbeck Haddad, Ellison Banks Findly (Albany, NY: State University of New York Press, 1985), 20–22.

²⁷¹ Philip K. Hitti, *The Arabs: A Short History*, 15; Robert F. Spencer, “The Arabian Matriarchate: an Old Controversy”, *Southwestern Journal of Anthropology*, 8 (1952), 279.

hõimudega, nagu *muhājirūn* seda tegi. See seletab, miks pärast *hijra*'t *anṣār*'i ja *muhājirūn*'i vahel eriti palju abielusid aset ei leidnud. Mediina elanike erinevad vaated abielule, vastumeelsus valduste teise hõimu kätte pärandamise suhtes ning *anṣār*'i naiste enesetadlikkus ja uhkus, mille tõttu nad võisid polügüüniat solvavaks pidada, tegi neist eraldiseisvama kogukonna. Kaliif 'Umar olevat öelnud, et Kuraišiitid domineerisid oma abikaasade üle, kuni nad Mediinasse läksid, kus oli vastupidi ja kuraišiitide naised võtsid *anṣār*'i naiste harjumise üle.²⁷²

Naiste seisundist rääkides tuleb puudutada ka islamieelset kommet vastsündinud tütreid elusalt matta. Selle motiiviks võis olla vaesus ehk mure lapse toitmise pärast, samuti häbi naissoost järeltulija saamise pärast. Viimase põhjendusteks on toodud perele langevat alandust, kui tütar röövsõja ohvriks langes ja võõra hõimu mehe konkubiiniks või abikaasaks sai.²⁷³ Koraani värssides 16:58–59 ja 43:16–17 kirjeldatakse, kuidas isa nägu tumeneb leinast, kui talle teatati halb uudis tütre sünnist, misjärel ta end häbiga rahva eest peitis, mõtiskledes selle üle, kas laps alles jätta või maha matta. Poisslaste sünni üle võidi rõõmsamad olla, ilmselt kuna nad tugevdasid hõimu ja aitasid vaenlaste vastu võidelda.²⁷⁴ Muhamed keelas selle tava, mida olevat nii Mekas kui Mediinas esinenud. Naised pidid islamiusku astudes vanduma, et nad oma lapsi ei tapaks (60:12).²⁷⁵

Islamis kehtestati kindlalt defineeritud abielutüüp ning pandi paika abielu ja lahutust puudutavad määrused, mis osa autorite arvates naiste staatust parandasid. Rõhutati, et islam keelas vastsündinud tütarlaste tapmise, andis naistele pärimisõiguse ning sätestas pruudiluna maksmise naisele. Siiski võisid need õigused maapiirkondades ja hõimudes sageli teoreetilliseks jääda. Sellest hoolimata jagavad paljud autorid arvamust, et islami esilekerkimisele järgnenud sajandite jooksul toimus tagasilangus, mille käigus naiste positsioon ühiskonnas halvenema hakkas, kuni see koos naiste allutamise mehe kontrollile moslemi kogukonna iseloomulikuks osaks muutus. Seda on seostatud vallutatud Lähis-Ida alade sotsiaalsete tingimustega, kus patriarhaalses ühiskonnas naiste staatus

²⁷² Gertrude H. Stern, *Marriage in Early Islam*, 24–25, 75–77; Leila Ahmed, “Women and the Advent of Islam”, 680; *Ṣaḥīḥ* Bukhārī. Book 7, Volume 62, Number 119; William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, 381.

²⁷³ Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 433; Reuben Levy, *The Social Structure of Islam*, 91–92; William Robertson Smith, *Marriage and Kinship*, 291; Wiebke Walther, *Women in Islam*, 73;

²⁷⁴ Wiebke Walther, *Women in Islam*, 73.

²⁷⁵ Reuben Levy, *The Social Structure*, 92; Julius Wellhausen, “Die Ehe bei den Arabern“, 458.

madalam oli ja neis esinevate piirangutega naiste suhtes. Selle alla kuulus naiste eraldumine ühiskonnast ning loori kandmine.²⁷⁶

Usulisel tasandil on naine ja mees islamis võrdsed, kuid mehed on naistest astme võrra kõrgemad. See tulenes nende füsioloogilisest iseärasusest, kuna mehed naistest tugevamad on, nad pidid neid kaitsma ja neid ülal pidama (4:34, 2:233). Naised moodustasid poole mehe väärtusest, nad pärisid meestest poole vähem ning nende tunnistus võrdus poole mehe tunnistusega (2:282). Mehele oli antud kontroll naise üle, kes teda allumatuse korral füüsiliselt karistada võis, kuid samas nõuti nende vastu ka lahkete käitumist. Naine olevat ribist loodud ja kui mees seda sirgeks painutada üritab, siis see murdub.²⁷⁷

Naiste positsioon koos abielutavade ja -tüüpidega võis hõimuti väga erinev olla. Kogu selles traditsioonide paljususes võis Muhamed tunda vajadust konkreetsete määrustega ühtsete tavade paika panemiseks, mis kogu islami kogukonda *umma*'t ühendaks. Loomulikult ei saanud uus ühiskonnakord täiesti uus ja võõras olla, kuna see võinuks tema järgijates vastumeelsust tekitada, seetõttu säilisid islamis paljud varasemad ühiskondlikud tavad ja kombed, samas kui islamiga ebakõlas olevad keelustati.

²⁷⁶ Wiebke Walther, *Women in Islam*, 5–6, 47–48; William Robertson Smith, *Kinship and Marriage*, 121; Robert F. Spencer, “The Arabian Matriarchate”, 479; Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 17–33; Nikki R. Keddie, “Introduction: Deciphering Middle Eastern Women’s History”, *Women in Middle-Eastern History*, ed. Nikki R. Keddie, Beth Baron (Yale University Press, 1991), 4–7, 25–26.

²⁷⁷ *Ṣaḥīḥ Muslim*. Book 8, Number 3468.

KOKKUVÕTE

Islami ajal sai Araabia poolsaarel geograafiliselt kolme piirkonda eristada: Ida-, Lõuna- ning Kesk- ja Põhja-Araabia oma kohalike iseärasustega ning dialektidega. Ida-Araabia oli teistes eraldiseisvam, omades kontakte Mesopotaamia tsivilisatsioonidega. Põhja- ja Kesk-Araabias oli nii oasilinnades elavaid paikseid kui ka liikuvaid nomaadlikke hõime, kes omavahel liitudes konföderatsioonide moodustada võisid, kuigi viimased sageli ebapüsivateks jäid. Ühtset riiki selles piirkonnas, kuhu ka Meka ja Mediina kuulusid, ei tekkinud. Lõuna-Araabia oli teistest poolsaare piirkondadest arenenum ning seal kujunesid erinevatel aegadel iseseisvad kuningriigid, mille iseloomulikuks jooneks olid samuti hõimukogukonnad. Kõiki neid piirkondi ühendas peale sarnase sotsiaalse süsteemi koostöö kaubanduses, mis nendevahelisi kontakte ning suhtlust tihendas.

Kogu poolsaarel määrasid ökoloogilised tingimused asustusmustrit, inimeste tegevusvaldkonnad ning elulaadi. Täpsemalt vee olemasolu ning selle hulk, mis Araabias kliimatilistest iseärasustest tulenevalt väga piiratud on. Lõuna-Araabias võimaldasid mussoonvihmad põlluharimist, samuti Põhja- ja Kesk-Araabia oasid oma püsivate veekogudega. Kuid suur osa rahvastikust olid nomaadid, kes kõrbe karmi keskkonda trotsides ühelt karjamaalt teisele liikus. Keskkonnatingimustest tulenev elanike elulaad mõjutas oluliselt inimeste mentaliteeti ning ilmselt ka nende tõekspidamisi ning kombeid.

Islami kujunemine ja levik tõi endaga kaasa muutusi nii religioosses kui ka ühiskondlikus plaanis. Senine valdavalt polüteistlik usk asendus monoteismiga ning vallutuste käigus ühendati erinevad autonoomsed Araabia poolsaare hõimud ühtse islami kogukonna alla. Sellega ühtlustus ka senine kommete heterogeensus, mis erinevaid hõimukogukondi iseloomustas, kuna uus usk reglementeeris mitmed ühiskondliku elu valdkonnad. Samas uued määrused tuginesid pigem juba olemas olevatele tavadele, kuna traditsioonide austavate Araabia hõimude kehtivat ühiskonnakorda ei saanud ilmselt radikaalsete reformidega muuta.

Hoolimata vähestest teadetest meile kättesaadavates materjalides on võimalik välja tuua erinevaid islamielseid abielukombeid ja -tüüpe ning jälgida nende taustal naiste saatust ja selle muutumist islami tulekuga. Abielutavades on mitmel juhul näha vanade traditsioonide jätkuvust. Liidu loomisel olid abikaasa valikuks mingid kriteeriumid olemas, mis islami ajal kindlasti leebemad olid, samas kui Koraanis sätestati täpselt partnerid,

kellega islamiusulised abielluda ei tohtinud. Pruudiluna tasumise osas ajal enne islamit on autorid erineval seisukohal, kuid on tõenäoline, et juba enne islamit oli teatud hõimudes kombeks see naisele maksta, kusjuures selle vorm ja suurus olenes mehe majanduslikust võimalusest. Pulmadega seotud tseremoonia oma kindlate osadega jätkus *umma*'s, omandades aja jooksul suurema pidulikkuse astme. Abielu oli ajal enne islamit ebapüsiv ning lahutamiseks oli mitmeid erinevaid viise. Tõenäoliselt olid liidud väga lõdvad ning lahutused sagedased, kuna araablastel puudus kontseptsioon püsivast ja siduvast abieluliidust. Islamis sai eelkõige mees abielu lahutada, kuid kuna lahkuminek väga ebasoovitav oli, said mehed võimaluse oma rutaka otsuse täide viimisega viivitada. Muhamed ei kiitnud nii paljude lahutusviiside eksisteerimist heaks ning soovis neid kaotada, kuid *zihār*, *khul'* ning *ṭalaq* lahutuste kasutamine jätkus islami ajal, võimalik, et põhjuseks oli tavade liiga sügav juurdumine ühiskonnas.

Naiste rolli islamieelses abielus on mõnevõrra raske määratleda, seda just allikate ning erinevate käsitluste vähesuse tõttu. Kindlasti erines piirkondlikke eripärasid, kuid nende kindlaks tegemiseks tuleks kõiki kättesaadavaid materjale süstemaatilisemalt uurida. On arvatud, et islam parandas naiste olukorda tunduvalt, kuna Koraanis keelati vastsündinud tütarlaste elusalt matmise komme ning võimalus naisi vastu nende tahtmist pärida, naistele anti pärimisõigus, nad said pruudiluna endale jätta ning kõigele sellele lisaks likvideeriti lokkav polügüünia, kehtestades piirmäära, kui paljude naistega mees abielluda võis. Tõendeid lähemalt vaadeldes avaneb siiski mõnevõrra teine pilt. Islamieelsel ajal polnud polügaamia ilmselt väga suurel määral levinud, kuid nii mehed kui naised võisid mitut partnerit omada. Naistel oli ilmselt võimalus ise meestele abieluettepanek teha ning lahutust algatada, mõlemad olid islamis välistatud. Kuigi Muhamed soovitas naistel abiellumiseks nõusolekut küsida, võisid abieluliidu sobitajad seda sageli eirata, seda eriti siis, kui tegemist oli noore pruudiga. Kahjuks puuduvad andmed araablaste seisukohast abielurikkumise suhtes, millele islam karmid karistused määras, kuid võttes arvesse meeste ja naiste vahelisi vabamaid seksuaalsuhtes ajal enne islamit, pole võimatu, et terminit *zinā* lihtsalt mingi vabama abielutüübi kohta kasutati. Naiste omandi pärimise ning omamise puhul on selge, et tegemist oli kohalikest majanduslikest tingimustest sõltuva õigusega. Tedaolevalt võisid naised jõukamates piirkondades nagu Lõuna-Araabia, Petra ja Meka vara pärida, samas kui tagasihoidlikumas Mediinas eelistati hõimusesiseid abielusid, et perekonna vara suguvõsa käest ei kaoks.

Islamiga kehtestati patrilineaarne, polügüünne ja virilokaalne abielutüüp, milles pruudiluna naisele maksti ning see tema omandiks sai, kusjuures kõik need elemendid esinesid juba islamieelses ühiskonnas. Muhamedi eluajal võis Mekas olla tavalisem suguluse arvestamine meesliini pidi, kuna tänu kaubandusele ja individualismi tekkele võis elanikes tekkida soov vara enda järglastele edasi pärandada. Seetõttu muutus isaduse kindlaks tegemine väga oluliseks, mis seletab ooteaja ehk *'idda'*st rangemat nõuet, millest enne islamit ei pruugitud väga kinni pidada.

Nikāh al-istibqā praktiseerimisest kahjuks eriti teateid pole. Vahetus- ja pärimisabielu islamis tõenäoliselt ei praktiseeritud, kuigi röövabielu esines veel Muhamedi ajal, kui ta oma kaaskondlastega vallutuste käigus vangistatud naistega abiellusid ning seda tava jätkati ka kaliifide edasiste vallutuste ajal.

Islamieelses ühiskonnas esines Araabias nii endo- kui ka eksogaamiat. Kui enne islamit jäid naised Mekas abiellumise järel enamasti oma hõimu juurde, kus mees teda külastada võis, oli tegemist matrilokaalse eksogaamiaga. Seda esines mingil määral ka Mediinas, kus oli see-eest eelistatum endogaamia. Endogaamiaga on otseselt seotud *bint 'amm* abielu, mis islamis väga soosituks muutus.

Paljuski sõltusid abielutavad ja -tüübid kohalikest kommetest ning naise staatus abielus mingil määral nende majanduslikust ja sotsiaalsest seisundist. Meenutades Araabia ajaloost valitsejannasid ning preestrinnasid on ilmne, et naised ajal enne islamit teatud piirkondades iseseisvamad ning ühiskondlikus elus arvestataval kohal olid. Arvestades islamieelsele Araabiale omast iseseisvate, geograafiliselt eraldatud, erinevates tingimustes elavate hõimude ühiskonda, mis poliitliselt iseseisvad olid, on loogiline, et kogukondades erinevad tavad olid ning see kehtis ka abielu ning naise rolli kohta. Araabias polnud enne islamit kindlat abielutüüpi ning see varieerus paikkonniti koos naiste seisundiga ühiskonnas, olenedes kogukonna tavadest ning väärtushinnangutest. Samuti ei tohi unustada naabermaade võimalikku mõju oma naabruses elavatele araablasele, kuid seda tuleks pikemalt eraldi uurida.

Kuigi islami levikuga on seostatud ka naiste ühiskonnast eraldumise ja loori kandmise kommet, polnud see tegelikult Muhamedi poolt kehtestatud, vaid esines juba enne ühiskondades, kuhu islamiusku vallutustega levitama hakati.

KASUTATUD KIRJANDUS

Allikad

Ṣaḥīḥ Bukhārī. Translator: Abdul Hamid Siddiqui.

<http://www.usc.edu/org/cmje/religious-texts/hadith/bukhari/> [7.05.2013]

Ṣaḥīḥ Muslim. Translator: Abdul Hamid Siddiqui.

<http://www.usc.edu/org/cmje/religious-texts/hadith/muslim/008-smt.php> [7.05.2013]

Ancient History Sourcebook: Ancient Accounts of Arabia, 430 BCE–550 CE.

<http://www.fordham.edu/halsall/ancient/arabia1.asp> [20.05.2013]

Kirjandus

‘**Abd al‘Aḩī, Hammūdah.** The Family Structure in Islam. Indianapolis, 1977.

Adnan, Gunawan. Women and the Glorious Qur‘ān: An Analytical Study of Women-Related Verses of Sūra An-Nisa’. Göttingen: Universitätsdrucke Göttingen, 2004.

Ahmed, Leila. Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate. New Haven: Yale University Press, 1992.

‘**Alī, ‘Abdullah Yūsuf.** The Meaning of the Holy Qur‘ān. Maryland: Amana Publications, 2001.

‘**Alī, Maulānā Muḩammad.** The Religion of Islām: A Comprehensive Discussion of the Sources, Principles and Practices of Islām. Lahore, 1950.

Bachofen, Johann Jakob. Das Mutterrecht: Eine Untersuchung über die Gynakokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur. Stuttgart, 1861.

- Barton, George Aaron.** *Semitic and Hamitic Origins: Social and Religious.* Philadelphia: University of Philadelphia Press, 1934.
- Beck, Lois, Keddie, Nikki.** *Women in the Muslim World.* Cambridge: Harvard University Press, 1978.
- Beljajev, Evgenij A.** *Arabs, Islam and the Arab Caliphate in the Early Middle Ages.* New York: Praeger, 1969.
- Bowersock, Glen W.** *Roman Arabia.* Cambridge: Harvard University Press, 1983.
- Brockelmann, Carl.** *History of the Islamic Peoples.* New York: Capricorn Books, 1960.
- Burckhardt, John Lewis.** *Notes on the Bedouins and the Wahábys.* London, 1830.
- Donner, Fred McGraw.** *The Early Islamic Conquests.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1981.
- Engineer, Ashgar Ali.** *The Rights of Women in Islam.* London: Hurst, 1992.
- Engineer, Ashgar Ali.** *The Qur'an, Women and Modern Society.* New Delhi: Sterling, 1999.
- Eph'al, Israel.** *The Ancient Arabs: Nomads on the Border of the Fertile Crescent 9th–5th centuries B.C.* Jerusalem: Magnes Press, 1982.
- Fassi, Hatoon Ajwad al-.** *Women in Pre-Islamic Arabia: Nabatea.* Oxford, 2007.
- Goody, Jack.** *The Oriental, the Ancient, the Primitive: Systems of Marriage and the Family in Pre-Industrial Societies of Eurasia.* Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Gribetz, Artur.** *Strange Bedfellows: Mut'at al-nisā' and Mut'at al-ḥajj.* Berlin, 1994.
- Haddad, Yvonne Yazbek, Esposito, John L.** *Islam, Gender & Social Change.* Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Hawting, Gerald R.** *The Idea of Idolatry and the Emergence of Islam.* Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Hitti, Philip K. History of the Arabs: From the Earliest Times to the Present. London: Macmillan, 1949.

Hitti, Philip K. The Arabs: A Short History. Princeton: Princeton University Press, 1949.

Hitti, Philip K. The Near-East in History: A 5000 Year Story. Princeton, NJ, 1961.

Hourani, Albert. History of the Arab Peoples. London: Faber and Faber, 1991.

Hoyland, Robert G. Arabia and the Arabs: From the Bronze Age to the Coming of Islam. London: Routledge, 2001.

Keddie, Nikki R. Women in the Middle East: Past and Present. Princeton: Princeton University Press, 2007.

Lapidus, Ira. A History of Islamic Societies. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Masry, Abdullah Hassan. Prehistory in Northeastern Arabia: The Problem of Interregional Interaction. Miami: Field Research Projects, 1974.

McLennan, John Ferguson. Primitive Marriage: An Inquiry into the Origin of the Form of Capture in Marriage Ceremonies. Edinburgh, 1886.

Minai, Naila. Women in Islam. Tradition and Transition in the Middle East. London: Murray, 1981.

Naval Intelligence Division, *Western Arabia and the Red Sea*, Geographical Handbook Series, B. R. 527. 1946.

Peters, Francis E. The Arabs and Arabia on the Eve of Islam. Aldershot: Ashgate Variorum, 1999.

Peters, Francis E. The Hajj. Princeton: Princeton University Press, 1994.

Retsö, Jan. The Arabs in Antiquity: Their History from the Assyrians to the Umayyads. London: RoutledgeCurzon, 2003.

Rippin, Andrew. Muslims: Their Religious Beliefs and Practices. London: Routledge, 1991.

- Smith, William Robertson.** Kinship and Marriage in Early Arabia. London: Black, 1903.
- Spectorsky, Susan Ann.** Women in Classical Islamic Law: A Survey of the Sources. Leiden: Brill, 2010.
- Stern, Gertrude H.** Marriage in Early Islam. London: Royal Asiatic Society, 1939.
- Trimingham, John Spencer.** Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times. London: Longman, 1979.
- Van Gelden, Geert Jan.** Close Relationships: Incest and Inbreeding in Classical Arabic Literature. London: Tauris, 2005.
- Versteegh, Kees.** The Arabic Language. Edinburgh University Press, 2001.
- Walther, Wiebke.** Women in Islam. Princeton, New York, 1993.
- Watt, William Montgomery.** "Medina", Historic Cities of the Islamic World. Ed. Clifford Edmund Bosworth. Leiden: Brill, 2007.
- Watt, William Montgomery.** Muhammad at Medina. Oxford: Clarendon Press, 1956.
- Wellhausen, Julius.** "Medina vor dem Islam". Skizzen und Vorarbeiten, 4. Heft. Julius Wellhausen. Berlin: Reimer, 1889.
- Wilken, George Alexander.** Das Matriarchat (Das Mutterrecht) bei den alten Arabern. Leipzig, 1884.
- Wohlfahrt, Eberhard.** Die Arabische Halbinsel: Länder zwischen Rotem Meer und Persischem Golf. Berlin, 1980.
- Ünal, Ali.** The Qur'ān: With Annotated Interpretation in Modern English. New Jersey: Tughra Books, 2008.

Artiklid

- Abbott, Nabia.** "Pre-Islamic Arab Queens". *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 58/1, 1941.

Abbott, Nabia. “Women and the State on the Eve of Islam”. *The American Journal of Semitic Languages*, 58 (1941).

Ahmed, Leila. Women and the Advent of Islam. *Signs*, 11/4, 1986.

Bamberger, Joan. “The Myth of Matriarchy: Why Men Rule in Primitive Society“. *Woman, Culture and Society*. Ed. Michelle Zimballist Rosaldo, Louise Lamphere. Stanford, Stanford University Press, 1974.

Bukharin, Mikhail D. “Mecca on the Caravan Routes in Pre-Islamic Antiquity“. *Qurʾān in Context*. Ed. Angelika Neuwirth, Nicolai Sinai, Michael Marx. Leiden: Brill, 2010.

Fischer, A. “*Kāhin*“. *E. J. Brill’s First Encyclopaedia of Islam, 1913-1936, Vol. 4*. Ed. M. Th. Houtsma. Leiden: Brill, 1993.

Garulo, Teresa. “Women in Medieval Classical Poetry“. *Writing the Feminine: Women in Arab Sources*. Ed. Manuela Marín, Randi Deguilhem. London: Tauris, 2002.

Giladi, Avner. “Family“. *Encyclopaedia of the Qurʾān, Vol. 2*. Ed. Jane Dammen McAuliffe. Brill: Leiden, 2002.

Haeri, Shahla. “Temporary Marriage“. *Encyclopaedia of the Qurʾān, Vol. 5*. Ed. Jane Dammen McAuliffe. Brill, Leiden – Boston, 2006.

Heffening, W. ”*Urs*“. *E.J. Brill’s First Encyclopaedia of Islam: 1913–1936, Vol. 8*. Ed. M. Th. Houtsma. Brill, Leiden, 1987.

Hurgronje, Christiaan Snouk. “Islam“, *Selected Works of Christiaan Snouk Hurgronje*. Ed. Georges-Henri Bousquet, Joseph Schacht. Leiden: Brill, 1957.

Höfner, Maria. “Die Kultur des Vorislamischen Südarabien“. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Bd. 99, Wiesbaden 1950.

Janssen, Herbjorn. “Arabic Script“. *Encyclopaedia of the Qurʾān, Vol, 1*. Ed. Jane Dammen McAuliffe. Brill, Leiden – Boston – Köln, 2001.

Keddie, Nikki R. “Introduction: Deciphering Middle Eastern Women’s History“. *Women in Middle-Eastern History*. Ed. Nikki R. Keddie, Beth Baron. Yale University Press, 1991.

Knauf, Ernst Axel. “Arabo-Aramic and ‘arabiyya: from ancient Arabic to Early Standard Arabic, 200 CE–600 CE“. *The Qur’ān in Context: Historical and Literary Investigations into the Qur’ānic Milieu*. Ed. Angelika Neuwirth, Nicolai Sinai, Michael Marx. Leiden: Brill, 2010.

Korotajev, Andrej. “Where there any Truly Matrilineal Lineages in the Arabian Peninsula?“. *Proceedings of the Seminar for Arabic Studies*, 25, 1995.

Lecker, Michael. “A Note on Early Marriage Links Between Qurashīs and Jewish Women“. *Jews and Arabs in Pre- and Early Islamic Arabia*. Ed. Michael Lecker. UK: Ashgate, 1998.

Macdonald, M. C. A. “North Arabia in the First Millennium BCE“. *Civilizations of the Ancient Near East*, Vol. 2. Ed. Jack M. Sasson. New York: Schribner, 1995.

Macdonald, M. C. A. “Reflections on the Linguistic Map of Pre-Islamic Arabia“. *Literacy and Identity in Pre-Islamic Arabia*, ed. M. C. A. Macdonald. Burlington: Ashgate, 2009.

Mitchell, T. C. “Judah until the fall of Jerusalem (c. 700–586 B. C.)“. *The Cambridge Ancient History: The Assyrian and Babylonian Empires and other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B. C.* Vol. 3, Pt. 2. Ed. John Boardman, I. E. S. Edwards, E. Sollberger. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Motzki, Harald. „Bridewealth“. *Encyclopaedia of the Qur’ān*, Vol. 1, Ed. Jane Dammen McAuliffe. Brill, Leiden – Boston – Köln, 2001.

Motzki, Harald. „Marriage and Divorce“. *Encyclopaedia of the Qur’ān*, Vol. 3. Ed. Jane Dammen McAuliffe. Brill, Leiden - Boston, 2003.

Pembroke, Simon. *Women in Charge: The Function of Alternatives in Early Greek Tradition and the Ancient Idea of Matriarchy.* *Journal of the Warburg and Courland Institutes*, Vol. 30, 1967.

Peters, Francis E. „Introduction“. *The Arabs and Arabia on the Eve of Islam*. Ed. Francis E. Peters. Aldershot: Ashgate Variorum, 1999.

Potts, Daniel T. “Trans-Arabian Routes of the Pre-Islamic Period“. *The Arabs and Arabia on the Eve of Islam*. Ed. Francis E. Peters. Aldershot: Ashgate Variorum, 1999.

Retsö, Jan. “Arabs and Arabic in the Age of the Prophet“. *The Qur’ān in Context: Historical and Literary Investigations into the Qur’ānic Milieu*. Ed. Angelika Neuwirth, Nicolai Sinai, Michael Marx. Leiden: Brill, 2010.

Serjeant, Robert Bertram. “Zinā, some Forms of Marriage and Allied Topics in Western Arabia“. *Studies in the Oriental Culture and History: Festschrift for Walter Dostal*. Ed. Andre Gingrich. Frankfurt am Main: Lang, 1993.

Shahid, Irfan. “Pre-Islamic Arabia“. *The Cambridge History of Islam: The Central Islamic Lands from Pre-Islamic times to the First World War*. Ed. Peter M. Holt. Cambridge University Press, 1980.

Shepard, William E. “Age of Ignorance“. *Encyclopaedia of the Qur’ān*, Vol. 1. Ed. Jane Dammen McAuliffe. Leiden: Brill, 2001.

Smith, Jane I. “Women, Religion and Social Change in Early Islam“. *Women, Religion and Social Change*. Ed. Yvonne Yazbeck Haddad, Ellison Banks Findly. Albany, NY: State University of New York Press, 1985.

Spencer, Robert F. “The Arabian Matriarchate: an Old Controversy“, *Southwestern Journal of Anthropology*, 8, 1952.

Spies, O. ”*Mahr*“. *E. J. Brill’s First Encyclopaedia of Islam, 1913–1936*, Vol. 5. Ed. M. Th. Houtsma. Leiden: Brill, 1993.

Watt, William Montgomery. “The Tribal Basis of the Islamic State“. *Atti del Convegno Internazionale sul Tema: Dalla Tribù allo Stato: Roma 13-16 aprile 1961*. Roma : Accad. Nazionale dei Lincei, 1952.

Weiss, Bernard. “Prohibited Degrees“. *Encyclopaedia of the Qur’ān*, Vol. 4. Ed. Jane Dammen McAuliffe. Brill, Leiden – Boston, 2004.

Wellhausen, Julius. *Die Ehe bei den Arabern*. *Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften und der Georg-Augusts-Universität zu Göttingen*, No. 11 Göttingen, 1893.

Käsitkirjalised materjalid

Alver, Jana. The Sources of *hijāb* as traditional veiling and seclusion according to *Qur'ān*, the *ḥadīth* and regional historical background. Bakalaureusetöö. Lähis-Ida ja Aasia kultuuriloo osakond. Tallinn 2008.

Kalistru, Kristiina. Naise roll islamiühiskonnas läbi aegade. Lähis-Ida ja Aasia kultuuriloo osakond. Bakalaureusetöö. Lähis-Ida ja Aasia kultuuriloo osakond. Tallinn 2006.

Interneti allikad

Corpus of South Arabian Inscriptions.

<http://csai.humnet.unipi.it/csai/html/index.html>

Ancient Arabia: Languages and Cultures.

<http://krc.orient.ox.ac.uk/aalc/>

Discovering Islam.

http://www.discoveringislam.org/arabia_river.htm

SUMMARY

The Role of Women in Pre-Islamic Marriage

The position of women in the Middle East has created a lot of controversy, but despite the growing number of works dedicated to observing this theme, it still remains a relatively elusive topic. Researchers mostly concentrate on the modern or early modern era, whereas the period before the rise of Islam tends to remain neglected. But in order to understand the position of women, their role and status in the society in Islam, it is important to know their status before Islam.

The Muslim authors from the 8th–9th centuries used the term *jāhiliyya* (Time of Ignorance) to refer to the time preceding to Islam, when people were ignorant of the one true God and chose to worship different local gods. Pre-Islamic Arabia was polytheistic and every tribe or clan had its own deity. As *jāhiliyya* is used to denote the religious, not the historical state of the society before Islam, the author of this work has chosen to avoid using it. The only places where it occurs, it has been used by the author being referred to.

The main sources the Arabs have left are inscriptions and the corpus of pre-Islamic poetry from the 6th–7th centuries, which require very good knowledge of Arabic and its dialects, also of the history of the region and its different parts. Unfortunately, due to the fact that the short vocals are usually not written, the identity or meaning of some words can remain unknown or unintelligible.

Inscriptions and poetry aside, we can also rely on the Muslim traditions about the life of Muhammad (*sīra*), commentaries of the Qur'an and the collections of the words and deeds of the Prophet (*ḥadīth*). In addition to these the Qur'an itself. All these sources were orally transmitted until they were written down from the 8th century by different Muslim writers, these texts can be ideologically influenced by their views, which is why these accounts have to be critically read and interpreted.

The aim of this thesis is to study the different pre-Islamic customs and marriage types to determine, which of them were legitimized by Islam, and to what extent the new religion

incorporated the old pagan customs. In addition to this, it will be observed how the rights of women and their position changed after the new regulations of Islam were established.

The main works used in this research are “Kinship and Marriage in Early Arabia“ by William Robertson Smith, “Die Ehe bei den Arabern“ by Julius Wellhausen, “Das Matriarchat (Das Mutterrecht) bei den alten Arabern“ by George Alexander Wilken and “Marriage in Early Islam“ Gertrude H. Stern, which are also the best books written about marriage in pre-Islamic Arabia known to the author of this thesis. From the newer authors used in compiling the thesis Leila Ahmed, Robert G. Hoylandi, Nikki R. Keddie and Michael Lecker can be pointed out. In addition to this the most authentic *ḥadīth*'s of *Ṣaḥīḥ* Bukhārī ja *Ṣaḥīḥ* Muslim were incorporated in the study of the subject.

The first chapter gives an overview of the climatic conditions in the Arabic peninsula, which influenced the locations of different sedentary settlements and the way how people earned their livelihood. Where there was enough rain or groundwater or people had learned how to collect and restore these scanty resources, it was possible to grow grain and other agricultural products. For example in the oases and in South-Arabia. Some of the population were nomadic pastoralists, who wandered from one pasture to another with their animals. Geographically, one can distinguish three main regions in the peninsula – East-, South- and North-Central Arabia with their own population and different dialects.

As the different regions of Arabia were geographically and linguistically distinct from each other, then their history had also its own course. East-Arabia had close political and economical contacts with the different civilisations of Mesopotamia. South-Arabia was more developed compared to its northern and eastern neighbours, thanks to the monsoon rains which made agriculture possible. Good climatic and economic conditions were the main factors in the higher development of South-Arabic kingdoms, which were relatively stable, politically unified and institutionalised. South-Arabia had an important part in the frankincense trade, which Syria, the Mediterranean and Egypt. The trade routes also connected the different autonomous parts of Arabia, which collaborated in this lucrative business that brought fame and wealth to those active in it.

It has been pointed out, that eastern, southern and north-central Arabia were separate units, only connected by their common interest in trading. But they also had something else in common – similar social structure which was based on tribes. The tribes could consist of smaller units, clans and smaller communities. Everyone belong to a tribe where people

were connected by their common lineage. Without the support of their tribemen it was almost impossible to survive in the harsh and sometimes inhospitable desert environment. When expelled from their tribe it was also possible to become an adopted member of another one by pledging loyalty to it. Different tribes could also unite and form bigger confederates, which had more complex structures. But these unions tended to be unstable, especially in the case of nomads, who were constantly on the move, but also in sedentary settlements, where petty fights were bound to end with a separation of one of the allies.

Closely connected with the subject of society is the theory of matriarchy in Arabia. It is generally accepted, that this type of social order where women ruled the community, has never prevailed, due to the lack of any evidence that would confirm its existence. The author who laid down this theory was Johann Jakob Bachofen, whose idea found adherents, who tried to fit different societies to this form, including Wilken, Robertson Smith and Watt. While the researchers have given up on the idea of the existence of a matriarchal society in Arabia, most of them still agree on the prevalence of matrilineal descent.

Most of the tribes in Arabia were polytheistic before the rise of Islam. Different clans had their local gods which they worshipped and to whom they brought sacrifices. There were also sanctuaries or holy cities with their holy temples, which were the destination to pilgrimages on a specific time of the year. One of these holy cities was Mecca with its holy family, the Quraysh, who were the keepers of the Ka'ba temple. From the 4th–6th centuries there was a considerable presence of Christianity and Judaism in Arabia, which made their way to the Arabic people. Christianity had stronger influence on the tribes living near the borders of the Byzantine and Sassanian empires.

Some of the pre-Islamic marriage customs continued to be practised in Islam. The marriage ceremony preserved its old form but in Islam it was celebrated more lavishly. Dowry or brideswealth was sometimes paid to the bride already before Islam, which gave the woman a bit more independence. Marriage ties on the eve of Islam were very loose and dissolved easily, probably due to the fact that there was no concept of a firm marriage institution. Even though divorce was common before Islam, it was deeply frowned upon by Allāh.

It is complicated to determine the role of women in marriage before Islam, but it is still possible to point out some important notions. According to some claims Islam improved the state of women by prohibiting the practice of female infanticide, allowing women to inherit and own property. But some of these virtues were possible also in pre-Islamic

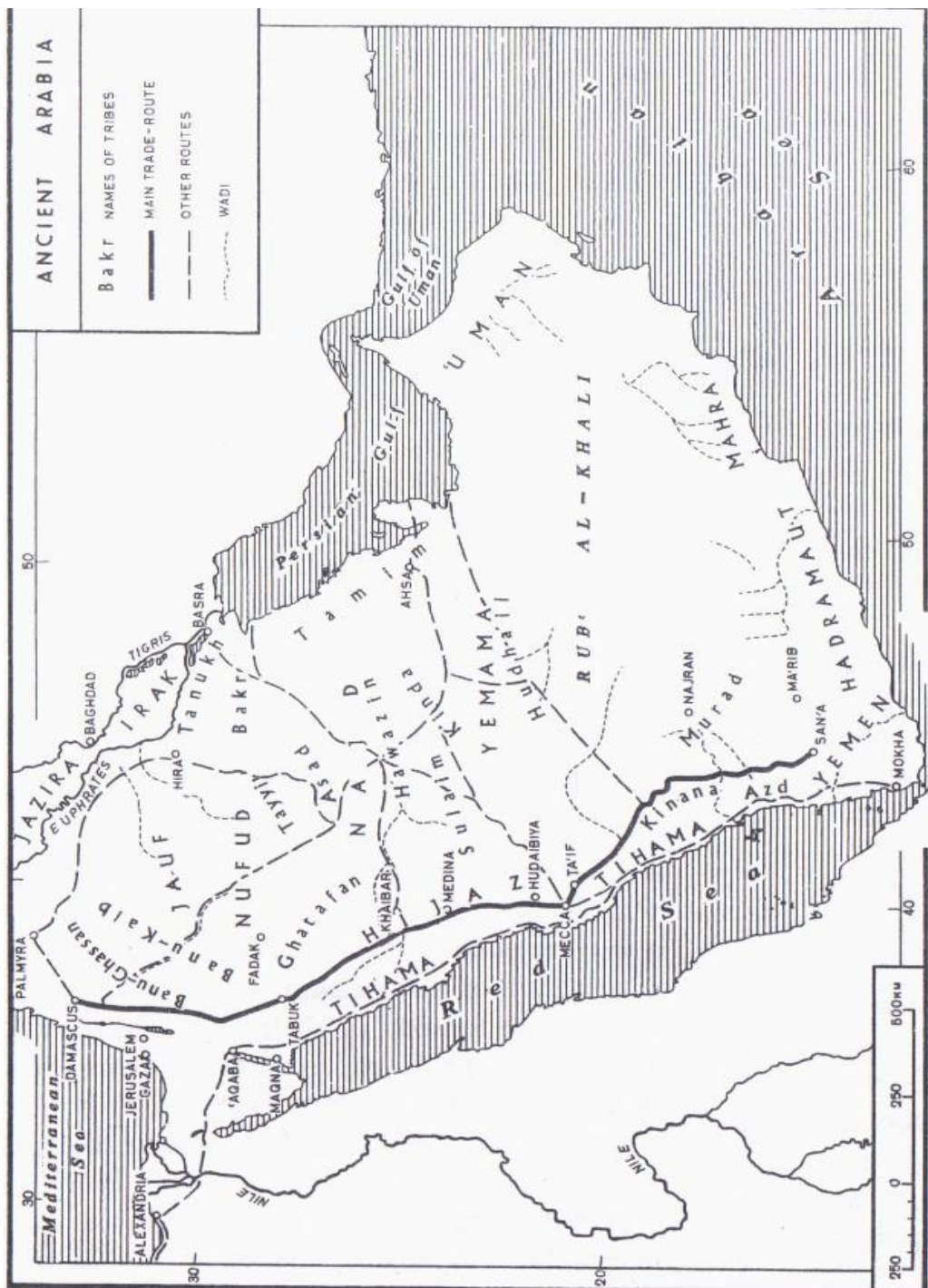
times, when women were supposedly even able to make marriage proposals and what's more important – divorce from her husband. Divorce was very common before Islam and there were different ways of dissolving the marriage ties, which both men and women could use. In Islamic marriages it was recommended to ask a girl's or woman's content, but it was very often ignored, depending on the local customs.

In pre-Islamic times there were different types of marriage, including polygamous ones. It is claimed that men could inherit women and take them as their wives or trade their guardians without paying a dowry. This was prohibited by Islam. Marriages could be exogamous and endogamous, the most common endogamous marriage type being *bint 'amm* marriage, which was very widespread and favoured in Islam. After the ceremony the couple could reside either with the husband's kin (patri- or virilocal marriage) or with the woman's clan (matri- or uxorilocal marriage), in the last case the man could also visit the woman at her place.

A lot of the customs and marriage types depended on the local practice and the status of women in marriage depended to some extent on their economic and social status. Since the settlements in the Arabic peninsula were scattered and autonomous it is quite logical, that the communities different customs had, also in marriage. Pre-Islamic Arabia had plurality of marriage types and customs, depending on the local traditions and due to this, the role of women could vary significantly. In some clans they could enjoy more freedom and be socially more active, whereas in others they could be confined to their home as a housewife and be subordinate to her husband and her father before him. Islam legitimized one type of marriage – virilocal patrilineal marriage, which was not a novelty in Arabia. Islam unified the community under certain regulations and founded a fixed type of marriage while relying on the already existing marriage customs and types.

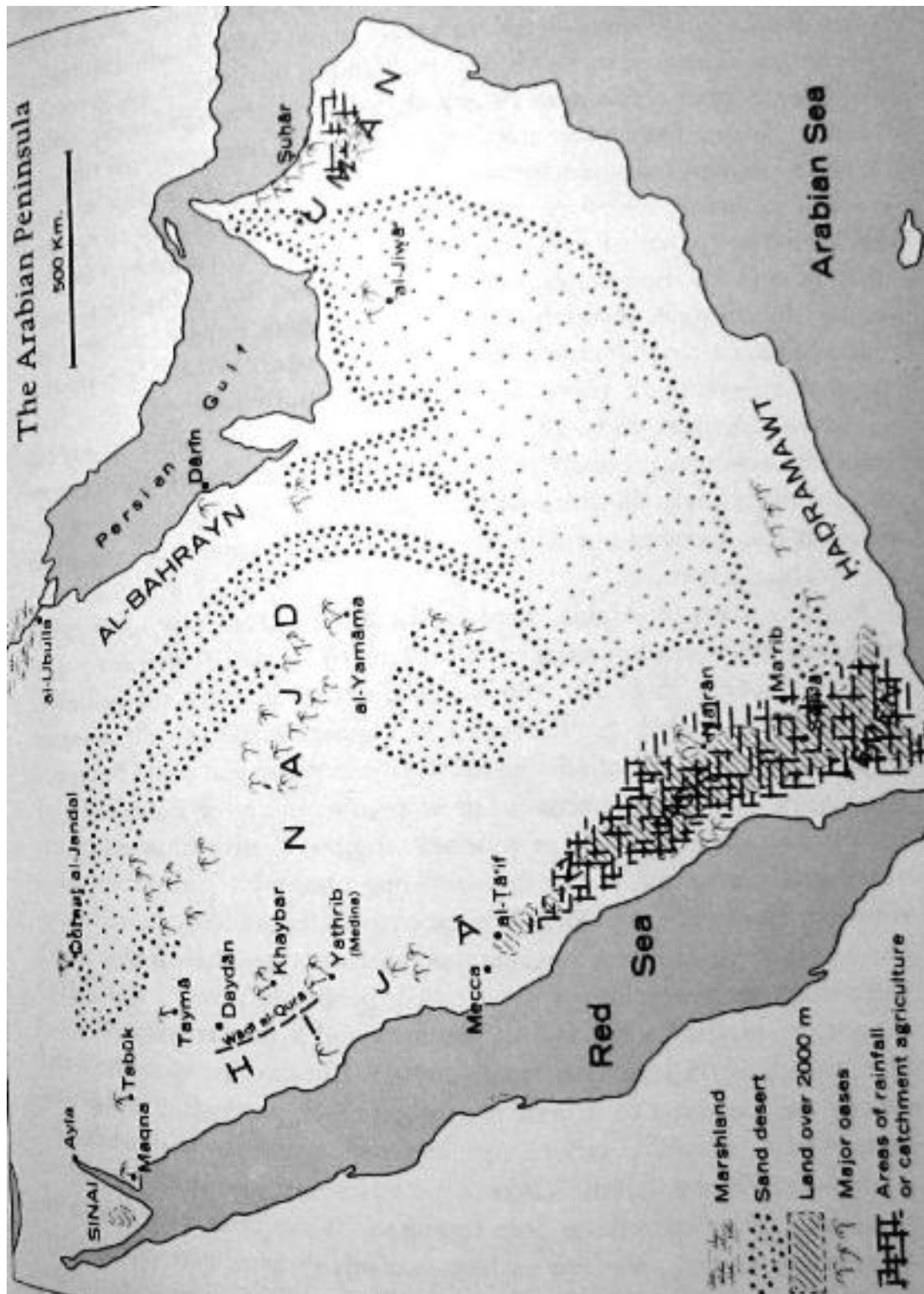
LISAD

Lisa 1: Araabia poolsaar islamielses ajal

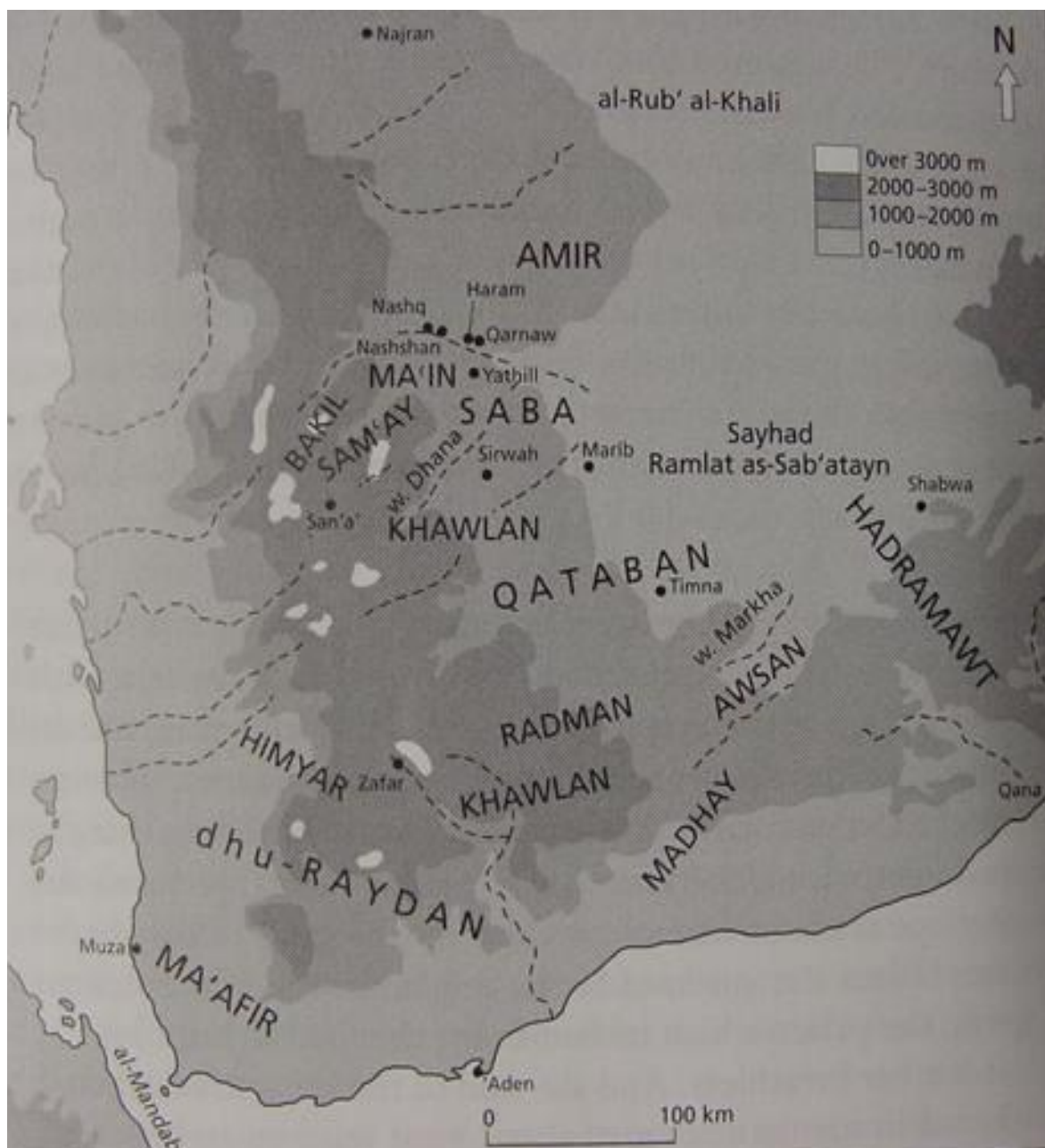
Allikas: Evgenij A. Beljajev, *Arabs, Islam and the Arab Caliphate in the Early Middle Ages*, vi.

Lisa 2: Oasid ja kõrbed Araabia poolsaarel

Allikas: Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, 13.

Lisa 3: Islamielses kuningriigid Lõuna-Araabias

Allikas: Discovering Islam. http://www.discoveringislam.org/arabia_river.htm

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Kerli Käiro** (isikukood: 48709202767)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

magistritöö „Naise roll islamieelses abielus“,

mille juhendaja on Elo Süld,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 10. mail 2013

(allkiri)

